

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาแบบการจัดการสาธารณูปการของวัดในจังหวัดอ่างทอง” ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสารรวบรวมแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาแบบการจัดการสาธารณูปการของวัดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาใช้ในการกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย โดยแบ่งการนำเสนอ ดังต่อไปนี้

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา

๒.๑.๑ ความหมายของการพัฒนา

๒.๑.๒ แนวคิดการพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนา

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบหรือแบบจำลอง

๒.๒.๑ ความหมายรูปแบบ

๒.๒.๒ ลักษณะและองค์ประกอบรูปแบบ

๒.๒.๓ การพัฒนารูปแบบ

๒.๒.๔ การตรวจสอบรูปแบบ

๒.๓ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับบริหารจัดการ

๒.๓.๑ ความหมายเกี่ยวกับการบริหารจัดการ

๒.๓.๒ แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการ

๒.๓.๓ ทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารจัดการ

๒.๓.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการเชิงพุทธ

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของวัดและพระสงฆ์

๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับบ้าน

๒.๖ แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารกิจการคณะสงฆ์

๒.๗ แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการสาธารณูปการ

๒.๘ พื้นที่การศึกษาวิจัยในเขตปกครองคณะสงฆ์จังหวัดอ่างทอง

๒.๙ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๙.๑ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบ

๒.๙.๒ งานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการสาธารณูปการ

๒.๑๐ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา

ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา โดยมีนักวิชาการได้ให้ความหมายของการพัฒนา และแนวคิดการพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนา ได้มีนักวิชาการทางสังคมศาสตร์ได้ให้แนวคิดไว้ดังนี้

๒.๑.๑ ความหมายของการพัฒนา

การเปลี่ยนแปลงของสังคมเป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะต้องเกิดขึ้น อันเนื่องมาจากความต้องการของมนุษย์ที่อยากเห็นสิ่งดี ๆ เกิดขึ้นในสังคมของตนเอง การเปลี่ยนแปลงของสังคมไปในทางที่ดีขึ้นที่เราเรียกกันว่า “การพัฒนา” (Development) หรืออาจให้คำจำกัดความของการพัฒนาได้ว่า คือ กระบวนการเพื่อเพิ่มความสามารถของคนส่วนใหญ่ที่จะปรับปรุงคุณภาพชีวิตของตนอย่างต่อเนื่อง ภายใต้คำจำกัดความดังกล่าว เนื้อหาสาระสำคัญของการพัฒนาจึงอยู่ที่ความสามารถของคนส่วนใหญ่ ส่วนกลไกหรือกระบวนการนั้นเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะนำมาใช้ในการดำเนินงาน นอกจากนี้ การดำเนินงานควรจะต้องให้ผลได้อย่างต่อเนื่องอีกด้วย กระบวนการพัฒนาจึงจำเป็นที่จะต้องเป็น กระบวนการระยะยาว และจากการตรวจสอบเอกสารปรากฏว่า มีผู้ให้ความหมายของการพัฒนาไว้หลายท่าน ดังนี้ ส่วน **ราชบัณฑิตยสถาน** ได้ให้ความหมายของคำว่า การพัฒนา หมายถึง ความเจริญเติบโต หรือก้าวหน้า^๑ การกระทำให้ดีขึ้น คือ เปลี่ยนจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่า^๒ การพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม ซึ่งได้แก่ คน กลุ่มคน การจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคม ด้วยการจัดสรรทรัพยากรของสังคมอย่างยุติธรรม และมีประสิทธิภาพ^๓ การที่คนในชุมชนและสังคมโดยส่วนรวม ได้ร่วมกันดำเนินกิจกรรมเพื่อปรับปรุงความรู้ความสามารถของตนเอง ได้ร่วมกันเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตของตน ชุมชน และสังคมให้ดีขึ้น^๔ การพัฒนา มาจากคำภาษาบาลีว่า วัฒนะ แปลว่า เจริญ ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ การพัฒนาคน เรียกว่า ภาวนา กับการพัฒนาสิ่งอื่น ๆ ที่ไม่ใช่คน เช่น วัตถุและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่เรียกว่า พัฒนา หรือ วัฒนา เช่น การสร้างถนน

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๓๔๕.

^๒ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท, (กรุงเทพมหานคร : ไทยอนุเคราะห์ไทย, ๒๕๔๖), หน้า ๒.

^๓จิตยา สุวรรณชฎ, สังคมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๓), หน้า ๓๕๔.

^๔สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, สังคมไทย : แนวทางวิจัยและการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๗๙.

บ่อน้ำ อ่างเก็บน้ำ เป็นต้น^๕ เมื่อการพัฒนาถูกกำหนดความหมายจากหลายแหล่ง และหลายสาขาวิชา ทำให้ลักษณะของการพัฒนามีหลายประการ แต่ลักษณะที่สำคัญ มีดังต่อไปนี้

๑) เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ เช่น ด้านสุขภาพ ปริมาณ และสิ่งแวดล้อมของสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ดีขึ้น หรือให้มีความเหมาะสมอันเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างรอบด้าน ไม่ใช่เปลี่ยนแปลงในด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียวเท่านั้น หรืออาจจะเรียกได้ว่าต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งระบบ

๒) มีลักษณะเป็นกระบวนการ คือ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามลำดับขั้นตอน และอย่างต่อเนื่องกัน โดยแต่ละขั้นตอนมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเป็นลำดับ ไม่สามารถข้ามขั้นตอนหนึ่งได้

๓) มีลักษณะเป็นพลวัต คือ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดเวลาไม่หยุดนิ่ง แต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะเป็นแบบรวดเร็วหรือช้า ๆ ปริมาณมาก หรือน้อยก็ได้

๔) เป็นแผนและโครงการ คือ เกิดขึ้นจากการเตรียมการไว้ล่วงหน้าว่าจะเปลี่ยนแปลงใคร ด้านใด ด้วยวิธีการใด เมื่อไร ใช้งบประมาณเท่าใด ใครรับผิดชอบ เป็นต้น ไม่ใช่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการเตรียมการไว้ล่วงหน้า

๕) เป็นวิธีการ การพัฒนาเป็นมรรควิธี หรือกลวิธีที่นำมาใช้ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ เช่น การพัฒนาสังคม การพัฒนาชนบท การพัฒนาการเมือง การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาชุมชน ต่างก็เป็นวิธีการพัฒนาแบบหนึ่งที่มีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง

๖) เป็นปฏิบัติการ คือ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ไม่เป็นเพียงแนวความคิด หรือเป็นเพียงแนวคิด หรือเป็นเพียงรายละเอียดของแผนและโครงการเท่านั้น เพราะการพัฒนาเป็นวิธีการที่ต้องนำมาใช้ปฏิบัติจริงจึงจะเกิดผลตามที่ต้องการ

๗) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ เพื่อประโยชน์ของมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์โลกประเภทเดียวที่สามารถจัดทำแผนโครงการและคิดค้นวิธีการพัฒนาดตนเองและสิ่งต่าง ๆ ได้ การเปลี่ยนแปลงใดก็ตามถ้าไม่ได้เกิดจากการกระทำของมนุษย์แล้ว จะไม่ใช้การพัฒนาแม้ว่าจะมีลักษณะอื่นๆ เหมือนกับการพัฒนาก็ตาม

๘) ผลที่เกิดขึ้นมีความเหมาะสมหรือพึงพอใจ ทำให้มนุษย์และสังคมมีความสุข เพราะการพัฒนาเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ และการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมของมนุษย์นั่นเอง

๙) มีเกณฑ์หรือเครื่องชี้วัด คือ สามารถบอกได้ว่าลักษณะที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงนั้น เป็นการพัฒนาหรือไม่ ซึ่งอาจดำเนินการได้หลายวิธี เช่น เปรียบเทียบกับสภาพเดิมก่อนที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลง กำหนดเกณฑ์มาตรฐานในการชี้วัดในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะด้านคุณภาพสามารถเปลี่ยนแปลงได้ เนื่องจากมนุษย์และสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งการเปลี่ยนแปลงที่

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ทางสายกลางของการศึกษาไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๖-๑๘.

เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลของการพัฒนา จึงมีความจำเป็นต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนาให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วยการพัฒนาใหม่ๆ จึงเกิดขึ้นอยู่เสมอ^๖ ได้สรุปแนวคิดต่างๆ ที่เกี่ยวกับการพัฒนาไว้ ดังนี้

๑) แนวคิดแบบวิวัฒนาการ เป็นการนำการพัฒนาไปใช้เพื่ออธิบายประวัติศาสตร์ของมนุษย์ที่เคลื่อนย้ายจากภาวะหนึ่งไปสู่อีกภาวะหนึ่งที่สูงกว่า ทำให้มนุษย์มีความก้าวหน้าในด้านต่างๆ มากขึ้น เช่น มีชีวิตที่อุดมสมบูรณ์ขึ้น ร่ำรวยมากขึ้น มีเหตุผลมากขึ้น มีความแตกต่างกันมากขึ้น เป็นต้น การพัฒนาในแนวคิดนี้จึงมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า ความก้าวหน้ามาก

๒) แนวคิดแบบการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นแนวความคิดที่เกิดขึ้น ในคริสต์ศตวรรษ ที่ ๒๐ เนื่องจากมีความเป็นกลางมากกว่าการพัฒนา ไม่เกี่ยวข้องกับอดีตหรืออนาคต อันรุ่งโรจน์ แต่สนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ทางสังคม เช่น การแบ่งชนชั้นทางสังคม เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงอาจมีลักษณะเป็นการปฏิรูป คือ เฉพาะในโครงสร้างใด โครงสร้างหนึ่ง และเป็นการปฏิวัติ คือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทั้งหมดของสังคม

๓) แนวความคิดแบบเศรษฐศาสตร์ นักเศรษฐศาสตร์นำการพัฒนาไปใช้จำแนกประเทศต่างๆ ตามเกณฑ์ที่กำหนด เช่น รายได้ประชาชาติ การรู้หนังสือ การมีงานทำ เป็นต้น ออกเป็น ประเทศพัฒนาแล้ว ประเทศกำลังพัฒนา และประเทศด้อยพัฒนา การพัฒนาในแนวความคิดนี้ จึงมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า ความเป็นอุตสาหกรรม ความทันสมัย และการเจริญเติบโตมาก

๔) แนวความคิดแบบการปฏิบัติการทางสังคม เป็นแนวความคิดที่เกิดจากรัฐบาลของประเทศต่างๆ พยายามปรับปรุงแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมในรูปของการวางแผน ปฏิบัติการ เช่น การปฏิรูปที่ดิน การสหกรณ์ การพัฒนาชนบท เป็นต้น และเรียกวิธีการนี้ว่า การพัฒนา

๕) แนวความคิดแบบความขัดแย้งทางสังคม เป็นแนวความคิดของการพัฒนาประเทศด้วยระบอบสังคมนิยม ที่นำทฤษฎีความขัดแย้งมาใช้เป็นแนวทางในการ เปลี่ยนแปลงโครงสร้างและระบบสังคม โดยถือว่าการนำระบอบสังคมนิยมเข้ามาใช้แทนระบบที่ใช้อยู่เดิมเป็นการพัฒนา^๗ การพัฒนาที่น่าจะส่งผลต่อคนส่วนใหญ่ใน ๓ ลักษณะด้วยกัน คือ

๑) การพัฒนา หมายถึง ความก้าวหน้า ซึ่งถ้าเป็นเรื่องเศรษฐกิจก็เรียกว่า ความเจริญทางเศรษฐกิจ ถ้าเป็นด้านสังคมก็เป็นเรื่องของความมีเหตุผล ตลอดจนระบบและกลไกซึ่งเอื้ออำนวยให้สามารถใช้เหตุผลเป็นหลักในการตัดสินใจ และลดความขัดแย้งโดยสันติวิธี เรื่องความก้าวหน้านี้ได้กลายเป็นเรื่องที่ได้รับการเอาใจใส่กันมาก และมีคนส่วนหนึ่งเห็นว่า การพัฒนานั้น หมายถึง เรื่อง

^๖ สนธยา พลศรี, **กระบวนการพัฒนาชุมชน**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๕), หน้า ๕-๖.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

ของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจอย่างเดียว ซึ่งตามทัศนะของการพัฒนาโดยทั่วไปนั้น ควรหมายถึง เรื่องความก้าวหน้าทางสังคมด้วย ไม่เฉพาะแต่ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจเท่านั้น

๒) การพัฒนา หมายถึง ความมั่นคง ถ้าในทางเศรษฐกิจเราต้องการให้ระบบเศรษฐกิจ เป็นระบบที่มั่นคงมีเสถียรภาพ ไม่มีปัญหาเงินเฟ้อ เงินฝืด ในทางสังคมก็เช่นกันเราต้องการเห็นความ มั่นคงทางสังคม เป็นสังคมที่สงบสุข สังคมที่สามารถปรับตัวเองให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่ เปลี่ยนแปลงไปได้โดยปราศจากความรุนแรง ความมั่นคงจึงเป็นเรื่องใหญ่ และในการพัฒนาที่ต้อง คิดถึงเรื่องนี้ด้วย

๓) การพัฒนา หมายถึง ความก้าวหน้าและความมั่นคง การพัฒนายังควร หมายถึง ความเป็นธรรม อีกด้วย โดยเฉพาะความเป็นธรรมในลักษณะที่ว่าประชาชนทุกคนที่เป็นสมาชิกของ สังคมได้เข้ามีส่วนร่วม และได้รับผลตอบแทนจากการที่มีส่วนในการพัฒนาตามควร ดังนั้น การพัฒนา ที่เราต้องการจึงควรเป็นการพัฒนาในรูปแบบที่ช่วยสร้างความเป็นธรรมด้วย^๕

ตารางที่ ๒.๑ แสดงสาระสำคัญของความหมายของการพัฒนา

นักวิชาการหรือแหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
ราชบัณฑิตยสถาน, (๒๕๔๖, หน้า ๓๔๕.)	ความเจริญ เดิบโต หรือก้าวหน้า
ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, (๒๕๔๖, หน้า ๒.)	เปลี่ยนจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่า
จิตยา สุวรรณขุ, (๒๕๔๗, หน้า ๓๕๔.)	การพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม การจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคม การจัดสรรทรัพยากรของสังคมอย่างยุติธรรม
สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, (๒๕๔๕, หน้า ๑๗๙.)	ดำเนินกิจกรรมเพื่อปรับปรุงความรู้ความสามารถของ เปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตของชนชุมชนและสังคมให้ดีขึ้น
พระราชวรมนู (ประยุทธ์ ปยุตโต) (๒๕๔๗, หน้า ๑๖-๑๘.)	การพัฒนาคน การพัฒนาสิ่งอื่น ๆ ที่ไม่ใช่คน
สนธยา พลศรี, (๒๕๔๕, หน้า ๕-๖.)	การเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ เช่น ด้านสุขภาพ ปริมาณ การเปลี่ยนแปลงอย่างรอบด้าน ไม่ใช่เปลี่ยนแปลงในด้าน การเปลี่ยนแปลงทั้งระบบ
โฆสิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์, (๒๕๔๒, หน้า ๒๕.)	ระบบและกลไกซึ่งเอื้ออำนวยให้สามารถใช้เหตุผล สังคมที่สามารถปรับตัวเองให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่ เปลี่ยนแปลงไปได้โดยปราศจากความรุนแรง

^๕โฆสิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์, การพัฒนาประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๒), หน้า ๒๕.

กล่าวโดยสรุปว่า การพัฒนา คือ การสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าจนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น เป็นการเปลี่ยนแปลงสภาวะการณ์ของสังคมจากระดับหนึ่งไปสู่อีกระดับหนึ่งที่มีคุณค่าเพิ่มขึ้น และต้องการมีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ความก้าวหน้า ซึ่งถ้าเป็นเรื่องเศรษฐกิจก็เรียกว่า ความเจริญทางเศรษฐกิจ ถ้าเป็นด้านสังคมก็เป็นเรื่องของความมีเหตุผล ตลอดจนระบบและกลไกซึ่งเอื้ออำนวยให้สามารถใช้เหตุผลเป็นหลักในการตัดสินใจ และลดความขัดแย้งโดยสันติวิธี เรื่องความก้าวหน้านี้ได้กลายเป็นเรื่องที่ได้รับการเอาใจใส่กันมาก และมีคนส่วนหนึ่งเห็นว่า การพัฒนานั้น หมายถึง เรื่องของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจอย่างเดียว ซึ่งตามทัศนะของการพัฒนาโดยทั่วไปนั้น ควรหมายถึง เรื่องความก้าวหน้าทางสังคมด้วย ไม่เฉพาะแต่ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจเท่านั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ เพื่อประโยชน์ของมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์โลกประเภทเดียวที่สามารถจัดทำแผนโครงการและคิดค้นวิธีการพัฒนาตนเองและสิ่งต่าง ๆ ได้ การเปลี่ยนแปลงใดก็ตามถ้าไม่ได้เกิดจากการกระทำของมนุษย์แล้ว จะไม่ใช้การพัฒนาแม้ว่าจะมีลักษณะอื่นๆ เหมือนกับการพัฒนาก็ตาม

๒.๑.๒ แนวคิดการพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนา

ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงการพัฒนาทั้งในส่วนของสังคม และตัวมนุษย์ แต่จะเน้นที่การพัฒนาคน เพราะเมื่อคนพัฒนาแล้ว ทั้งทางด้านร่างกาย และจิตใจ จะนำไปสู่การพัฒนาชุมชน สังคม และเป็นการพัฒนาที่ทำให้เกิดผลของการพัฒนาอย่างแท้จริง เป้าหมายของการพัฒนา คือการปลดปล่อยตนเองให้พ้นจากความทุกข์ทั้งทางกายและทางจิตใจ โดยการให้ความสำคัญกับความสุขทางจิตใจอันเกิดจากความรู้สึกร่างกายที่พึงตนเองได้และความเข้มแข็งของบุคคลและสังคม ซึ่งเป็นเครื่องชี้ให้เห็นระดับการพัฒนาประการหนึ่งหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เป็นเครื่องพัฒนาทำให้เจริญทำให้เป็นให้มีขึ้น ผีอกบรณ คือ กาวนา มี ๔ ประการ คือ

๑) กายกาวนา หมายถึง การเจริญ การพัฒนากาย การฝึกอบรณกาย ให้รู้จักติดต่อกว้างขวางกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้ง ๕ ด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ ไม่ให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้กุศลธรรมเสื่อมสูญ การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

๒) สิลกาวนา หมายถึง การเจริญศีล พัฒนาความประพฤติ การฝึกอบรณศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน

๓) จิตตกาวนา หมายถึง การเจริญจิต พัฒนาจิต การฝึกอบรณจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ และสดชื่นเบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น

๔) ปัญญาภาวนา หมายถึง การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา^๙

การพัฒนาทางพระพุทธศาสนานั้นต้องเริ่มที่ตัวบุคคล หมายความว่า บุคคลที่อยู่ในชุมชนหรือสังคม ควรที่จะได้รับการพัฒนาเป็นอันดับแรก ทั้ง ๔ ด้าน คือ ทางด้านกาย ทางด้านหลักธรรมที่เหมาะสมในการพัฒนาทางสังคม คือ อปรีหานิยธรรม หรือวัชชูปรีหานิยธรรม ได้แก่ ธรรมไม่ทำให้เสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว มี ๗ ประการ คือ

- ๑) หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์
- ๒) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ
- ๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ ถือปฏิบัติมั่นตามวัชชีกรรมตามที่วางไว้เดิม

๔) ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง

๕) บรรดากุลสตรีกุลมารีทั้งหลาย ให้อยู่โดยไม่ถูกข่มเหงหรืออดคร่ำขึ้นใจ

๖) เคารพสักการบูชาเจดีย์ของวัชชีทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลีที่เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป

๗) จัดให้ความอารักขา คุ่มครองป้องกัน อันชอบธรรมแก่พระอรหันต์ทั้งหลายตั้งใจว่า ขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังไม่ได้มา พึงมาสู่แคว้นนี้ ที่มาแล้วพึงอยู่ในแคว้นนี้ผาสุก

อปรีหานิยธรรม ๗ ประการนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่เจ้าวัชชีทั้งหลายผู้ปกครองรัฐโดยระบอบสามัคคีธรรม ซึ่งรัฐคู่อริยอมรับว่า เมื่อชาววัชชียังปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ จะเอาชนะด้วยการรบไม่ได้ นอกจากจะใช้การเกลี้ยกล่อมหรือทำให้เกิดความแตกสามัคคีกันภายในกลุ่มของวัชชีจึงจะมีสิทธิชนะ จะเห็นได้ว่า อปรีหานิยธรรม ๗ ประการนี้ มีสามัคคีธรรม เป็นคุณธรรมที่คอยเกื้อหนุนให้การปฏิบัติตามนั้นเกิดเป็นผลจริง ฉะนั้น หลักสามัคคีธรรม ก็เป็นปัจจัยหนึ่งซึ่งช่วยให้การพัฒนาสังคมเป็นไปตามแนวทางที่ชุมชนหรือสังคมตั้งเป้าหมายเอาไว้ ได้แก่ ความมีคุณภาพชีวิตที่ดี^{๑๐} สำคัญของความคิดเกี่ยวกับการพัฒนานั้น เนื่องมาจากปรัชญาพื้นฐานของพุทธศาสนาที่ปรารถนาชี้ทางหลุดพ้นจากความทุกข์และชี้ทางสู่ความสุขให้แก่มนุษย์ตามหลักคำสอนนี้ พุทธศาสนิกชน โดยเฉพาะพระสงฆ์มีหน้าที่ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และสัตว์อื่นๆ ให้พ้นจากความทุกข์ทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจทั้งในปัจจุบันและในอนาคต ดังนั้น การช่วยเหลือซึ่งกันและกันให้พ้นจากสภาพความด้อยพัฒนา ด้อย

^๙ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *การพัฒนาที่ยั่งยืน*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๘๑-๘๒.

^{๑๐} ๐๓.๕๓๓๓. (ไทย) ๒๓/๒๐/๑๘.

การศึกษาความสำคัญของการพัฒนา โดยการช่วยเหลือกัน ทั้งการอบรมในศาสนธรรม และ ประสพการณ์มีอิทธิพลสำคัญต่อการก่อรูปแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาของพระสงฆ์^{๑๑} ในบทบาทของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการพัฒนาประเทศไว้ว่า ถ้าปราศจากศีลธรรมเสียแล้ว การพัฒนาประเทศไม่ว่าจะพัฒนาไปทำนองใด ย่อมจะบกพร่องและไม่สมบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะพัฒนาไปในด้านเป้าหมายซึ่งจะผิด ผลสุดท้าย อาจจะไปทำนองที่จะเห็นความเจริญทางวัตถุซึ่งเป็นเรื่องสำคัญยิ่งกว่าเรื่องที่สำคัญแท้ๆ คือ ความเจริญในทางปัญญาและในทางศีลธรรม การขาดจากศีลธรรมนั้นจะทำให้โลกเสื่อมโทรม พระพุทธศาสนาจะช่วยเหลือในการพัฒนาชาติได้นั้น ย่อมอาศัยพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสื่อสำหรับสืบพระศาสนาและการที่พุทธศาสนาจะช่วยให้มีการพัฒนาชาติได้ดีจริง ๆ ก็คือ อาศัยหลักเกณฑ์บางประการ ดังนี้

๑) ความเชื่อในพุทธศาสนา ต้องเป็นความเชื่อที่บริสุทธิ์ไม่เจือปนความเชื่อถือโชคลางทางไสยศาสตร์ พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “คนโง่นั้นมีแต่พิเคราะห์ดวงดาว” ฉะนั้น ในการที่จะทำให้นมนุษย์โลกมีความสมบูรณ์ทั้งในด้านวัตถุและสติปัญญา ก็ควรที่จะพัฒนาศาสนาใหม่ให้เกิดความบริสุทธิ์

๒) ความเชื่อในพุทธศาสนา เป็นความเชื่อที่มีมูลฐาน ตั้งอยู่ในเหตุผลและวิชา ไม่ใช่ตั้งอยู่ในความเชื่อโดยมโนงายอย่างเดียว หรืออวิชา พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ท่านทั้งหลาย อย่าพึงเชื่อสิ่งใดเพียงเพราะที่ได้ฟังตามๆ กันมา หรือ เพราะเคยเห็นเช่นนั้นๆ ต่อมา ฯลฯ ท่านจงเอาข้อที่ได้เห็น ได้ฟัง ได้ไตร่ตรองดูด้วยเหตุผลจนเกิดความชัดเจนแล้วจึงค่อยเชื่อ

๓) การที่จะนำเอาคำสอนของพุทธศาสนามาประยุกต์กับสภาพปัจจุบัน ซึ่งลักษณะของสังคมได้ มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ และมีการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ จึงจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลง วิธีการประยุกต์พระธรรม ซึ่งเป็นอมตะอยู่แล้ว มาใช้กับสภาพปัจจุบัน ซึ่งจะต้องมีการศึกษาและวิจัยอย่างถ่องแท้

๔) การพัฒนานั้น จำเป็นที่จะต้องใช้ทางโลกและทางธรรม เพราะฉะนั้น ทางฝ่ายพระสงฆ์ก็ดี ทางฝ่ายบ้านเมืองก็ต้องร่วมมือกันอย่างมาก มีหลายกรณีที่บ้านเมืองเพิกเฉยต่อความสำคัญของวัดในชนบทและในเมืองและเพิกเฉยต่อความสำคัญของการเป็นผู้นำของพระสงฆ์ในหมู่บ้าน ถ้าความร่วมมือทั้งฝ่ายสงฆ์และฝ่ายฆราวาสดำเนินไปด้วยดี ก็จะเป็นประโยชน์ทั้ง ๒ เปลี่ยนแปลงเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณภาพชีวิตนั้นมีความสำคัญกับทุกคน ถ้าทุกคนมีคุณภาพชีวิตที่ดีก็จะทำให้อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข^{๑๒} การพัฒนาที่แท้จริงในทางพุทธธรรม จะต้องเอื้ออำนวยให้แต่ละคนตระหนักถึงสายสัมพันธ์ที่ตนมีต่อสังคมและธรรมชาติ อันตนจะต้องเกื้อกูล

^{๑๑} สมบูรณ์ สุขสำราญ, **การพัฒนาชนบทตามแนววิถีพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๕๓.

^{๑๒} บัวย อึ้งภากรณ์, **ศาสนธรรมกับการพัฒนา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง, ๒๕๔๐), หน้า ๖๑-๖๕.

ปัจจัยแวดล้อมดังกล่าวให้เป็นไปด้วยดี โดยไม่เอาผลประโยชน์ส่วนตนเป็นเกณฑ์ พร้อมกันนั้น การพัฒนาจะต้องมีธรรมะเป็นพื้นฐาน อำนาจให้เกิดคุณค่าในทางมนุษยธรรม เมตตา กรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และความยุติธรรม^{๑๓} ตามพระพุทธศาสนาของการพัฒนาตรงกับคำว่า “ภาวนา” ซึ่งหมายถึง การทำให้เจริญงอกงาม (ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Development) หากพิจารณาจากรากศัพท์ คำว่า พัฒนามาจากภาษาบาลีว่า วัฒนะ หรือ วัฒนา คำนี้หมายถึงความเจริญก้าวหน้า หรือ ภาวะยืนยาวนาน เช่น คำว่า อายุวัฒนะ หมายถึง ทำให้อายุยืนนาน อันหมายรวมถึง ความเป็นผู้มีสุขภาพแข็งแรงดี ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียน และนอกจากนี้ คำว่า วัฒนะ หมายถึงรกรุ่ง ไม่มีระเบียบเลยก็ได้ เช่น คำว่า โลกวัฒน หมายถึง เป็นคนรกรก เป็นสิ่ง/เป็นคนที่โลกไม่ต้องการ อย่างไรก็ตาม คำว่า การพัฒนาในที่นี้เป็นคำที่กำหนดให้มีคุณค่า และตามหลักการของพระพุทธศาสนา การพัฒนาจะต้องดำเนินไปพร้อม ๆ กัน ๔ ทาง คือ การพัฒนาทางด้านกายภาพ การพัฒนาศีลธรรมและ/หรือ การพัฒนาสังคม การพัฒนาทางด้านจิตใจและการพัฒนาทางด้านปัญญา^{๑๔}

ตารางที่ ๒.๒ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดการพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนา

นักวิชาการหรือแหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
สมบุรณ์ สุขสำราญ, (๒๕๔๐, หน้า ๕๓.)	ปรัชญาพื้นฐานของพุทธศาสนาที่ปรารถนาชี้ทางหลุดพ้น พระสงฆ์มีหน้าที่ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และสัตว์อื่นๆ ให้พ้นจากความทุกข์ทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจทั้งในปัจจุบัน
ปวีย์ อึ้งภากรณ์, (๒๕๔๐, หน้า ๖๑-๖๕.)	พัฒนาศาสนาใหม่ให้เกิดความบริสุทธิ์ ตรึงตรองด้วยเหตุผลจนเกิดความชัดเจนแล้วจึงค่อยเชื่อ การเปลี่ยนแปลงวิธีการประยุกต์พระธรรม การพัฒนานั้น จำเป็นที่ต้องใช้ทางโลกและทางธรรม
พระไพศาล วิสาโล, (๒๕๔๓, หน้า ๑๘-๑๙.)	การพัฒนาจะต้องมีธรรมะเป็นพื้นฐาน ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และความยุติธรรม
จันทน์ อติวัฒน์สิทธิ์, (๒๕๔๘, หน้า ๑๑๗-๑๑๘.)	การพัฒนาทางด้านจิตใจและการพัฒนาทางด้านปัญญา การพัฒนาเป็นกระบวนการพยายามที่จะดำเนินการเปลี่ยนแปลง

^{๑๓} พระไพศาล วิสาโล, **พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘-๑๙.

^{๑๔} จันทน์ อติวัฒน์สิทธิ์, **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๗-๑๑๘

กล่าวโดยสรุปว่า หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึง เช่น ภาวนา ๔ อปริหานิยธรรม ๗ เป็นต้น ล้วนเป็นการพัฒนาทั้งในส่วนของสังคม และตัวมนุษย์ แต่จะเน้นที่การพัฒนาคน เพราะเมื่อคนพัฒนาแล้ว ทั้งทางด้านร่างกาย และจิตใจ จะนำไปสู่การพัฒนาชุมชน สังคม และเป็นการพัฒนาที่ทำให้เกิดผลของการพัฒนาอย่างแท้จริงการพัฒนานั้น จำเป็นที่จะต้องใช้เวลาและทางธรรม เพราะฉะนั้น ทางฝ่ายพระสงฆ์ก็ดี ทางฝ่ายบ้านเมืองก็ต้องร่วมมือกันอย่างมาก มีหลายกรณีที่ฝ่ายบ้านเมืองเพิกเฉยต่อความสำคัญของวัดในชนบทและในเมืองและเพิกเฉยต่อความสำคัญของการเป็นผู้นำของพระสงฆ์ในหมู่บ้าน ถ้าความร่วมมือทั้งฝ่ายสงฆ์และฝ่ายฆราวาสดำเนินไปด้วยดี ก็จะเป็นประโยชน์ทั้ง ๒ เปลี่ยนแปลงเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณภาพชีวิตนั้นมีความสำคัญกับทุกคน ถ้าทุกคนมีคุณภาพชีวิตที่ดีก็จะทำให้อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข การพัฒนาที่แท้จริงในทางพุทธธรรม จะต้องเอื้ออำนวยให้แต่ละคนตระหนักถึงสายสัมพันธ์ที่ตนมีต่อสังคมและธรรมชาติ อันตนจะต้องเกื้อกูลปัจจัยแวดล้อมดังกล่าวให้เป็นไปด้วยดี โดยไม่เอาผลประโยชน์ส่วนตนเป็นเกณฑ์ พร้อมกันนั้น การพัฒนาจะต้องมีธรรมะเป็นพื้นฐาน อำนวยให้เกิดคุณค่าในทางมนุษยธรรม เมตตา กรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และความยุติธรรม การพัฒนาจะต้องดำเนินไปพร้อม ๆ กัน ๔ ทาง คือ การพัฒนาทางด้านกายภาพ การพัฒนาศีลธรรมและ/หรือ การพัฒนาสังคม การพัฒนาทางด้านจิตใจและการพัฒนาทางด้านปัญญา นอกจากนี้พระพุทธศาสนาพิจารณาว่าการพัฒนาเป็นกระบวนการพยายามที่จะดำเนินการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุง รักษา สิ่งที่ดีให้คงอยู่ ซึ่งสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการเปลี่ยนแปลงฟื้นฟู และปรับปรุงทั้งตนเอง และสังคมรอบข้างให้ดีขึ้นและมีความหมายมากยิ่งขึ้น

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบหรือแบบจำลอง

ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบในเรื่องของความหมาย ลักษณะและองค์ประกอบของรูปแบบ การพัฒนารูปแบบ และการตรวจสอบรูปแบบ ดังนี้

๒.๒.๑ ความหมายรูปแบบ

นักวิชาการได้ให้ความหมายของคำว่ารูปแบบไว้หลายแนวคิดดังนี้ สิ่งที่แสดงถึง รูปแบบของจริง รูปแบบที่เป็นแบบอย่าง รูปแบบที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูล สัญลักษณ์และหลักการของระบบ หรือหมายถึง แบบแผนตัวอย่างของการดำเนินงานแสดงความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่าง ๆ ในระบบ^{๑๕} รูปแบบจึงเป็นอะไรบางอย่างที่เราพัฒนาขึ้น เพื่อบรรยายคุณลักษณะที่สำคัญ ๆ ของปรากฏการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจ รูปแบบจึงไม่ใช้การบรรยายหรืออธิบายปรากฏการณ์อย่างละเอียดทุกแง่มุม ส่วนการที่ระบุารูปแบบหนึ่ง ๆ จะต้องมีการละเอียด

^{๑๕} เสรี ชัดแจ้ง, “โมเดลและการสร้างโมเดล”, วารสารวิชาการศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยบูรพา, ปีที่ ๙, ฉบับที่ ๒ (๒๕๔๘), หน้า ๕๒.

มากนักน้อยเพียงใดจึงจะเหมาะสมและรูปแบบนั้น ๆ ควรมืองค์ประกอบอะไรบ้าง ไม่ได้มีข้อกำหนดตายตัว ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับปรากฏการณ์แต่ละอย่าง และวัตถุประสงค์ของผู้สร้างรูปแบบที่ต้องการจะอธิบายปรากฏการณ์นั้น ๆ อย่างไร^{๑๖} การที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งถ่ายทอดความคิดความเข้าใจ ตลอดทั้งจินตนาการที่มีต่อปรากฏการณ์หรือเรื่องราวใด ๆ ให้ปรากฏโดยใช้สื่อสารในลักษณะต่าง ๆ เช่น ภาพวาด แผนภูมิ หรือแผนผังต่อเนื่อง ให้สามารถเข้าใจได้ง่าย โดยสามารถนำเรื่องราวหรือประเด็นต่าง ๆ ได้อย่างกระชับภายใต้หลักการอย่างมีระบบ ดังนั้น โมเดล หรือ รูปแบบจึงสามารถนำไปใช้ในลักษณะต่าง ๆ คือ ๑) เป็นแบบจำลองในลักษณะเลียนแบบ ๒) เป็นตัวแบบที่ใช้เป็นตัวอย่าง ๓) เป็นแผนภาพที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างสัญลักษณ์และหลักการของระบบ ๔) เป็นแผนผังของการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องด้วยความสัมพันธ์เชิงระบบการนำเสนอรูปแบบที่มีลักษณะสำคัญ ๔ ประการ คือ ๑) เป็นการถ่ายทอดในลักษณะเลียนแบบหรือถ่ายทอดจากความเข้าใจ ตลอดจนจินตนาการของคนที่มีต่อปรากฏการณ์ใด ๆ ออกมาเป็น โครงสร้างที่มีระบบระเบียบ ง่ายต่อการรับรู้ของบุคคลอื่น ๒) ลักษณะของรูปแบบไม่ใช้การบรรยาย หรือการพรรณนาอย่างยืดยาว แต่เป็นการแสดงความสัมพันธ์ระหว่างสัญลักษณ์และหลักการของระบบ ๓) ตัวรูปแบบเน้นเฉพาะส่วนสำคัญ เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจที่ตรงกันระหว่างผู้นำเสนอรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างส่วนย่อยได้โดยการนำเสนอเพียงครั้งเดียว ๔) ภาพลักษณ์ของรูปแบบมุ่งการสื่อสารให้กระชับ รับรู้ภาพรวมของความหมายมองเห็น ความสัมพันธ์ระหว่างส่วนย่อย ๆ ได้ โดยการนำเสนอเพียงครั้งเดียว^{๑๗} ดังนั้น โมเดลจึงน่าจะมีมากกว่า ๑ มิติ หลายตัวแปร และตัวแปรต่างมีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกันในเชิงความสัมพันธ์ หรือเชิงเหตุและผล^{๑๘}

จากการศึกษาแนวคิดของนักวิชาการที่เกี่ยวข้องกับความหมายของรูปแบบ ผู้วิจัยจึงได้ประมวลความรู้และสรุปสาระสำคัญได้ดังตารางดังต่อไปนี้

^{๑๖}Bado. J.W. and Hardman. J.J. , *Urban Sociology : A ystemtic*, (U.S.A. : F.E. Peacock Publisher. Inc, 1982), p. 18.

^{๑๗}เยาวดี วิบูลย์ศรี, *การประเมินโครงการ แนวคิด และแนวปฏิบัติ*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๙.

^{๑๘}อุทุมพร จามรมาน “โมเดลคืออะไร”, *วารสารวิชาการ* ปีที่ ๑, ฉบับที่ ๓ (มีนาคม ๒๕๔๑), ๒๕-๒๖.

ตารางที่ ๒.๓ ประเด็นแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบ

นักวิชาการหรือแหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
ถวัลย์รัตน์ วรเทพพิพจน์, (หน้า ๒๑-๒๓.)	เมืองในอุดมคติ
อุทัย บุญประเสริฐ, (๒๕๔๖, หน้า ๓๑.)	ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบ
สวัสด์ สุคนธรังสี, (๒๕๔๐, หน้า ๒๐๖.)	พฤติกรรมของลักษณะที่เป็นจริง
เสรี ชัดเข้ม, (๒๕๔๘, หน้า ๕๒.)	แบบแผนของการดำเนินงาน ความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่าง ๆ ของระบบ
Bardo & Hardman, (1982, P. 18.)	บรรยายคุณลักษณะที่สำคัญ ๆ ของปรากฏการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้่ายต่อการทำความเข้าใจ
เยาวดี วิบูลย์ศรี, (๒๕๔๒, หน้า ๙.)	บุคคลใดบุคคลหนึ่งถ่ายทอดความคิดความเข้าใจตลอดทั้งจินตนาการที่มีต่อปรากฏการณ์หรือเรื่องราวใด ๆ ให้ปรากฏโดยใช้สื่อสารในลักษณะต่าง ๆ เช่น ภาพวาด แผนภูมิ หรือแผนผังต่อเนื่อง ให้สามารถเข้าใจได้ง่าย โดยสามารถนำเรื่องราวหรือประเด็นต่าง ๆ ได้อย่างกระชับภายใต้หลักการอย่างมีระบบ
อุทุมพร จามรมาน, (๒๕๔๑, หน้า ๒๕-๒๖.)	โมเดลจะมีมากกว่า ๑ มิติ หลายตัวแปร และตัวแปรต่างมีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกันในเชิงความสัมพันธ์หรือเชิงเหตุและผล

กล่าวโดยสรุปได้ว่า รูปแบบ หมายถึง การจำลองหรือการย่อส่วน แนวความคิดหรือปรากฏการณ์ ต่าง ๆ ที่ใกล้เคียงกับความเป็นจริง เพื่อความเข้าใจที่ง่ายขึ้นและเข้าใจถึงสภาพที่แท้จริงได้อย่างลึกซึ้ง ซึ่งโครงสร้างของรูปแบบนั้น จะต้องมีความคิด และองค์ประกอบที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องและมีความเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน ที่สามารถยึดถือเป็นแนวทางในการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์สิ่งทีสร้างหรือพัฒนาขึ้นจากแนวคิด ทฤษฎีที่ได้ศึกษามาของผู้สร้างเองเพื่อถ่ายทอดความสัมพันธ์ขององค์ประกอบ โดยใช้สื่อที่ทำให้เข้าใจได้ง่ายและกระชับถูกต้อง และสามารถตรวจสอบเปรียบเทียบกับปรากฏการณ์จริงได้ มีคุณลักษณะสำคัญ คือ การกำหนดตัวแปรหรือปัจจัยสำคัญต่างๆ ที่ศึกษา มีการเชื่อมโยงและกำหนดทิศทางความสัมพันธ์ของตัวแปรเหล่านั้นด้วยหลักเหตุผลอันจะมาซึ่งการอธิบายถึงความเข้าใจอันชัดเจนและเน้นรูปธรรมขึ้น กระบวนการในการสร้างหรือพัฒนาแบบจำลองและนอกจากนี้เกี่ยวกับขั้นตอนการพัฒนารูปแบบยัง

พบว่า ไม่สามารถที่จะกำหนดแน่นอนตายตัวได้ แต่ขึ้นอยู่กับรายละเอียดของปรากฏการณ์ หรือสิ่งที่เราจะพัฒนารูปแบบนั้นๆ

๒.๒.๒ ลักษณะและองค์ประกอบรูปแบบ

สำหรับลักษณะและองค์ประกอบของรูปแบบ ได้มีนักวิชาการทำการศึกษาไว้แล้วการแบ่งประเภทของรูปแบบไม่มีหลักเกณฑ์ตายตัวว่า ควรมีรายละเอียดขององค์ประกอบอย่างไรบ้างรูปแบบจึงจะเหมาะสม เนื่องจากรายละเอียดและองค์ประกอบที่เหมาะสมของรูปแบบจะขึ้นอยู่กับ

ลักษณะเฉพาะของปรากฏการณ์ที่ศึกษา และวัตถุประสงค์ในการสร้างรูปแบบนั้นๆ ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของรูปแบบประเด็นต่างๆ ต่อไปนี้

- ๑) แสดงความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างและตัวแปร
- ๒) นำไปสู่การทำงานได้ผลตรงตามที่ตั้งไว้แล้วโดยความสามารถ
- ๓) อธิบายถึงโครงสร้างหรือกลไกความสัมพันธ์เชิงเหตุผลของเรื่องที่จะศึกษาอย่าง

ชัดเจน

- ๔) นำไปสู่การสร้างแนวคิดใหม่หรือความสัมพันธ์ใหม่ หรือขยายองค์ความรู้
- ๕) สอดคล้องกับทฤษฎีเรื่องที่ใช้รูปแบบ^{๑๙}

จะเห็นว่าคุณลักษณะที่ดีของรูปแบบ ตามแนวคิดที่กล่าวมาข้างต้นนั้น มีลักษณะที่ประกอบด้วยความสัมพันธ์ของตัวแปรแบบมีโครงสร้าง ลักษณะที่สามารถใช้เป็นแนวทางในการพยากรณ์ผล และสามารถตรวจสอบได้ด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ และสามารถนำไปสู่การสร้างแนวคิดใหม่หรือความสัมพันธ์ใหม่ของปรากฏการณ์ที่ทำการวิจัย

๒.๒.๓ การพัฒนารูปแบบ

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบ มีผู้ศึกษาไว้แล้วสามารถสรุปได้ว่า

การพัฒนารูปแบบ หมายถึง กระบวนการในการสร้างหรือพัฒนาแบบจำลองและนอกจากนี้เกี่ยวกับขั้นตอนการพัฒนารูปแบบยังพบว่า ไม่สามารถที่จะกำหนดแน่นอนตายตัวได้ แต่ขึ้นอยู่กับรายละเอียดของปรากฏการณ์ หรือสิ่งที่เราจะพัฒนารูปแบบนั้นๆ ซึ่งอาจจำแนกออกเป็นกลุ่มได้ดังนี้

กลุ่มแรก คือกลุ่มที่มีความเห็นสอดคล้องกัน โดยเห็นว่า การพัฒนารูปแบบมีขั้นตอนดังนี้

- ๑) ศึกษาและวิเคราะห์เกี่ยวกับหลักการและข้อมูลพื้นฐานและระบุปัญหา และความต้องการจำเป็น แล้วนำไปสร้างรูปแบบเบื้องต้น ๒) การตรวจสอบหรือทดสอบรูปแบบ โดยประมวลความคิดเห็นจาก

^{๑๙} พูลสุข หิงสานนท์, การพัฒนารูปแบบ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วัฒนาพานิช, ๒๕๔๐), หน้า

การตรวจสอบ และเปรียบเทียบรูปแบบกับองค์ประกอบและภารกิจจริงหรือทดสอบ ๓) ทบทวนและปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาให้สมบูรณ์

กลุ่มที่สอง คือกลุ่มที่มีความคิดเห็นสอดคล้องกันว่ามีเพียง ๒ ขั้นตอนหลัก คือ ๑) การพัฒนารูปแบบ โดยดำเนินการพัฒนารูปแบบ๒) การตรวจสอบรูปแบบหรือทดสอบรูปแบบสำหรับผู้วิจัยนั้น มีความคิดเห็นสอดคล้องกับกลุ่มแรก โดยเห็นว่า การพัฒนารูปแบบนั้นควรจะมีขั้นตอนอย่างน้อย ๓ ขั้นตอนดังนี้คือ

ขั้นตอนที่ ๑ ศึกษาและวิเคราะห์หลักการ โดยใช้ข้อมูลพื้นฐานจำเป็นแล้วนำไปสร้างรูปแบบเบื้องต้น

ขั้นตอนที่ ๒ การตรวจสอบหรือทดสอบรูปแบบโดยประมวลความคิดเห็นจากการตรวจสอบข้อมูลที่ศึกษาและเปรียบเทียบรูปแบบกับองค์ประกอบและภารกิจจริงขององค์กรที่ทำวิจัยหรือทดสอบตามสภาพข้อมูลตามสภาพจริง

ขั้นตอนที่ ๓ ทบทวนและปรับปรุงแก้ไขรูปแบบและพัฒนาให้สมบูรณ์ขึ้น จนสามารถนำไปใช้ในการทดลองใช้ต่อไป^{๒๐}

๒.๒.๔ การตรวจสอบรูปแบบ

แนวคิดในการตรวจสอบที่จะใช้เป็นแนวทางในการวิจัย ได้ศึกษาแนวคิดจากนักวิชาการ ดังนี้ การตรวจสอบความเหมาะสม และความเป็นไปได้ในการนำรูปแบบไปใช้ โดยแบ่งการตรวจสอบรูปแบบที่สำคัญได้เป็น ๒ ลักษณะคือ

๑) การตรวจสอบด้วยมูลเชิงประจักษ์ ซึ่งพอจะใช้ในการทดลองรูปแบบทางวิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์

๒) การตรวจสอบรูปแบบทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ ซึ่งอาจทดสอบโดยวิธีการทางสถิติ หรือการประเมินโดยผู้ทรงคุณวุฒิก็ได้^{๒๑}

กล่าวโดยสรุปว่า แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบและการพัฒนารูปแบบ คือ การชี้ชัดให้ทราบความหมายรูปแบบ ลักษณะและองค์ประกอบ การพัฒนาและการตรวจสอบรูปแบบ โดยเป็นสิ่งที่สร้างหรือพัฒนาขึ้นจากแนวคิด ทฤษฎีที่ได้ศึกษามาของผู้สร้างเองเพื่อถ่ายทอดความสัมพันธ์ขององค์ประกอบ โดยใช้สื่อที่ทำให้เข้าใจได้ง่ายและกระชับถูกต้อง และสามารถตรวจสอบเปรียบเทียบกับปรากฏการณ์จริงได้ มีคุณลักษณะสำคัญ คือ การกำหนดตัวแปรหรือปัจจัยสำคัญต่างๆ ที่ศึกษา มีการเชื่อมโยงและกำหนดทิศทางการความสัมพันธ์ของตัวแปรเหล่านั้นด้วยหลักเหตุผล มีลักษณะที่ประกอบด้วยความสัมพันธ์ของตัวแปรแบบมีโครงสร้าง ลักษณะที่สามารถใช้เป็นแนวทางในการ

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗.

^{๒๑} อุทุมพร จามรมาน, ๙ ขั้นตอนการกำกับการประกันคุณภาพการศึกษาที่ครบวงจร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พนินี, ๒๕๔๕), หน้า ๒๓.

พยากรณ์ผล และสามารถตรวจสอบได้ด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ และสามารถนำไปสู่การสร้างแนวคิดใหม่หรือความสัมพันธ์ใหม่ของปรากฏการณ์ที่ทำการวิจัยการพัฒนารูปแบบมีขั้นตอนดังนี้ ๑) ศึกษาและวิเคราะห์เกี่ยวกับหลักการและข้อมูลพื้นฐานและระบุปัญหา และความต้องการจำเป็นแล้วนำไปสร้างรูปแบบเบื้องต้น ๒) การตรวจสอบหรือทดสอบรูปแบบ โดยประมวลความคิดเห็นจากการตรวจสอบ และเปรียบเทียบรูปแบบกับองค์ประกอบและภารกิจจริงหรือทดสอบ ๓) ทบทวนและปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาให้สมบูรณ์

๒.๓ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารจัดการ

ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารจัดการ ทั้งนี้เพราะผู้บริหารจะต้องคำนึงถึงปัจจัยทาง ด้านสิ่งแวดล้อมในรูปแบบต่างๆ ร่วมด้วยซึ่งการวินิจฉัยสั่งการเป็นเครื่องมือที่แสดงให้เห็นศักยภาพและความสามารถของตัวผู้บริหารเอง มีนักบริหาร นักวิชาการผู้ทรงคุณวุฒิ นักการศึกษาและหลายท่าน ได้ให้ความหมาย และแสดงทัศนะเกี่ยวกับการบริหารงานไว้หลากหลายจากการค้นคว้า และตรวจสอบ เอกสาร ปรากฏว่ามีผู้ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับการบริหารไว้ หลายท่าน ดังนี้

๒.๓.๑ ความหมายเกี่ยวกับการบริหารจัดการ

นักวิชาการได้ให้ความหมายของคำว่าบริหารจัดการไว้หลายแนวคิดดังนี้ การบริหารหมายถึง กิจกรรมที่บุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปร่วมกันดำเนินการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์^{๒๒} ศิลปะหรือความสามารถในการรวมวัตถุและกำลังคนเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนด^{๒๓} การทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยผู้อื่น^{๒๔} กระบวนการจัดองค์การและการใช้ทรัพยากรต่างๆ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดล่วงหน้า^{๒๕} ศิลปะในการทำงาน ให้บรรลุเป้าหมายร่วมกับผู้อื่น ภายในสภาพองค์การนั้นๆ ทรัพยากรด้านบุคคล จะเป็นทรัพยากรหลักของ องค์การที่เข้ามาร่วมกัน ทำงานใน องค์การซึ่งคนเหล่านี้ เป็นผู้ใช้ทรัพยากรด้านวัตถุอื่นๆ เครื่องจักร อุปกรณ์ วัตถุดิบ เงินทุนรวมทั้งข้อมูลสนเทศต่างๆ เพื่อ

^{๒๒} Herbert A. Simon, **Administrative Behavior**, (New York : Macmillan, 1947), p. 3.

^{๒๓} Hutchinson, Jonh G., **Organization : Theory and Classical Concepts**, (New York : McGraw-Hill, 1967), p. 12.

^{๒๔} Koontz, Harold & Cyril O' Donnell, **Principle of Management : An Analysis of Managerial Functions**, (New York : McGraw-Hill, 1972), p. 43.

^{๒๕} Ernest Dale, **Management : Theory and Practice**, (New York : McGraw-Hill, 1973), p. 4.

ผลิตสินค้าหรือบริการออกจำหน่าย และตอบสนอง ความพอใจให้กับสังคม^{๒๖} คำว่า “การบริหารจัดการ” และ “การจัดการ” ได้ดังนี้

๑. คำว่า “การบริหาร” (Administration) จะใช้ในการบริหารระดับสูงโดยเน้นที่การกำหนดนโยบายที่สำคัญและการกำหนดแผนของผู้บริหารระดับสูง เป็นคำนิยมใช้ใน การบริหารรัฐกิจ (Public Administration) หรือใช้ในหน่วยงานราชการ และคำว่า “ผู้บริหาร” (Administrator) จะหมายถึง ผู้บริหารที่ทำงานอยู่ในองค์กรของรัฐหรือองค์กรที่ไม่มุ่งหวังกำไรการบริหาร คือ กลุ่มของกิจกรรมประกอบด้วย การวางแผน (Planning) การจัดองค์กร (Organizing) การสั่งการ (Lead-ing/Directing) หรือการอำนวย และการควบคุม (Controlling) ซึ่งจะมีความสัมพันธ์โดยตรงกับทรัพยากรขององค์กร (๖ M's) เพื่อนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์และด้วยจุดมุ่งหมายสำคัญในการบรรลุความสำเร็จตามเป้าหมายขององค์กรอย่างมีประสิทธิภาพ และเกิดประสิทธิผลครบถ้วน

๒. คำว่า “การจัดการ” (Management) จะเน้นการปฏิบัติการ ให้เป็นไปตามนโยบาย (แผนที่วางไว้) ซึ่งนิยมใช้ใน การจัดการธุรกิจ (Business management) ส่วนคำว่า “ผู้จัดการ” (Manager) จะหมายถึง บุคคลในองค์กรซึ่งทำหน้าที่รับผิดชอบต่อกิจกรรมในการบริหารทรัพยากร และกิจการงานอื่นๆ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ขององค์กร^{๒๗} การทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยคนอื่น (Getting things done through other people) เมื่อว่าตามคานิยามนี้ การบริหารพระพุทธศาสนาเริ่มมีอันเป็นรูปธรรมสองเดือนนับจากวันที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ นั่นคือ ในวันอาสาฬหบูชา เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาเป็นครั้งแรกแก่พระปัญจวัคคีย์ซึ่งทำให้เกิดพระสังฆรัตนะขึ้นเมื่อมีพระสังฆรัตนะเป็นสมาชิกใหม่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาอย่างนี้ พระพุทธเจ้าก็ต้องบริหารคณะสงฆ์ และวิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ ซึ่งดำรงสืบต่อมาจนถึงปัจจุบันเป็นเวลากว่า ๒,๕๐๐ ปี เป็นข้อมูลให้เราได้ศึกษาเรื่องพุทธวิธีบริหาร นอกจากนี้ยังมีพุทธพจน์ที่เกี่ยวข้องกับการบริหาร กระจายอยู่ในพระไตรปิฎกการศึกษาพุทธพจน์เหล่านั้นก็จะทำให้ทราบถึงพุทธวิธีบริหาร^{๒๘} การบริหาร หมายถึง การปกครอง (Government) การดูแลรักษาหมู่คณะ และการดำเนินงาน หรือจัดการงาน (Management) กิจกรรมต่างๆ ของหมู่คณะ หรือองค์การต่างๆ ให้ได้บรรลุผลสำเร็จจลุล่วงตามนโยบาย (Policy) และวัตถุประสงค์ (Purpose/Objective) ของ

^{๒๖} Peter F. Drucker อ้างใน สมพงษ์ เกษมสิน, **การบริหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓), หน้า ๖.

^{๒๗} ศิริวรรณ เสรีรัตน์ รศ.และคณะ, **องค์การและการจัดการ (ฉบับสมบูรณ์) (Organization and Management)**, (กรุงเทพมหานคร : Diamond in Business World, ๒๕๔๕), หน้า ๑๘-๑๙.

^{๒๘} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พุทธวิธีบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๔.

องค์การนั้นๆ ด้วยดีมีประสิทธิภาพ (Efficiency) และการบริหารหมู่คณะ คือ การปกครองดูแล ตลอดทั้งแนะนำสั่งสอน อบรม พระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ ที่มีอยู่หรือพานักอาศัยอยู่ในวัดให้ประพฤติอยู่ในพระธรรมวินัย และตามกฎหมายของบ้านเมือง กฎข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง และการประกาศของมหาเถรสมาคม^{๒๙} การบริหารเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ เป็นสาขาวิชาที่มีการจัดระเบียบอย่างมีระบบ คือมีหลักการ กฎเกณฑ์ และทฤษฎี ที่ฟังเชื่อถือได้ อันเกิดจากการค้นคว้าเชิงวิทยาศาสตร์ เพื่อประโยชน์ในการบริหารงานโดยลักษณะเช่นนี้การบริหารจึงเป็นศาสตร์ (Science) ซึ่งเป็นศาสตร์ทางสังคม ที่อยู่กลุ่มเดียวกับวิชาจิตวิทยา สังคมวิทยา และรัฐศาสตร์ แต่ถ้าพิจารณาการบริหารในลักษณะของการปฏิบัติที่ต้องอาศัยความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ และทักษะของผู้บริหารแต่ละคนที่จะทำงานให้บรรลุเป้าหมาย ซึ่งเป็นการประยุกต์เอาความรู้ หลักการและทฤษฎีไปปรับใช้ในการปฏิบัติงานเพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ และสิ่งแวดล้อมแล้ว การบริหาร ก็จะมีลักษณะเป็นศิลป์ (Arts)^{๓๐} การดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้โดยอาศัยปัจจัยต่างๆ อันได้แก่ คน (Man) เงิน (Money) วัสดุสิ่งของ (Material) และวิธีการปฏิบัติงาน (Method) เป็นอุปกรณ์ในการดำเนินงาน^{๓๑} ภาระหน้าที่ของผู้นำของกลุ่ม ซึ่งจะต้องจัดการให้ทรัพยากรทั้งที่เป็นตัวคน และวัตถุสามารถประสานเข้าด้วยกัน เพื่อร่วมกันทำงานเป็นองค์กรที่มีประสิทธิภาพได้ และขณะเดียวกันจะต้องจัดการนำองค์การให้สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมภายนอกได้อย่างดีที่สุด^{๓๒} การบริหาร คือ การใช้ศาสตร์และศิลป์นำเอาทรัพยากรการศึกษา (Administration Resource) มาประกอบการตามกระบวนการบริหาร (Process of Administration) ให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพ^{๓๓} การบริหารเป็นศาสตร์ สาขาวิชาการบริหารย่อมจะให้ความรู้ที่เชื่อถือได้กับผู้บริหารว่าต้องทำอะไร ภายในสถานการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ และช่วยให้พวกเขาคาดคะเนถึงผลลัพธ์ของการกระทำของพวกเขาได้^{๓๔} การดำเนินงานตามลำดับขั้นอันประกอบด้วยวางแผน

^{๒๙} พระราชบัญญัติ (เสริมชัย ชยมงคล), **การบริหารวัด**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (นครปฐม : เพชรเกษมการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๒๖.

^{๓๐} จันทราณี สงวนนาม, **เอกสารประกอบการสอนบรรยายหลักสูตรผู้บริหารสถานศึกษาระดับสูง**, (ม.ท.ป, ๒๕๔๖), หน้า ๔.

^{๓๑} สุธี สุทธิสมบูรณ์ และสมาน รังสิโยภิญช์, **หลักการบริหารเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : สวัสดิการสำนักพิมพ์ ก.พ., ๒๕๔๖), หน้า ๑๒.

^{๓๒} ธงชัย สันติวงษ์, **องค์การและการบริหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๗), หน้า ๒๖.

^{๓๓} ธีระรัตน์ กิจจาร์ภย์, **เอกสารคำสอนวิชาการบริหารการศึกษา**, (เพชรบูรณ์ : คณะครุศาสตร์สถาบันราชภัฏ, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑.

^{๓๔} ลูเธอร์ กุลลิค (Luther Gulick) อ้างถึงใน สมยศ นาวิการ, **การบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร : บรรณกิจ, ๒๕๔๔), หน้า ๑๘.

(Plan-ning) การจัดองค์การ (Organizing) การอำนวยการ (Actuating) และการควบคุม (Controlling) เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์โดยอาศัยคนและทรัพยากรอื่น^{๓๕} การบริหารหรือการจัดการ คือ กระบวนการอย่างหนึ่งภายในองค์การซึ่งมีลำดับการทำงานเป็นขั้นตอน มีกลุ่มบุคคลเป็นกลไกสำคัญในการบริหารงาน มีเงินทุน เครื่องจักรและวัสดุครุภัณฑ์ต่างๆ เป็นองค์ประกอบด้วย^{๓๖} กระบวนการที่ผู้จัดการใช้ศิลปะและกลยุทธ์ต่างๆ ดำเนินกิจการตามขั้นตอนต่างๆ โดยอาศัยความร่วมมือแรงร่วมใจของสมาชิกในองค์การ การตระหนักถึง ความสามารถ ความถนัด ความต้องการและความมุ่งหวังด้านความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติงานของสมาชิกในองค์การควบคู่ไปด้วยองค์การจึงจะสัมฤทธิ์ผลตามเป้าหมายที่กำหนดไว้^{๓๗} การใช้ศาสตร์และศิลป์นำเอาทรัพยากรบริหาร มาประกอบเป็นกระบวนการบริหาร ให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งทำให้มองเห็นลักษณะของการบริหารได้ดังนี้ การบริหารย่อมมีวัตถุประสงค์ การบริหารอาศัยปัจจัยบุคคลเป็นสำคัญ การบริหารต้องใช้ทรัพยากรการบริหารเป็นองค์ประกอบพื้นฐาน การบริหารมีลักษณะการดำเนินการที่เป็นกระบวนการ การบริหารเป็นการดำเนินงานร่วมกันของกลุ่มคน การบริหารอาศัยความร่วมมือร่วมใจของบุคคลและของกลุ่มคน และการบริหารมีลักษณะเป็นการร่วมมือดำเนินการอย่างมีเหตุผล^{๓๘} การดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ โดยอาศัยปัจจัยต่างๆ ได้แก่ เงิน วัสดุสิ่งของ และวิธีปฏิบัติงานเป็นอุปกรณ์ในการดำเนินงาน^{๓๙} ศิลปะในการใช้บุคคลอื่นร่วมกับปัจจัยในการจัดการ เพื่อให้กิจกรรมดำเนินไปได้ตามวัตถุประสงค์ และสนองตอบความคาดหวังจัดโอกาสให้บุคคลเหล่านั้นมีความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน^{๔๐} การบริหารไว้ ๒ นัย คือ ๑) คำว่า บริหาร มาจากภาษาบาลีว่า บริหาร มาจากศัพท์ว่า ปริ แปลว่า รอบ และ หร ธาตุในความนำไป ดังนั้น คำว่า บริหาร จึงแปลว่า นำไปโดยรอบ อีกสำนวนหนึ่ง คำว่า บริหาร แปลว่า อ้อมหนี, หลีกหนี, หลบหนี ดังในประโยคภาษาบาลีว่า “ปยุห์ ปริหริตฺ สมตฺโถ” แปลว่า ผู้สามารถเพื่อการอ้อมหนี หลีกหนี หลบซึ่งปัญหา หรือแปลว่า ผู้สามารถบริหารปัญหา และนำปัญหาไปโดยรอบ หรือกำจัด

^{๓๕} เทอร์รี่ (Terry) อังโน ธนจรส พูนสิทธิ์, **การจัดการองค์การและการบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๑), หน้า ๒๐.

^{๓๖} ธีรภูมิ บุญยโสภณ และวีระพงษ์ เฉลิมจิระรัตน์, **องค์การและการจัดการ**, (กรุงเทพมหานคร : อักษรปริทรรศน์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๒.

^{๓๗} พยอม วงศ์สารศรี, **องค์การและการจัดการ**, (กรุงเทพมหานคร : พรานนกการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๓๖.

^{๓๘} สมพงษ์ เกษมสิน, **การบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไพบูลย์ สารานุกรม, ๒๕๔๔), หน้า ๓.

^{๓๙} สมาน รังสิโยภุชญ์, **การบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๗), หน้า ๑.

^{๔๐} สัมพันธ์ ภูไพบูลย์, **องค์การและการจัดการ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : พัทธอักษร, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖.

ปัญหาให้หมดสิ้นไป ๒) คำว่า การบริหาร แปลมาจากภาษาอังกฤษ ว่า Administer และ Administration แปลความหมายคือ การปกครอง ดำเนินการ อำนาจการ จัดการ จัดให้ วาง ส่งเสริม และบำรุง^{๔๑} การบริหารหรือการจัดการ หมายถึง ศิลปะในการใช้คน เงิน วัสดุอุปกรณ์ ของ องค์การและนอกองค์การ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพ^{๔๒} กระบวนการที่ ประกอบด้วย การวางแผน การจัดองค์กร การดำเนินงานและการควบคุม เพื่อใช้ให้กิจกรรมให้บรรลุ วัตถุประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพโดยอาศัยคนและทรัพยากร^{๔๓} ศิลปะในการทำให้สิ่งต่างๆ ได้รับการ กระทำจนเป็นผลสำเร็จ โดยที่ผู้บริหาร มักไม่ได้เป็นผู้ปฏิบัติ แต่ผู้บริหารเป็นผู้ใช้ศิลปะทำให้ผู้ปฏิบัติ ได้ทำงานจนสำเร็จ ตามจุดมุ่งหมายที่ผู้บริหารตัดสินใจเลือก^{๔๔} การบริหาร คือ กิจกรรมที่บุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปร่วมมือกันดำเนินการให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างร่วมกัน^{๔๕} ศิลปะในการทำงานให้บรรลุเป้าหมายร่วมกับบุคคลอื่น^{๔๖} ศิลปะในการทำงานให้บรรลุเป้าหมาย ร่วมกับผู้อื่น^{๔๗} การขับเคลื่อนงานภายในองค์กรให้เดินไปข้างหน้าโดยอาศัยผู้อื่นด้วยการเป็นผู้นำ การ แนะนำ และการกระตุ้นความเพียรของผู้อื่น เพื่อสู่เป้าหมายขององค์กร และยังรวมไปถึง การให้ กำลังใจ การสื่อสาร การวางแผน และการจัดการ^{๔๘}

^{๔๑} สิริภพ เหล่าลาภะ, **พุทธศาสตร์การเมือง**, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๐.

^{๔๒} สมคิด บางโม, **การบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๕), หน้า ๖๑.

^{๔๓} ประดิษฐ์ บอดี้จิ้น, “กระบวนการบริหารงานของคณะกรรมการการอาชีวศึกษาจังหวัดกลุ่ม ภาคเหนือ”, **วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๔๘).

^{๔๔} เฮอริท เอ ไชมอน (Herbert A. Simon) อ้างถึงใน เต็มศักดิ์ ทองอินทร์ ผศ.ดร., **ความรู้เบื้องต้นทางการบริหารรัฐกิจ**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๓.

^{๔๕} Simon A Herbert, **Public Administration**, (New York : Alfrcod A Kuopf, 1966), p. 3.

^{๔๖} Campbell F Roald, **Introduction to Educational Administration**, (Boston : Allyn and Bacon, 1997), p. 6.

^{๔๗} Don Hellriegel, **Management**, 3 rd ed, (Addison : Wesley Publishing Company.lmc., 1982), p. 6.

^{๔๘} Chapman, **Supervisor Survival Kit**, 2 nded, (California : Science Research Associates Inc., 1995), p. 3.

ตารางที่ ๒.๔ แสดงสาระสำคัญของความหมายเกี่ยวกับการบริหารจัดการ

นักวิชาการหรือแหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
Herbert A. Simon, (1947, p. 3).	กิจกรรมที่บุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป ร่วมกันดำเนินการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์
Hutchinson, (1967, p. 12).	ศิลปะหรือความสามารถในการรวมวัตถุ กำลังคนเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนด
Koontz, (1972, p. 43).	การทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยผู้อื่น
Ernest Dale, (1973, p. 4).	กระบวนการจัดองค์การและการใช้ทรัพยากรต่างๆ เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ล่วงหน้า
Peter F. Drucker, (๒๕๒๓, หน้า ๖).	ศิลปะในการทำงานให้บรรลุเป้าหมายร่วมกับผู้อื่น ภายในสภาพองค์กรนั้นๆ ทรัพยากรด้านบุคคล จะเป็นทรัพยากรหลักขององค์การที่เข้ามาร่วมกัน จะเป็นผู้ใช้ทรัพยากรด้านวัตถุอื่นๆ เครื่องจักร อุปกรณ์ บริการออกจำหน่าย และตอบสนอง
ศิริวรรณ เสรีรัตน์ รศ.และคณะ, (๒๕๔๕, หน้า ๑๘-๑๙).	ผู้บริหารที่ทำงานอยู่ในองค์กรของรัฐ องค์กรที่ไม่มุ่งหวังกำไรการบริหาร มีความสัมพันธ์โดยตรงกับทรัพยากรขององค์กร (๖ M's) จุดมุ่งหมายสำคัญในการบรรลุความสำเร็จตามเป้าหมาย องค์กรอย่างมีประสิทธิภาพ และเกิดประสิทธิผลครบถ้วน บุคคลในองค์กรซึ่งทำหน้าที่รับผิดชอบต่อกิจกรรม การบริหารทรัพยากรและกิจการงานอื่นๆ เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ขององค์กร
พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), (๒๕๔๙, หน้า ๔).	การทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยคนอื่น การบริหารพระพุทธศาสนาเริ่มมีอันเป็นรูปธรรม เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาเป็นครั้งแรก พระสังฆรัตนะเป็นสมาชิกใหม่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าก็ต้องบริหารคณะสงฆ์ วิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ มีพุทธพจน์ที่เกี่ยวข้องกับการบริหาร พุทธพจน์เหล่านั้นก็จะทำให้ทราบถึงพุทธวิธีบริหาร

ตารางที่ ๒.๔ แสดงสาระสำคัญของความหมายเกี่ยวกับการบริหารจัดการ (ต่อ)

นักวิชาการหรือแหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงคล), (๒๕๔๘, หน้า ๒๖).	การดูแลรักษาหมู่คณะ และการดำเนินงาน จัดการงาน (Management) กิจกรรมต่างๆ ของหมู่คณะ องค์การต่างๆ ให้ได้บรรลุผลสำเร็จลุล่วงตามนโยบาย องค์การนั้นๆ ด้วยดีมีประสิทธิภาพ (Efficiency) การปกครองดูแล ตลอดทั้งแนะนำสั่งสอนอบรม กฎหมายของบ้านเมือง กฎข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง การประกาศของมหาเถรสมาคม
จันทรานี สงวนนาม, (๒๕๓๖, หน้า ๔).	การบริหารเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ หลักการ กฎเกณฑ์ และทฤษฎี ที่พึงเชื่อถือได้ การบริหารในลักษณะของการปฏิบัติที่ต้องอาศัยความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ และทักษะของผู้บริหาร ทำงานให้บรรลุเป้าหมาย เหมาะสมกับสถานการณ์ สิ่งแวดล้อมแล้ว การบริหาร ก็จะมีลักษณะเป็นศิลป์ (Arts)
สุธี สุทธิสมบูรณ์ และสมาน รังสี โยกฤษฎ์, (๒๕๓๖, หน้า ๑๒).	การดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมาย วัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้โดยอาศัยปัจจัยต่างๆ
ธงชัย สันติวงษ์, (๒๕๓๗, หน้า ๒๖).	ภาระหน้าที่ของผู้นำของกลุ่ม จัดการให้ทรัพยากรทั้งที่เป็นตัวคนและวัตถุ ร่วมกันทำงานเป็นองค์กรที่มีประสิทธิภาพได้ จัดการนำองค์การให้สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมภายนอกได้
ธีระรัตน์ กิจจารักษ์, (๒๕๔๒, หน้า ๑๑).	การใช้ศาสตร์และศิลป์นำเอาทรัพยากรการศึกษา กระบวนการบริหาร (Process of Administration) บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพ
Luther Gulick, (๒๕๔๔, หน้า ๑๘).	ทัศนะว่า การบริหารเป็นศาสตร์ ย่อมจะให้ความรู้ที่เชื่อถือได้กับผู้บริหารว่าต้องทำอะไร ภายในสถานการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ ช่วยให้พวกเขาคาดคะเนถึงผลลัพธ์ของการกระทำ
Terry, (๒๕๔๑, หน้า ๒๐).	การดำเนินงานตามลำดับขั้นอันประกอบด้วยวางแผน บรรลุวัตถุประสงค์โดยอาศัยคนและทรัพยากรอื่น

ตารางที่ ๒.๔ แสดงสาระสำคัญของความหมายเกี่ยวกับการบริหารจัดการ (ต่อ)

นักวิชาการหรือแหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
ธีรวุฒิ บุญยโสภณ และวีระพงษ์ เฉลิมจิระรัตน์, (๒๕๓๔, หน้า ๑๒).	การบริหารหรือการจัดการ คือ กระบวนการอย่างหนึ่งภายในองค์การซึ่งมีลำดับการทำงานเป็นขั้นตอน กลุ่มบุคคลเป็นกลไกสำคัญในการบริหารงาน มีเงินทุน เครื่องจักรและวัสดุครุภัณฑ์ต่างๆ
พะยอม วงศ์สารศรี, (๒๕๔๒, หน้า ๓๖).	กระบวนการที่ผู้จัดการใช้ศิลปะและกลยุทธ์ต่างๆ ดำเนินกิจการตามขั้นตอนต่างๆ ขององค์การ ความมุ่งหวังด้านความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติงาน องค์การจึงจะสัมฤทธิ์ผลตามเป้าหมายที่กำหนดไว้
สมพงษ์ เกษมสิน, (๒๕๑๔, หน้า ๓).	กระบวนการบริหาร ให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ การบริหารย่อมมีวัตถุประสงค์ การบริหารอาศัยปัจจัย การบริหารมีลักษณะการดำเนินการที่เป็นกระบวนการ การบริหารเป็นการดำเนินงานร่วมกันของกลุ่มคน การบริหารอาศัยความร่วมมือร่วมใจของบุคคล การบริหารมีลักษณะเป็นการร่วมมือดำเนินการ
สมาน รังสิโยภักดิ์, (๒๕๓๗, หน้า ๑).	การดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมาย วัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ โดยอาศัยปัจจัยต่างๆ
สัมพันธ์ ภูไพบูลย์, (๒๕๔๒, หน้า ๑๖).	ศิลปะในการใช้บุคคลอื่นร่วมกับปัจจัยในการจัดการ กิจกรรมดำเนินไปได้ตามวัตถุประสงค์สนองตอบความคาดหวังจัดโอกาสให้บุคคลเหล่านั้น ความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน
สิรภพ เหล่าลาภะ, (๒๕๔๕, หน้า ๑๔๐).	ผู้สามารถบริหารปัญหา และนำปัญหาไปโดยรอบ ผู้สามารถบริหารปัญหา นำปัญหาไปโดยรอบ กำจัดปัญหาให้หมดสิ้นไป
สมคิด บางโม, (๒๕๔๕, หน้า ๖๑).	ศิลปะในการใช้คน เงิน วัสดุอุปกรณ์ขององค์การ บรรลุวัตถุประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพ
ประดิษฐ์ บอดี้จีน, (๒๕๓๘, หน้า ๑๓).	กระบวนการที่ประกอบด้วย การวางแผน การจัดองค์กร การดำเนินงานและการควบคุม เพื่อใช้ให้กิจกรรม บรรลุวัตถุประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพโดยอาศัยคน

ตารางที่ ๒.๔ แสดงสาระสำคัญของความหมายเกี่ยวกับการบริหารจัดการ (ต่อ)

นักวิชาการหรือแหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
Herbert A. Simon, (๒๕๔๗, หน้า ๓).	ศิลปะในการทำให้สิ่งต่างๆ ได้รับการกระทำ ผู้บริหารมักไม่ได้เป็นผู้ปฏิบัติ แต่ผู้บริหารเป็นผู้ใช้ศิลปะ ผู้ปฏิบัติได้ทำงานจนสำเร็จ จุดมุ่งหมายที่ผู้บริหารตัดสินใจเลือก
Simon A Herbert, (1966, p. 3).	กิจกรรมที่บุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปร่วมมือกันดำเนินการ บรรลุวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างร่วมกัน
Campbell F Roald, (1997, p. 6).	ศิลปะในการทำงานให้บรรลุเป้าหมายร่วมกับบุคคลอื่น
Don Hellriegel, (1982, p. 6).	ศิลปะในการทำงานให้บรรลุเป้าหมายร่วมกับผู้อื่น
Chapman, (1995, p. 3).	การขับเคลื่อนงานภายในองค์กรให้เดินไปข้างหน้า

จากการศึกษาทบทวนเอกสาร ผู้ศึกษาวิจัยสรุปได้ว่า การบริหาร หมายถึง ศิลปะในการใช้ทรัพยากรมนุษย์ วัสดุอุปกรณ์ และใช้เงินทุน ในการดำเนินงานต่างๆ ให้ประสบความสำเร็จ โดยอาศัยผู้อื่นช่วยในการดำเนินงาน ให้โครงการหรือองค์กรก้าวหน้า และบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ตั้งไว้จากภาวะผู้นำ ด้วยหลักการบริหารตน บริหารคน และบริหารงาน ในการบริหารทั่วไป ต้องอาศัยขั้นตอน ในการกำหนดแนวความคิด การวางนโยบายและวัตถุประสงค์ในการดำเนินงานเพื่อให้โครงการต่างๆ นั้น มีประสิทธิภาพและได้ประสิทธิผลสูงสุด จึงต้องอาศัยหลักการบริหารงาน ส่วนการจัดการนั้นจะเน้นไปในเรื่องการปฏิบัติการ ตามนโยบาย เป้าหมายและวัตถุประสงค์ ตามที่ตั้งไว้ โดยมีจุดมุ่งหมาย เพื่องานที่มีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลสูงสุด การบริหารเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ เป็นสาขาวิชาที่มีการจัดระเบียบอย่างมีระบบ คือมีหลักการ กฎเกณฑ์ และทฤษฎี ที่พึงเชื่อถือได้ อันเกิดจากการค้นคว้าเชิงวิทยาศาสตร์ เพื่อประโยชน์ในการบริหารงานโดยลักษณะเช่นนี้การบริหารจึงเป็นศาสตร์ (Science) ซึ่งเป็นศาสตร์ทางสังคม ที่อยู่กลุ่มเดียวกับวิชาจิตวิทยา สังคมวิทยา และรัฐศาสตร์ แต่ถ้าพิจารณาการบริหารในลักษณะของการปฏิบัติที่ต้องอาศัยความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ และทักษะของผู้บริหารแต่ละคนที่จะทำงานให้บรรลุเป้าหมาย ซึ่งเป็นการประยุกต์เอาความรู้ หลักการและทฤษฎีไปปรับใช้ในการปฏิบัติงานเพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ และสิ่งแวดล้อมแล้ว การบริหาร ก็จะมีลักษณะเป็นศิลป์ (Arts) การดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้โดยอาศัยปัจจัยต่างๆ อันได้แก่ คน (Man) เงิน (Money) วัสดุสิ่งของ (Material) และวิธีการปฏิบัติงาน (Method) เป็นอุปกรณ์ในการดำเนินงาน

๒.๓.๒ แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการ

การบริหารโดยทั่วๆ ไป จะมีลักษณะเป็นกระบวนการวิธี หรือเป็นการกำหนดขั้นตอนในการปฏิบัติงาน หรือเป็นลำดับรายการในการบริหาร ซึ่งในการบริหารนั้น จะต้องมียุทธศาสตร์ก่อนหน้าว่า จะต้องทำอะไรก่อนและต่อๆ ไปจะทำอะไร ซึ่งจัดว่าเป็นหลัก เกณฑ์วิธีการทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Management) กระบวนการบริหารจะกำหนดขอบเขต และหน้าที่ตามขั้นตอนต่าง ๆ ไว้อย่างชัดเจน ในงานการบริหารนั้น มีนักปราชญ์ นักวิชาการ และนักบริหารทั้งในประเทศและต่างประเทศตลอดจนนักการศึกษาได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการบริหารไว้ดังนี้ หลักทั่วไปของ “การบริหารจัดการ” ว่า หลักการบริหารจัดการโดยทั่วไปยึดหยุ่นได้ และต้องใช้ได้กับเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลง ซึ่งดังกล่าวนี มีหลักของการบริหารจัดการไว้ ๑๔ ข้อ ดังนี้

๑) การแบ่งงานกันทำ เป็นความเชี่ยวชาญพิเศษที่นักเศรษฐศาสตร์เห็นว่าจำเป็นสำหรับความมีประสิทธิภาพในการใช้แรงงาน ต้องประยุกต์ใช้หลักการนี้ในงานทุกชนิด ทั้งงานการจัดการและงานเทคนิค

๒) อำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบ อำนาจและความรับผิดชอบมีความสัมพันธ์กัน ซึ่งความรับผิดชอบเกิดจากอำนาจหน้าที่ อำนาจเป็นส่วนประกอบของปัจจัยที่เป็นทางการต่างๆ ได้มาจากตำแหน่งผู้บริหาร และปัจจัยส่วนบุคคล เป็นการประสมประสานของการมีไหวพริบ ประสบการณ์ คุณค่าทางศีลธรรม ความรับผิดชอบในอดีต ฯลฯ ซึ่งอำนาจหน้าที่ที่ต้องอยู่คู่กับความรับผิดชอบ

๓) ความมีระเบียบวินัย เป็นการยอมรับ เคารพ ข้อตกลงซึ่งกันและกัน การประยุกต์ใช้พลังและสัญลักษณ์ภายนอกของการยอมรับ วินัยต้องมีความเหนือกว่าในทุกระดับเพื่อให้สามารถบังคับใช้ได้

๔) การมีผู้บังคับบัญชาเพียงคนเดียว หมายถึง พนักงานควรจะได้รับคำสั่งจากผู้บังคับบัญชาเพียงคนเดียว

๕) การมีเป้าหมายเดียวกัน ข้อนี้ยึดหลักการว่า กิจกรรมของแต่ละกลุ่มต้องมีจุดหมายและแผนการเดียวกัน ข้อแตกต่างจากการมีผู้บังคับบัญชาเพียงคนเดียว คือ หลักการนี้สัมพันธ์กับการจัดองค์การของบริษัทมากกว่าบุคคลหมายความว่า การตัดสินใจทุกกรณีต้องมาจากผู้บริหารสูงสุด

๖) ผลประโยชน์ส่วนตัวมีความสำคัญน้อยกว่าผลประโยชน์ขององค์กร หมายถึง ผลประโยชน์ เฉพาะของผู้จัดการและพนักงาน ถือเป็นรองจากผลประโยชน์ทั้งหมดขององค์กร

๗) ค่าตอบแทนและวิธีจ่ายค่าตอบแทน นั่นคือ การจ่ายค่าตอบแทนควรจะมีคุณธรรมและสนองความพึงพอใจสูงสุด ทั้งนายจ้างและลูกจ้างเท่าที่จะทำได้

๘) การรวมอำนาจ หลักข้อนี้ไม่ได้รวมถึงการรวมอำนาจหน้าที่ แต่หมายถึง ขอบเขตของการรวมอำนาจหน้าที่หรือกระจายอำนาจผู้บริหารระดับสูงจะต้องกำหนดระดับการรวมอำนาจและการกระจายอำนาจที่เหมาะสม ทั้งนี้ขึ้นกับสถานการณ์และลักษณะขององค์การ

๙) สายการบังคับบัญชา เป็นสายการบังคับบัญชาเพื่อให้การติดต่อสื่อสารขององค์การคล่องตัว

๑๐) คำสั่ง องค์การจะกำหนดตำแหน่งหน้าที่สำหรับทุกคน และทุกคนจะเข้าใจตำแหน่งหน้าที่ของเขา

๑๑) หลักความเสมอภาค การจัดการใช้หลักเท่าเทียมกันตลอดทั้งความเมตตา และความยุติธรรม

๑๒) ความมั่นคงในงาน การออกจากงานบ่อยๆ เป็นเหตุผลของการบริหารจัดการที่ไม่ดี และชี้ว่าเป็นอันตรายตลอดจนทำให้เสียค่าใช้จ่ายธุรกิจที่มั่งคั่งโดยทั่วไปจะแสดงถึงความรู้สึกมั่นคงของพนักงานด้วย

๑๓) ความคิดริเริ่ม ผู้บริหารที่มีประสิทธิผลจะต้องมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในการพัฒนาและการบริหารงาน

๑๔) ความสามัคคี เป็นหลักการที่ว่า สามัคคีคือพลัง ความเข้ากันได้ระหว่างสมาชิกในองค์การจะทำให้เกิดความแข็งแกร่ง^{๔๙} การบริหารเป็นวิธีการทำให้งานสำเร็จโดยอาศัยผู้อื่น (Getting things done through other people) และกล่าวว่าหน้าที่ของผู้บริหารเป็นกรอบในการพิจารณาของผู้บริหารให้สำเร็จ มี ๕ ประการ ตามคำย่อภาษาอังกฤษว่า “POSDC” ดังนี้ คือ

๑. P คือ Planning หมายถึง การวางแผน เป็นการกำหนดแนวทางการดำเนินงาน เพื่อความสำเร็จที่จะตามมาในอนาคตผู้บริหารที่ดีต้องมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลเพื่อกำหนดทิศทางขององค์กร

๒. O คือ Organizing หมายถึง คือ การจัดองค์กร เป็นการกำหนดโครงสร้างความสัมพันธ์ของสมาชิกและสายบังคับบัญชาภายในองค์กร มีการแบ่งงานกันทำและการกระจายอำนาจ

๓. S คือ Staffing หมายถึง งานบุคลากร เป็นการสรรหาบุคลากรใหม่ การพัฒนาบุคลากรและการใช้คนให้เหมาะสมกับงาน

๔. D คือ Directing หมายถึง การอำนวยการ เป็นการสื่อสารเพื่อให้เกิดการดำเนินการตามแผน ผู้บริหารต้องมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีและต้องมีภาวะผู้นำ

๕. C คือ Controlling หมายถึง การกำกับดูแล เป็นการควบคุมคุณภาพของการปฏิบัติงานภายในองค์กร รวมทั้งกระบวนการแก้ปัญหาภายในองค์กร^{๕๐} สมาคมผู้บริหารการศึกษา

^{๔๙} เฮนรี ฟาโยล (Henry Fayol) อ้างใน ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ, **องค์การและการจัดการ**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๓๗-๓๘.

^{๕๐} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พุทธวิธีในการบริหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๓ - ๕.

แห่งสหรัฐอเมริกา (American Association of School Administration) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการบริหารไว้ ๕ ประการ คือ

๑. การวางแผน (Planning) หมายถึง การวางแผน หรือ โครงการสำหรับการปฏิบัติงานในอนาคตให้ตรงเป้าหมายที่ต้องการ โดยกำหนดงานที่จะทำวิธีการ และวัตถุประสงค์ของงานนั้นๆ ไว้ล่วงหน้า

๒. การแสวงหา และกำหนดตัวบุคคลและอุปกรณ์ (Allocation) หมายถึง การแสวงหา กำหนดตัวบุคคล และวัสดุทุกชนิดที่จำเป็นในการปฏิบัติงานตามแผน เพื่อให้งานนั้นสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

๓. การเสริมกำลังบำรุง (Stimulation) หมายถึง การบำรุงขวัญ กระตุ้น และส่งเสริมให้บุคลากรปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้ผลงานดีทั้งปริมาณและคุณภาพ

๔. การประสานงาน (Co – ordination) หมายถึง การจัดให้ผู้แทนของหน่วยงานย่อยทุกหน่วยงานพบปะปรึกษาหารือกัน เพื่อให้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น หรือทราบเรื่องการปฏิบัติงานของผู้อื่น และเพื่อให้งานสัมพันธ์ไม่ขัดแย้งกัน โดยยึดเป้าหมายขององค์การเป็นหลัก

๕. การประเมินผลงาน (Evaluation) หมายถึง การตรวจสอบการปฏิบัติงานทุกระยะให้ทราบผลการปฏิบัติงาน และปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อหาแนวทางแก้ไขทุกระยะและประเมินผล ขั้นสุดท้ายเพื่อทราบผลการปฏิบัติงาน และปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อหาแนวทางแก้ไขทุกระยะและประเมินผลขั้นสุดท้าย เพื่อเปรียบเทียบผลงานกับ ผลงานที่ควรจะได้ตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ตั้งแต่ต้นเพื่อวางแผนใหม่สำหรับการปฏิบัติงานในอนาคต^{๕๑} การบริหารมีลักษณะเป็นทั้งศาสตร์และศิลปะ กล่าวคือการบริหารจัดการเป็นศาสตร์สาขาหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป เพราะมีองค์ประกอบของความรู้ (Knowledge) มีหลักเกณฑ์ (Principle) และทฤษฎี (Theory) ที่เกิดจากการศึกษาค้นคว้าเชิงวิทยาศาสตร์ เป็นศาสตร์ทางสังคมซึ่งอยู่กลุ่มเดียวกับวิชาจิตวิทยา สังคมวิทยา และรัฐศาสตร์ ส่วนในทางปฏิบัติจะขึ้นอยู่กับความสามารถ ประสบการณ์ และทักษะของผู้บริหารแต่ละคนที่จะนำความรู้ หลักการและทฤษฎีไปปรับหรือประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมได้ซึ่งเป็นเรื่องศิลปะ ดังนั้น นักบริหารที่เก่งต้องมีศาสตร์และศิลปะ^{๕๒} การบริหารเป็นการจัดการอย่างมีระเบียบแบบแผนเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด และทำให้งานดำเนินไปอย่างราบรื่นบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ด้วยความร่วมมือของกลุ่มบุคคล และยังเสนอว่า “การบริหาร” และ “การจัดการ” นั้นบางครั้งอาจให้แทนกันได้เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่หวังผลขั้นสุดท้ายอย่างเดียวกัน คือ ความสำเร็จของงาน “การบริหาร” ใช้มากในการบริหารรัฐกิจ ส่วน “การจัดการ” ใช้มากในทาง

^{๕๑}ธีระรัตน์ กิจจารักษ์, เอกสารคำสอนวิชาการบริหารการศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏเพชรบูรณ์, ๒๕๔๒), หน้า ๖๗.

^{๕๒}เด็น ชะเนติยง, การบริหารงานบุคคล, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๔๓), หน้า ๕๒.

ธุรกิจ หรืออาจกล่าวว่า “การบริหาร” มุ่งเน้นที่การกำหนดนโยบายและการวางแผน ส่วน “การจัดการ” เป็นการนำเอานโยบายและแผนไปดำเนินการให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่กำหนดไว้^{๕๓} ได้อธิบายองค์ประกอบของการบริหารที่สำคัญ และมีความจำเป็นต่อการจัดการ ดังนี้

๑. วัตถุประสงค์ที่แน่นอน กล่าวคือ จะต้องรู้ว่า จะดำเนินการไปทำไม เพื่ออะไร และต้องการอะไรจากการดำเนินการ เช่น ต้องมีวัตถุประสงค์ในการให้บริการ หรือในการผลิตต้องรู้ว่า จะผลิตเพื่อใคร ต้องการผลตอบแทนเช่นใด ถ้าหาไม่มีเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์แล้วก็ไม่มีความหมายที่จะบริหารการดำเนินงานต่าง ๆ จะไม่มีผลสำเร็จ เพราะไม่มีเป้าหมายกำหนดไว้แน่นอน

๒. ทรัพยากรในการบริหาร ได้แก่ วัตถุและเครื่องใช้เพื่อประกอบการดำเนินงานรวมไปถึงความสามารถในการจัดการ ทรัพยากรในการบริหาร ได้แก่ ๔ Ms คือ มนุษย์ (Man) เงิน (Money) วัสดุอุปกรณ์ (Material) และความสามารถในการจัดการ (Management) หรือ ๖ Ms ที่มีเครื่องจักร (Machine) และตลาด (Market) เพิ่มเข้ามาซึ่งในปัจจุบันมีความจำเป็นมากขึ้น

๓. มีการประสานงานระหว่างกัน หรือเรียกได้ว่ามีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน กล่าวคือ เป้าหมายและวัตถุประสงค์รวมทั้งทรัพยากรในการบริหารทั้ง ๔ Ms หรือ ๖ Ms ดังกล่าว จะต้องมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและเกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน หรือกล่าวได้ว่าจะต้องมีระบบของการทำงานร่วมกัน และที่เกิดขึ้นจริง ๆ ด้วย การนำปัจจัยทั้งหลายเบื้องต้นมาไว้ร่วมกันแล้วไม่เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ไม่เกิดความสัมพันธ์ระหว่างกัน การบริหารก็จะไม่เกิดขึ้น

๔. ประสิทธิภาพและประสิทธิผล ในการบริหารงานนั้นสิ่งที่วัดผลสำเร็จของงานว่า บรรลุเป้าหมายของวัตถุประสงค์ ขององค์การก็คือ ประสิทธิภาพขององค์การ หมายถึง ความสามารถขององค์การ ในอันที่จะบริหารงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ขององค์การในการใช้ทรัพยากรขององค์การที่มีอยู่ระยะสั้น โดยเปรียบเทียบกับปัจจัยนำเข้าและค่าใช้จ่ายกับปัจจัยนำออกและรายได้ขององค์การ^{๕๔} การตัดสินใจและการบริหารที่มีผลกระทบต่อผลการดำเนินงานระยะยาวขององค์กรประกอบ ด้วยการกำหนดกลยุทธ์ และการควบคุมกลยุทธ์ จะมุ่งตรวจสอบ ประเมินโอกาสและอุปสรรคภายในสภาพแวดล้อมภายนอก และมุ่งตรวจสอบ ประเมินจุดอ่อนและจุดแข็ง อุปสรรคภายในสภาพแวดล้อมภายในบริษัท^{๕๕} การบริหารงานไม่ว่าจะเป็นรูปแบบ ผู้นำโครงสร้างระบบราชการและหน้าที่ของผู้บริหารในองค์กรแห่งหนึ่งสามารถนำมาประยุกต์ไปใช้กับองค์การ เรียกว่า วิธีที่ดีที่สุด (one best way) อย่างไรก็ตามผู้บริหารในแต่ละองค์การ จะเผชิญกับสถานการณ์เฉพาะที่มีเอกลักษณ์ของตัวเอง ไม่มีหลักสากลใด ที่สามารถใช้ได้กับทุกปัญหา ผู้บริหารต้องศึกษาการบริหาร

^{๕๓} ทองหล่อ เดชไทย, **หน่วยที่ ๑ แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารสาธารณสุข**, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๕), หน้า ๕.

^{๕๔} สมคิด บางโม, **องค์การและการจัดการ**, (กรุงเทพมหานคร : วิทยพัฒน์, ๒๕๔๕), หน้า ๖๒-๖๓.

^{๕๕} สมยศ นาวิการ, **การบริหารเชิงกลยุทธ์**, (กรุงเทพมหานคร : บรรณกิจ, ๒๕๔๔), หน้า ๑๒.

โดยมีประสบการณ์จากกรณีศึกษา (case study) จำนวนมาก และวิเคราะห์ว่าวิธีการใดที่สามารถใช้ในสถานการณ์ใหม่ๆ^{๕๖} การบริหารแบบมีส่วนร่วม (Participation Management) เป็นแนวทางการบริหาร ที่เปิดโอกาสให้พนักงานเข้ามามีส่วนร่วมในการคิด การวางแผน และการตัดสินใจในงานต่างๆ ที่เขามีส่วนรับผิดชอบอยู่ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมขององค์การทำให้พนักงานเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของ มีส่วนได้ส่วนเสียกับการดำเนินงานต่าง ๆ ขององค์การใด ที่ใช้นโยบายการบริหารแบบนี้เป็นการแสดงให้เห็นว่า ฝ่ายบริหารเห็นความสำคัญของพนักงาน ที่มีต่อความสำเร็จขององค์การ ทำให้เกิดความรู้สึกที่ดี มีความภูมิใจ และรับผิดชอบต่องานอย่างเต็มที่ซึ่งเป็นการจูงใจในการทำงานที่ดีวิธีหนึ่ง^{๕๗} การบริหารแบบกระบวนการ ๕ ประการ ที่เรียกว่า POCCC ไว้ดังนี้

๑. การวางแผน (Planning) หมายถึง การสร้างทางเลือกหรือแนวทางดำเนินการไว้ล่วงหน้า เพื่อใช้ในการตัดสินใจในอนาคต

๒. การจัดองค์การ (Organizing) หมายถึง การกำหนดโครงสร้างหน่วยงานและระบุหน้าที่โดยการผสมผสานระหว่างวัตถุ คน และเงิน

๓. การบังคับบัญชา (Commanding) หมายถึง การทำให้เกิดการดำเนินงานตามที่ได้มีการกำหนดไว้ ซึ่งการบังคับบัญชาที่ดีนั้นจะต้องมีการติดต่อสื่อสาร ๒ ทาง กล่าวคือ การยอมให้ผู้ใต้บังคับบัญชาสามารถแสดงความคิดเห็นได้

๔. การประสานงาน (Coordinating) หมายถึง การรวมความพยายามของผู้ปฏิบัติงาน และช่วยสนับสนุน ให้เกิดการติดต่อสื่อสารระหว่างกัน เพื่อให้การทำงานสำเร็จ

๕. การควบคุม (Controlling) หมายถึง การติดตามการดำเนินงานให้บรรลุตามวัตถุประสงค์^{๕๘} หลักสำคัญของการบริหาร ๕ ลักษณะ คือ

๑. การบริหารเป็นการทำงานกับคน และโดยอาศัยคน หมายความว่า การบริหารเป็นกระบวนการทางสังคม คือ อาศัยกลุ่มคนที่รวมกันทำงานเพื่อบรรลุเป้าหมายขององค์การ ผู้บริหารจะต้องรับผิดชอบต่อความสำเร็จ โดยอาศัยความร่วมมือของบุคคลอื่น มิฉะนั้นจะทำงานไม่สำเร็จ สำคัญของการบริหารในข้อนี้แสดงให้เห็นว่า ผู้บริหารที่ประสบความสำเร็จจะต้องมีสิ่งต่างๆ เหล่านี้ คือ มีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่ดี มีความเป็นผู้นำ และสามารถทำงานเป็นทีมได้ มีความสามารถในการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสภาพแวดล้อมได้หากมีการเปลี่ยนแปลงในสถานการณ์ และมีความสามารถทำให้งานบรรลุเป้าหมายได้

^{๕๖} สมยศ นาวิการ, **การบริหารตามสถานการณ์**, (กรุงเทพมหานคร : บรรณกิจ, ๒๕๔๕), หน้า ๔๙.

^{๕๗} สุพิน เกษาคุปต์, **การจัดการปฏิบัติงาน**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๙๒-๙๓.

^{๕๘} คณาจารย์ภาควิชาบริหารรัฐกิจ, **สรุปเนื้อหาวิชาทฤษฎีองค์การ**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๙), หน้า ๙.

๒. การบริหารทำให้งานบรรลุเป้าหมายขององค์การ เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ขององค์การต้องอาศัยความร่วมมือกันของคนทุกคนจึงจะทำให้สำเร็จลงได้ เป้าหมายเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้บริหารจะต้องทำให้บรรลุได้นั้นจะต้องมีลักษณะสำคัญ ๓ ประการ คือ เป้าหมายต้องสูงแล้วสามารถทำให้สำเร็จเป้าหมายสูงเกินไป ก็ทำให้สำเร็จไม่ได้ เป้าหมายต่ำไปก็ไม่ท้าทายไม่มีคุณค่า ประการที่สอง การจะไปถึงเป้าหมายจะต้องมีระบบงานที่ดีมีแผนงานที่มีประสิทธิภาพ ประการสุดท้าย จะต้องระบุเวลาที่จะทำให้บรรลุเป้าหมายนั้น

๓. การบริหารเป็นการสมดุลระหว่าง ประสิทธิภาพและประสิทธิผล คำว่า ประสิทธิภาพ หมายความว่า ทำงานบรรลุผลสำเร็จตามที่กำหนด ส่วนคำว่า ประสิทธิภาพ หมายความว่า ทำงานโดยใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด หรือ เสียค่าใช้จ่ายต่ำสุด การทำงานให้สำเร็จอย่างเดียวไม่พอ แต่จะต้องคำนึงถึงค่าใช้จ่ายที่ประหยัดอีกด้วย การทำให้ได้ทั้งสองอย่าง คือ งานบรรลุผลตามที่ต้องการและการใช้ทรัพยากรต่ำสุด จึงเป็นความสมดุลระหว่างประสิทธิภาพและประสิทธิผล

๔. การบริหารเป็นการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด เป็นที่รู้กันโดยทั่วไปว่า เราอาศัยในโลกที่มีทรัพยากรจำกัดการใช้ทรัพยากรต่างๆ จึงต้องตระหนัก ๒ ข้อใหญ่ๆ คือ เมื่อใช้ทรัพยากรใดไปแล้วทรัพยากรนั้นจะหมดสิ้นไปไม่สามารถกลับคืนมาใหม่ได้ และจะต้องเลือกใช้ทรัพยากรให้เหมาะสม อย่าให้เกิดสิ้นเปลืองโดยเปล่าประโยชน์ ดังนั้น การบริหารกับเศรษฐศาสตร์จึงมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด เศรษฐศาสตร์จึงเป็นการศึกษาถึงเรื่องการกระจายการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่จำกัดอย่างไร ส่วนผู้บริหารในองค์การจะต้องผลิตสินค้าและบริหารให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผล

๕. การบริหารจะต้องเผชิญกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ผู้บริหารที่ประสบความสำเร็จจะต้อง สามารถคาดคะเนเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างถูกต้อง และสามารถปรับตัวเองให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงนั้น^{๕๙} การศึกษาการจัดการตามหลักการบริหาร ได้เสนอหลักที่เกี่ยวกับการบริหาร ซึ่งคนที่เป็นผู้บริหารจะต้องทำมีหน้าที่สำคัญอยู่ ๗ ประการ คือ การวางแผนการจตุการ การจัดคนเข้าทำงาน การสั่งการ การประสานงาน การรายงานและการงบประมาณ หรือเรียกสั้น ๆ ว่า “POSDCORB” ซึ่งประกอบด้วย รายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) การวางแผน (Planning) คือ หน้าที่หรือบทบาท ในการกำหนดการทำงานที่จะเกิดขึ้นในอนาคตว่า จะทำอะไร จะทำอย่างไร จะทำเมื่อไร ใครเป็นผู้ทำ จะใช้งบประมาณเท่าไร

(๒) การจัดจตุการ (Organizing) คือ การจัดโครงสร้างองค์การที่เกี่ยวกับเรื่อง การกำหนดภารกิจหน้าที่ การแบ่งงานกันทำ การกำหนดอำนาจหน้าที่ และความรับผิดชอบ การจัดสาย

^{๕๙} เสนาะ ดิเยาว์, **หลักการบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔),

การบังคับบัญชา การกำหนดขนาดของการควบคุม การจัดตั้งหน่วยงานหลัก (Line) และการจัดตั้งหน่วยงานที่ปรึกษา (Staff)

(๓) การจัดคนเข้าทำงาน (Staffing) คือ หน้าที่ที่เกี่ยวกับการบริหารทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งประกอบด้วย การวางแผนกำลังคน การสั่งการ การคัดเลือก การบรรจุแต่งตั้ง การปฐมนิเทศ การฝึกอบรม การประเมินผลการปฏิบัติงาน การเลื่อนขั้น ลดขั้น การโยกย้าย และ การให้พ้นจากงาน

(๔) การสั่งการ (Directing) คือ การที่ผู้บังคับบัญชา สั่งให้ผู้ใต้บังคับบัญชาปฏิบัติงานตามแผนงานหรือตามที่ได้รับมอบหมายเพื่อให้การปฏิบัติงานดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งอาจจะสั่งการด้วยวาจา หรือเป็นลายลักษณ์อักษรก็ได้

(๕) การประสานงาน (Coordinating) คือ หน้าที่ในการประสาน กับหน่วยย่อยต่างๆ ที่มีอยู่ในองค์การให้ทำงานสอดคล้อง และเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ซึ่งการประสานงานนั้น อาจทำได้โดยการจัดตั้งคณะกรรมการกลั่นกรองงาน การจัดโครงสร้างองค์การให้มีความชัดเจน การใช้วิธีการงบประมาณ เป็นต้น

(๖) การรายงานผลการปฏิบัติงาน (Reporting) คือ การรายงานความก้าวหน้า ปัญหา อุปสรรค ตลอดจนข่าวสารต่าง ๆ ขององค์การให้ทุกฝ่ายได้ทราบ เพื่อประโยชน์ในการติดตามการแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่เกิดจากการทำงาน

(๗) การบริหารงบประมาณ (Budgeting) คือ หน้าที่ในการจัดสรรการวางแผนงบประมาณ ให้กับองค์การ และหน่วยย่อยต่างๆ ให้มีงบประมาณที่เหมาะสมและเพียงพอในการทำงาน^{๖๐} ผู้บริหารเองจะต้องทราบบทบาทของตนเองเกี่ยวกับเทคนิคดังกล่าวในกระบวนการบริหาร จากกลุ่มทฤษฎีองค์การแบบคลาสสิก จะเห็นได้ว่าเป็นทฤษฎีที่มุ่งเน้นการจัดการองค์การโดยส่วนรวม ที่เน้นในเรื่องของวิธีการปรับปรุงประสิทธิภาพและประสิทธิผลทั้งหมดของกระบวนการดำเนินการ PODSCORB ของกูลิค^{๖๑} มีลักษณะคล้ายกับ POCCC ของฟาโยล แต่จัดขั้นตอนไว้ละเอียดกว่า จึงได้มีผู้นิยมนำมาใช้และเผยแพร่ในเวลาต่อมา การบริหารเป็นการดำเนินงาน ให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างมีขั้นตอน และเหมาะสมกับหน่วยงานหรือองค์กร ซึ่งกระบวนการบริหาร บางตำราเรียกว่าหน้าที่ของการจัดการ ซึ่งมีหลายหน้าที่แตกต่างกันไปตามแนวคิดของ นักวิชาการแต่ละคน แต่จะมีหลักการใหญ่ๆ คล้ายคลึงกัน การบริหารองค์การต่างๆ เป็นงานในหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบเกี่ยวกับ ๑. การปกครอง บัญชา การพิจารณาวินิจฉัย การตัดสินใจ การสั่งงาน ๒. การกำหนดวัตถุประสงค์ การวางนโยบาย การจัดลำดับความสำคัญเร่งด่วนของโครงการ การวางแผน และการบริหารโครงการแบ่งงาน การมอบหมาย หน้าที่รับผิดชอบ การจัดการ รวมทั้งการตรวจงาน การติดตามผล การประเมินผลงาน การรายงาน การติดต่อสื่อสาร และการประชาสัมพันธ์ ๓. การจัดการด้านบุคลากร การเงินหรือการ

^{๖๐} Luther Gulick and Lyndal Urwick, *The Manager's Span of Control*, (The Harvard Business Review. May-June, 1956), pp. 39-47.

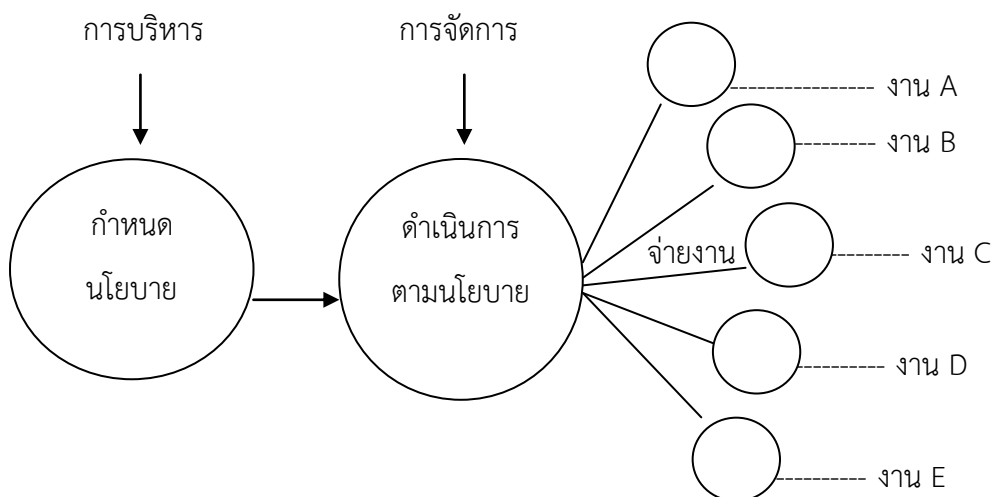
คลัง และทรัพย์สิน ดังนั้น การบริหารที่ได้ผลสำเร็จ มีประสิทธิภาพสูง คือ การบริหารที่ได้ผลผลิตผลงานที่ทำได้สำเร็จอย่างดี มากกว่าปกติทั่วไป ด้วยต้นทุนหรือค่าลงทุนที่ต่ำที่สุด ซึ่งหมายความว่านักบริหาร ที่ดีจะต้องรู้จักเลือกใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด อย่างประหยัดที่สุด และให้ได้ผลงานที่ดีที่สุด^{๖๑} ความแตกต่างระหว่างการจัดการและการบริหารไว้ดังนี้ โดยทั่วไปคำว่า Management ให้ความหมายในภาษาไทยว่า การจัดการ ส่วนการบริหาร ใช้สำหรับความหมายของคำว่า Administration แต่ระยะหลังจะพบว่า มีการใช้คำทั้งสองนี้ ในความหมาย ที่ทดแทนกันได้ จากการศึกษา ความหมายและพิจารณาจากความคิดเห็นของนักวิชาการหลายท่านที่ผ่านมาข้างต้น ต่อคำสองคำนี้ สามารถสรุปได้ว่าการให้ความหมายใน ๓ แนวทาง^{๖๒} ด้วยกัน คือ

แนวทางที่หนึ่ง การบริหาร (Administration) เกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบาย การจัดการ (Management) เป็นการนำนโยบายไปปฏิบัติ (Administration is Concerned With The Determination of Policies and Management With The Implementation of Policies) แนวทางนี้มองว่า การบริหารนั้นเกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบาย ซึ่งเป็นเรื่องที่มีขอบเขตกว้างกว่า การจัดการ ที่เป็นเรื่องของการปฏิบัติตามนโยบาย ซึ่งมีนักวิชาการหลายท่านที่สนับสนุนความหมายนี้ได้แก่ โอลิเวอร์ เชลดอน (Oliver Sheldon) ฟลอเรนซ์ และ เทียด (Florence and Tead) สเปียเกอล์ และ ลันส์เบอร์กซ์ (Spriegel and Lansburgh) เป็นต้น

ความหมายที่หนึ่ง การบริหารกำหนดนโยบาย การจัดการนำนโยบายไปปฏิบัติแสดงไว้ดังแผนภาพที่ ๒.๑

^{๖๑} สมคิด บางโม, **องค์การและการจัดการ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : วิทยพัฒน์, ๒๕๔๕), หน้า ๗๑.

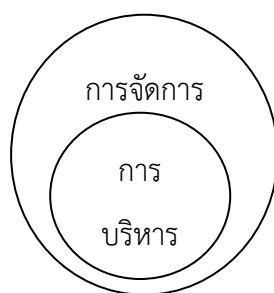
^{๖๒} พยอม วงษ์สารศรี, **องค์การและการจัดการ**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : สุภา, ๒๕๔๒), หน้า ๓๖.

แผนภาพที่ ๒.๑ แสดงความแตกต่างระหว่างการบริหารและการจัดการ^{๖๓}

แนวทางที่สอง การจัดการเป็นความหมายทั่วไปโดยรวมการบริหาร เข้าไปด้วย (Management is a Generic Term and Includes Administration) แนวทางนี้มองว่าการจัดการเป็นกระบวนการที่ทำหน้าที่รับผิดชอบต่อการดำเนินการขององค์การธุรกิจให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ ส่วนการบริหารเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อให้เป้าหมายที่กำหนดในขั้นการจัดการบรรลุผล ผู้ที่มีความเห็นสอดคล้องกับแนวทางนี้คือ เบรช และ คิมเบลล์ (Brecht and Kimball)

ความหมายที่สอง การจัดการเป็นภาพรวม การบริหารเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการ กล่าวได้ว่า การบริหารเป็นสับเซตของการจัดการ เขียนภาษาคณิตศาสตร์ได้ว่าการบริหารเป็นเซตย่อยของการจัดการ ดังแผนภาพที่ ๒.๒

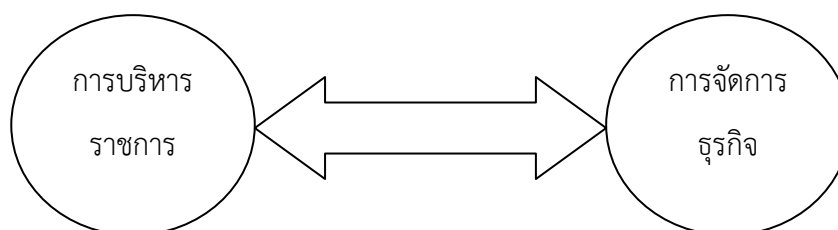
แผนภาพที่ ๒.๒ แสดงการบริหารเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการ^{๖๔}

^{๖๓} เอกวิทย์ มณีธรรม, ผศ., ว่าที่ ร.ต., ดร., ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการบริหารและการจัดการ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เอ็ม.ที.เพรส, ๒๕๔๐), หน้า ๔.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

แนวทางที่สาม การบริหารและการจัดการมีความหมายไม่แตกต่างกัน (There is No Distinction Between The Terms Management and Administration) เป็นความหมายที่เป็นที่ยอมรับกันในสมัยปัจจุบัน แต่ความ นิยมในการนำไปใช้งานจะมีความแตกต่างกัน โดยคำว่า การจัดการจะใช้ในหน้าที่การบริหารระดับสูงในด้านการกำหนดนโยบาย การวางแผน การจัดองค์การ การจัดบุคคลเข้าทำงาน การสั่งงาน และการควบคุมในองค์การธุรกิจ ส่วนคำว่า การบริหารจะใช้ในหน้าที่เช่นเดียวกับการจัดการแต่ใช้ในองค์การรัฐบาล แต่อย่างไรก็ตามคำสองคำนี้มักจะใช้แทนที่กัน และกัน นักวิชาการที่มีความเห็นสอดคล้องกับแนวทางนี้ ได้แก่ พยอม วงษ์สารศรี สมคิด บางโม และ ธร สุนทรยุทธ์^{๖๕}

ความหมายที่สาม การจัดการและการบริหารมีความหมายเหมือนกันใช้แทนกันได้ แต่มักใช้การจัดการในทางธุรกิจ การบริหารในทางราชการ แสดงได้ดังแผนภาพที่ ๒.๓

แผนภาพที่ ๒.๓ แสดงการจัดการและการบริหารสามารถใช้แทนกันได้ความหมายเหมือนกัน

จากแนวทาง ในความหมายที่สามนี้ นพพงษ์ บุญจิตราดุลย์ ได้แสดงทัศนะเพิ่มเติมว่า การจัดการ (Management) มักจะใช้ในการบริหารธุรกิจเอกชน ดังนั้นคำว่า “ผู้บริหาร” หรือ “ผู้จัดการ” จึงใช้เรียก ผู้ดำรงตำแหน่งในระดับต่างๆ ของกิจการ ที่เป็นของรัฐและเอกชน^{๖๖}

^{๖๕} ธร สุนทรยุทธ์, **หลักการและทฤษฎีทางการบริหารการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : เนติกุลการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๒.

^{๖๖} นพพงษ์ บุญจิตราดุลย์, **หลักการบริหารการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๓.

ตารางที่ ๒.๕ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการ

นักวิชาการหรือแหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
Henry Fayol, (๒๕๔๕, หน้า ๓๗-๓๘).	หลักบริหารจัดการโดยทั่วไปยืดหยุ่นได้ ต้องใช้ได้กับเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลง มีหลักของการบริหารจัดการไว้ ๑๔ ข้อ
พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตโต), (๒๕๔๙, หน้า ๓ – ๕).	การบริหารเป็นวิธีการทำให้งานสำเร็จโดยอาศัยผู้อื่น หน้าที่ของผู้บริหารเป็นกรอบในการพิจารณาของผู้บริหาร ให้สำเร็จ มี ๕ ประการ ตามคำย่อภาษาอังกฤษว่า “POSDC”
ธีระรัตน์ กิจจารักษ์, (๒๕๔๒, หน้า ๖๗).	กระบวนการบริหารไว้ ๕ ประการ คือ การวางแผน การแสวงหา การเสริมกำลังบำรุง การประสานงาน การ ประเมินผลงาน
เด่น ชะเนติยัง, (๒๕๔๓, หน้า ๕๒).	การบริหารมีลักษณะเป็นทั้งศาสตร์และศิลปะ การบริหารจัดเป็นศาสตร์สาขาหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ยอมรับกัน องค์ประกอบของความรู้ หลักเกณฑ์ ส่วนในทางปฏิบัตินั้นจะขึ้นอยู่กับความสามารถ ประสบการณ์ และทักษะของผู้บริหาร หลักการและทฤษฎีไปปรับหรือประยุกต์ใช้ให้เหมาะสม สถานการณ์และสิ่งแวดล้อมได้ซึ่งเป็นเรื่องศิลปะ
ทองหล่อ เดชไทย, (๒๕๔๕, หน้า ๕).	การบริหารเป็นการจัดการอย่างมีระเบียบแบบแผน งานดำเนินไปอย่างราบรื่น บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ การบริหารมุ่งเน้นที่การกำหนดนโยบายและการวางแผน การจัดการเป็นการนำเอานโยบายและแผนไปดำเนินให้ บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่กำหนดไว้
สมคิด บางโม, (๒๕๔๕, หน้า ๖๒-๖๓).	องค์ประกอบของการบริหารที่สำคัญ และมีความจำเป็น ต่อการดำรงไว้ ๑.วัตถุประสงค์ที่แน่นอน ๒.ทรัพยากร ในการบริหาร ๓.มีการประสานงานระหว่างกัน หรือเรียก ได้ว่ามีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ๔.ประสิทธิภาพและ ประสิทธิผล ในการบริหารงานนั้นสิ่งทีวัดผลสำเร็จของงาน

ตารางที่ ๒.๕ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการ (ต่อ)

นักวิชาการหรือแหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
สมยศ นาวิการ, (๒๕๔๔, หน้า ๑๒).	การตัดสินใจและการบริหารที่มีผลกระทบ การกำหนดกลยุทธ์ และการควบคุมกลยุทธ์ มุ่งตรวจสอบ ประเมินโอกาสและอุปสรรคภายใน มุ่งตรวจสอบ ประเมินจุดอ่อนและจุดแข็ง อุปสรรคภายในสภาพแวดล้อมภายในบริษัท
สุพิณ เกชาคุปต์, (๒๕๔๔, หน้า ๙๒-๙๓).	การบริหารแบบมีส่วนร่วมเป็นแนวทางการบริหาร พนักงานเข้ามามีส่วนร่วมในการคิด การวางแผน การมีส่วนร่วมในกิจกรรมขององค์กร การดำเนินงานต่าง ๆ ขององค์กรใดที่ใช้นโยบาย ความสำเร็จขององค์กร ทำให้เกิดความรู้สึกที่ดี การจูงใจในการทำงานที่ดีวิธีหนึ่ง
คณาจารย์ภาควิชาบริหารรัฐกิจ, (๒๕๔๙, หน้า ๙).	องค์ประกอบมูลฐานของการบริหารแบบกระบวนการ ๕ ประการ ที่เรียกว่า POCCC ไว้ดังนี้ ๑. การวางแผน (Planning) ๒.การจัดองค์การ (Organizing) ๓. การบังคับ บัญชา (Commanding) ๔. การประสานงาน (Coordinating) ๕. การควบคุม (Controlling)
เสนาะ ตีแยว, (๒๕๔๔, หน้า ๑-๒).	หลักสำคัญของการบริหาร ๕ ลักษณะ คือ ๑. การบริหาร เป็นการทำงานกับคน และโดยอาศัยคน ๒. การบริหารทำ ให้งานบรรลุเป้าหมายขององค์กร เป้าหมาย ๓. การบริหารเป็นการสมดุลระหว่างประสิทธิผลและ ประสิทธิภาพ ๔. การบริหารเป็นการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ อย่างจำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด ๕. การบริหารจะต้อง เผชิญกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป
Luther Gulick and Lyndal Urwick, (1956, pp. 39–47).	การบริหาร ซึ่งคนที่เป็นผู้บริหารจะต้องทำหน้าที่สำคัญ อยู่ ๗ ประการ คือ การวางแผนการจัดองค์การ การจัดคน เข้าทำงาน การสั่งการ การประสานงาน การรายงานและ การงบประมาณ หรือเรียกสั้น ๆ ว่า “POSDCORB”

ตารางที่ ๒.๕ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการ (ต่อ)

นักวิชาการหรือแหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
สมคิด บางโม, (๒๕๔๕, หน้า ๗๑).	การบริหารที่ได้ผลผลิต ผลงานที่ทำได้สำเร็จอย่างดีมากกว่าปกติทั่วไป นักบริหารที่ดีจะต้องรู้จักเลือกใช้ทรัพยากร
เอกวิทย์ มณีธร, ผศ., ว่าที่ ร.ต., ดร., (๒๕๔๐, หน้า ๔).	การกำหนดนโยบาย การจัดการ การนำนโยบายไปปฏิบัติ การกำหนดนโยบาย ขอบเขตกว้างกว่าการจัดการ การปฏิบัติตามนโยบาย การจัดการเป็นความหมายทั่วไปโดยรวมการบริหาร
ธ สุนทรยุทธ์, (๒๕๔๖, หน้า ๒).	จัดการจะใช้ในหน้าที่การบริหารระดับสูง การกำหนดนโยบาย การวางแผน การจัดองค์การ การจัดบุคคลเข้าทำงาน การสั่งงาน และการควบคุม การบริหารจะใช้ในหน้าที่เช่นเดียวกับการจัดการ
นพพงษ์ บุญจิตราดุลย์, (๒๕๔๔, หน้า ๓).	การจัดการมักจะใช้ในการบริหารธุรกิจเอกชน “ผู้บริหาร” หรือ “ผู้จัดการ” จึงใช้เรียกผู้ดำรงตำแหน่ง ในระดับต่างๆ ของกิจการที่เป็นของรัฐและเอกชน

จากการศึกษาทบทวนเอกสารความหมายของคำว่า การจัดการและการบริหารที่ได้มีการนิยามให้ความหมาย และกำหนดแนวทางกันอย่างหลากหลาย ทั้งนักวิชาการชาวไทยและชาวต่างชาติ ผู้ศึกษาวิจัยสรุปได้ว่า แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการนั้น จะครอบคลุมถึงหน้าที่ในการบริหาร อันประกอบด้วย การวางแผน การจัดองค์การ การสั่งการหรือการมอบหมายงาน การประสานงาน การรายงาน และการจัดสรรงบประมาณ นอกจากนี้องค์ประกอบที่สำคัญของการบริหารจะประกอบด้วย วิสัยทัศน์และนโยบาย ที่ชัดเจน โดยมีเป้าหมาย และวัตถุประสงค์ที่แน่นอน ในการบริหาร ทรัพยากรต่างๆ นั้นจะเน้นในเรื่องของประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการบริหารงานซึ่งแนวคิดเหล่านี้จะครอบคลุมไปถึงการบริหารแบบมีส่วนร่วมและการบริหารเชิงกลยุทธ์

๒.๓.๓ ทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารจัดการ

สำหรับการจัดการและการบริหารที่ได้ำนานิยามและความหมายมาแสดงไว้แล้วนั้น มีนักวิชาการได้แสดงแนวคิด ทฤษฎีต่างๆ ไว้มากมาย โดยสามารถแบ่งแนวคิด ทฤษฎีทางการจัดการ ได้ตามยุคสมัยที่นักวิชาการสร้างขึ้น โดยในงานวิจัยนี้จะนำมาแสดงเฉพาะแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยเป็นหลัก

ทฤษฎีเกี่ยวกับการจัดการ

การจัดระบบแนวความคิด ทางด้านการจัดการนั้นเริ่มต้นในช่วงที่มีการปฏิวัติทางอุตสาหกรรมในประเทศอังกฤษ ระหว่างศตวรรษที่ ๑๘ และ ๑๙ และได้มีการปรับปรุงพัฒนาเรื่อยมาจนกระทั่งปัจจุบัน ซึ่งสามารถแบ่ง แนวความคิดออกเป็น ๖ กลุ่มด้วยกัน คือ

๑. ทฤษฎีการจัดการแบบวิทยาศาสตร์ (Scientific Management School)
๒. ทฤษฎีการจัดการเป็นกระบวนการ (Management Process School)
๓. ทฤษฎีด้านมนุษย์สัมพันธ์ (Human Relations School)
๔. ทฤษฎีด้านระบบสังคม (Social System School)
๕. ทฤษฎีด้านคณิตศาสตร์ (Mathematical School)
๖. ทฤษฎีด้านระบบ (Systems School)

การจัดการโดยทั่วไปในปัจจุบัน มักจัดระบบแนวความคิด เป็นสองแนว คือ เป็นวิทยาศาสตร์หรือเป็นศิลปะ (Management : Science or Art) การจัดการโดยทั่วไป จะมีลักษณะเป็นกระบวนการวิธี หรือเป็นการกำหนดขั้นตอนในการปฏิบัติงาน หรือเป็นลำดับรายการในการจัดการ ซึ่งในการจัดการนั้น จะต้องมิลำดับรายการก่อนหลังว่าจะต้องทำอะไรก่อน และต่อๆ ไป จะทำอะไร ซึ่งจัดว่า เป็นหลักเกณฑ์วิธีการทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Management) กระบวนการจัดการจะกำหนดขอบเขต และหน้าที่ตามขั้นตอนต่างๆ ไว้อย่างชัดเจน มีนักวิชาการด้านการบริหารหลายท่านได้ให้แนวคิดดังนี้ การจัดการเป็นทั้งศาสตร์และศิลปะด้วยเหตุผลต่อไปนี้ คือ การที่กล่าวว่า การจัดการเป็นศาสตร์ หรือวิทยาศาสตร์ (Management is Science) ก็เพราะองค์ความรู้ (Body of Knowledge) ที่ได้มามีลักษณะเป็นระบบและหลักการต่างๆ ได้ผ่านกระบวนการศึกษาอย่างต่อเนื่องจากผู้จัดการ และนักวิจัยจำนวนมาก และความรู้เหล่านี้ยังได้มีการศึกษาพัฒนาปรับปรุงจากหลักฐานการสังเกตและการทดลองอยู่เรื่อยๆ แต่อย่างไรก็ตามความรู้ที่ได้มาไม่ได้มีลักษณะที่เที่ยงตรงเหมือนกับวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ เช่น เคมี ฟิสิกส์ และการที่กล่าวว่า การจัดการเป็นศิลปะด้วยนั้น (Management is Also an Art) เนื่องมาจากการจัดการเป็นวิธีการ นำความรู้ที่ผู้เชี่ยวชาญศึกษา ไปประยุกต์ให้องค์การบรรลุผลดังที่ปรารถนา จนมีผู้กล่าวว่า การจัดการเป็นศิลปะของศิลปะ (Management is The Art of Arts) ก็เพราะการจัดการต้องใช้เทคนิค วิธีการจัดองค์การและนำความสามารถพิเศษของสมาชิกในองค์การ มาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่องค์การ ดังนั้น ผู้จัดการจึงได้รับ

สมญานามว่านักศิลปะ (Artist) เพราะจะเป็นผู้นำความรู้ที่ได้รับจากศาสตร์ของการจัดการมา ดำเนินการจัดการทรัพยากรมนุษย์และทรัพยากรวัตถุเพื่อให้เอื้ออำนวยประโยชน์ต่อองค์การให้มากที่สุด พัฒนาการของศาสตร์ ทางด้านการบริหารจัดการ จึงเป็นการรวบรวมความรู้เกี่ยวกับ หลักการของการบริหารจัดการ และวิธีการประยุกต์ความรู้เหล่านี้ มาใช้กับองค์การลักษณะต่างๆ ในการนำหลักการบางหลักการไปประยุกต์ใช้อาจไม่เกิดผลดังที่ปรารถนา ทั้งนี้เนื่องจากเหตุผลที่สำคัญที่ว่าการบริหารจัดการเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ มนุษย์มีความซับซ้อนและแปรเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อมที่ตนอยู่จึงเป็นการยากยิ่งที่จะทำนายพฤติกรรมมนุษย์ได้อย่างเที่ยงตรงจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำการฝึกปฏิบัติอย่างต่อเนื่องเกี่ยวกับหลักการบริหารจัดการนั้นๆ เพื่อให้ได้ซึ่งวิธีการและเทคนิคต่างๆ ที่ค้นพบระหว่างขณะที่ดำเนินการปฏิบัติ ผู้จัดการที่มีความรู้ เกี่ยวกับศาสตร์ของการบริหารจัดการจึงจำเป็นต้องมีศิลปะในการประยุกต์ความรู้เหล่านี้ กล่าวในลักษณะง่ายๆ ก็คือ วิทยาศาสตร์สอนให้เรามีความรู้ มีวิชาการ แต่ศิลปะสอนวิธีการปฏิบัตินั้นเองฉะนั้น วิทยาศาสตร์และศิลปะ จึงเป็นสิ่งที่ประกอบซึ่งกันและกัน ให้เกิดภาพที่สมบูรณ์ขึ้นเปรียบเหมือนเหรียญที่มีด้านหัวและด้านก้อย ต้องมีความสมดุลระหว่างด้าน ๒ ด้าน จึงจะทำงานนั้นประสบความสำเร็จอย่างดียิ่ง ดังนั้น บุคคลที่มีความรู้ทางด้านการจัดการ และมีความสามารถ ในการจัดการจะเป็นบุคคลที่น่าให้องค์การ ดำเนินไปในทิศทาง ที่ประสบความสำเร็จสูงสุด ผู้จัดการที่ประสบความสำเร็จ จึงต้องเป็นทั้งนักวิทยาศาสตร์ และนักศิลปะที่เป็นนักวิทยาศาสตร์ ก็เพราะมีความรู้และพัฒนาความรู้ใหม่ๆ หลักการต่างๆ อยู่เสมอ และที่เป็นนักศิลปะก็เพราะจะต้องรู้จักประยุกต์ความรู้ที่ได้มาแก้ปัญหาในการจัดการบุคคล วัสดุ เครื่องจักร วิธีดำเนินการและการเงินในองค์การให้ดำเนินไปได้ด้วยดี^{๖๗} การบริหารจัดการนั้น เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ กล่าวคือ ศาสตร์นั้นต้องรู้ (To Know) ในเนื้อหาทางการบริหารจัดการ ส่วนศิลป์เป็นการนำความรู้ไปปฏิบัติหรือทำ (To Do) ดังนั้น การจัดการจึงเป็นทั้งสองอย่างคู่กัน ผู้บริหารจัดการที่ประสบความสำเร็จ จึงมักเป็นผู้ที่มีทั้งศาสตร์และศิลปะในการบริหารจัดการอยู่ในตัวเอง^{๖๘} ผู้จัดการที่ดีควรยึดถือว่าการจัดการเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ กล่าว คือ ผู้จัดการควรหมั่นศึกษาหาความรู้ในด้านการจัดการเพิ่มเติมอยู่เสมอ ติดตามผลงานการวิจัย ทฤษฎีและหลักการใหม่ๆ ตลอดจนพยายามใช้ความสามารถของตนเอง ปรับปรุงบุคลิกภาพของตนให้เหมาะสมที่จะเป็นผู้นำอีกด้วย ซึ่งจะเห็นว่านักวิชาการชาวไทยส่วนใหญ่จะประยุกต์แนวความคิดทั้งสองแนวเข้า

^{๖๗} พยอ ม วงศ์สารศรี, **องค์การและการจัดการ**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : สุภา, ๒๕๔๒), หน้า ๓๕-๓๖.

^{๖๘} สุพจน์ บุญวิเศษ, **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการบริหาร**, (ชลบุรี : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๔๒), หน้า ๙.

ด้วยกัน โดยมีนำเสนอความคิดเห็นเป็นประเด็นให้เห็น ได้อย่างเด่นชัด^{๖๙} ดังเช่นที่ได้แสดงทัศนะไว้ได้แก่

๑. แต่ก่อนถือว่า การจัดการให้ได้รับผลสำเร็จนั้น เป็นศิลปะ หรือ ศิลป์ (Art) ในปัจจุบันนี้ การจัดการที่จะให้ได้รับความสำเร็จนั้น จะเป็นศิลปะการใช้ความสามารถหรือทักษะในการดำเนินงานให้ได้รับความสำเร็จมากกว่าอย่างอื่น

๒. ในเชิงศิลป์นี้ถือว่า การจัดการจะสำเร็จหรือไม่แค่นั้นขึ้นอยู่กับความสามารถและทักษะในการจัดการของผู้จัดการเป็นสำคัญ

๓. ต่อมาเรื่องของจัดการนั้น ได้มีการศึกษาอย่างมีระบบและได้มีการคิดค้นหลักการต่างๆ ในการจัดการ และมีความจำเป็นในการปรับปรุงหลักการ ให้สอดคล้องกับความรู้ใหม่ๆ การจัดการจึงกลายเป็นศาสตร์ (Science) หรือวิทยาการ หรือเทคโนโลยี (Technology) สาขาหนึ่ง

๔. ในปัจจุบันนี้การจัดการเป็นศาสตร์ที่มีความก้าวหน้า มีการคิดค้น มีการวิจัยและพัฒนาไปอย่างกว้างไกลมาก

๕. แต่อย่างไรก็ตามทุกวันนี้มีการยอมรับอยู่ว่า แม้ว่าการจัดการหรือการบริหารนั้นเป็นศาสตร์สาขาหนึ่งซึ่งมีการศึกษากันอย่างมีระบบก็ตามและผู้ซึ่งได้รับความสำเร็จในการจัดการหรือการบริหารนั้นต้องอาศัยศิลปะอยู่มาก สมัยก่อนยอมรับว่าเป็นศิลป์เพราะเป็นเรื่องของความสามารถส่วนบุคคล สมัยนี้ถือว่าเป็นศิลป์เพราะเป็นเรื่องของความสามารถ และทักษะในการดำเนินงานมากกว่าอย่างอื่น ขณะเดียวกันปัจจุบันยอมรับว่าเป็นศาสตร์ด้วยเพราะสามารถศึกษาได้อย่างมีระบบและมีการคิดค้นเป็นหลักการต่างๆ และนำไปปฏิบัติได้ผลจากการศึกษาแนวคิดที่ผ่านมาข้างต้น^{๗๐}

ผู้วิจัยสามารถสรุปได้ว่า การจัดการนั้นเป็นทั้งวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์ โดยขั้นตอนกระบวนการในการศึกษาหาความรู้อย่างมีระบบและได้มีการคิดค้นหลักการต่างๆ ในการจัดการและมีการปรับปรุงหลักการให้สอดคล้องกับความรู้ใหม่ๆ อยู่เสมอจัดเป็นวิทยาศาสตร์ ส่วนความสามารถและทักษะในการประยุกต์ เอาความรู้ หลักการและทฤษฎี ไปปรับใช้ในการดำเนินงาน เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ สิ่งแวดล้อม และให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์จากความรู้ที่ได้ศึกษามานั้น จัดเป็นศิลปศาสตร์

^{๖๙} สมคิด บางโม, **องค์การและการจัดการ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : วิทยพัฒน์, ๒๕๔๕), หน้า ๖๑.

^{๗๐} บรรยงค์ โตจินดา, **องค์การและการจัดการ**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทรวมสาสน์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๒๕.

ตารางที่ ๒.๖ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีเกี่ยวกับการจัดการ

นักวิชาการหรือแหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
พยอม วงศ์สารศรี, (๒๕๔๒, หน้า ๓๕-๓๖).	ระบบและหลักการต่างๆ ได้ผ่านกระบวนการพัฒนาปรับปรุงจากหลักฐานการสังเกตและการทดลองอยู่ การจัดการจะต้องใช้เทคนิค วิธีการจัดการ การจัดการมาดำเนินการจัดการทรัพยากรมนุษย์และทรัพยากรวัตถุ
สุพจน์ บุญวิเศษ, (๒๕๔๒, หน้า ๙).	การบริหารจัดการนั้น เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ การบริหารจัดการ ส่วนศิลป์เป็นการนำความรู้ไปปฏิบัติ การจัดการจึงเป็นทั้งสองอย่างคู่กัน ผู้บริหารจัดการที่ประสบความสำเร็จ จึงมักเป็นผู้ที่มีทั้งศาสตร์และศิลปะการบริหารจัดการอยู่ในตัวเอง
สมคิด บางโม, (๒๕๔๕, หน้า ๖๑).	ผู้จัดการควรหมั่นศึกษาหาความรู้ในด้านการจัดการ หลักการใหม่ๆ ตลอดจนพยายามใช้ความสามารถปรับปรุงบุคลิกภาพของตนให้เหมาะสม
บรรยงค์ โตจินดา, (๒๕๔๒, หน้า ๒๕).	การจัดการให้ได้รับผลสำเร็จนั้น เป็นศิลปะ การจัดการจะสำเร็จหรือไม่แค่นั้นขึ้นอยู่กับความสามารถ การจัดการนั้น ได้มีการศึกษาอย่างมีระบบ การจัดการเป็นศาสตร์ที่มีความก้าวหน้า ระบบและมีการคิดค้นเป็นหลักการต่างๆ

ทฤษฎีเกี่ยวกับการจัดการ

ทฤษฎี หมายถึง แนวความคิดหรือความเชื่อที่เกิดขึ้นอย่างมีหลักเกณฑ์มีการทดสอบ และการสังเกตจนเป็นที่แน่ใจ ทฤษฎีเป็นกลุ่ม หรือหมวดหมู่ของมโนทัศน์ที่เชื่อมโยงซึ่งกันและกัน เป็นข้อสรุปอย่างกว้างๆ ที่พรรณนาและอธิบายพฤติกรรมในการจัดการองค์การทางการศึกษาอย่างเป็นระบบ ถ้าทฤษฎี ได้รับการพิสูจน์บ่อยๆ ก็จะกลายเป็นกฎเกณฑ์ ทฤษฎีเป็นแนวความคิดที่มีเหตุผล และสามารถนำไปประยุกต์ใช้และปฏิบัติได้ ทฤษฎีมีบทบาทในการให้คำอธิบายเกี่ยวกับ

ปรากฏการณ์ทั่วไปและชี้แนะสำหรับการวิจัย ผู้วิจัยได้นำทฤษฎีการจัดการองค์การที่นักวิชาการหลายท่านได้เสนอไว้ โดยแสดงสรุปทฤษฎีตามช่วงระยะเวลา^{๗๑} ได้ดังนี้

ก) ทฤษฎีองค์การสมัยดั้งเดิม

๑) แนวคิดของเฟรดริก ดับบลิว เทย์เลอร์ (The One Best Way)

๒) แนวคิดของอองรี ฟาโยล (การบริหารงานตามหน้าที่ โดยกระบวนการจัดการ ๕ อย่าง หรือ POCCC)

๓) แนวคิดของไลน์ดัล เออวิกและลูเธอร์ กูลิค (POSDCoRB MODEL)

๔) แนวคิดของแมกซ์ เวเบอร์ (องค์การแบบระบบราชการ)

ข) ทฤษฎีองค์การสมัยดั้งเดิมใหม่หรือแบบมนุษยสัมพันธ์

๑) แนวคิดของเอลตัน เมโย บิดาแห่งการบริหารงานแบบมนุษยสัมพันธ์

๒) แนวคิดของอับราฮัม มาสโลว์

๓) แนวคิดของดักลาส แมคเกรเกอร์ ทฤษฎี X และ Y

๔) แนวความคิดของเฟดเดอริก เอิร์ชเบิร์ก ทฤษฎี ๒ ปัจจัย (แรงจูงใจ)

ค) ทฤษฎีองค์การสมัยใหม่

๑) ทฤษฎีระบบ IPOFE Input-Process-Output-Feedback-Environment

๒) ทฤษฎีการจัดการตามสถานการณ์

ง) ทฤษฎีองค์การยุคหลังใหม่หรือยุคไร้ระเบียบ

ก) ทฤษฎีองค์การสมัยดั้งเดิม (The Classical Organization Theory)^{๗๒}

๑) ทฤษฎีการจัดการตามหลักวิทยาศาสตร์ของเฟรดริก ดับบลิว เทย์เลอร์ จ่ายค่าจ้างต่อหน่วยแบบสองระดับ (Different Rate System) ซึ่งเป็นคนแรกที่จ่ายค่าจ้างเป็นรายชั้น เพื่อเป็นแรงจูงใจให้คนทำงานปรัชญาการจัดการของเทย์เลอร์^{๗๓} ได้แก่

๑. ทำการศึกษางานแต่ละส่วนด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์และพัฒนาวิธีการที่ดีที่สุดสำหรับการทำงานแต่ละอย่าง

๒. ใช้หลักการทางวิทยาศาสตร์ในการคัดเลือกและการฝึกอบรมพนักงานและมอบหมายความรับผิดชอบให้ เทย์เลอร์ กล่าวว่า ความมุ่งหมายสูงสุดของแนวคิดเชิงวิทยาศาสตร์ คือ จัดการบริหาร ธุรกิจ หรือ โรงงาน ให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงสุด เทย์เลอร์ มองคนงานแต่ละคน

^{๗๑} ภาวิดา ธาราศรีสุทธิ และวิบูลย์ ไทวัฒนบุตร, **หลักและทฤษฎีการบริหารการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐-๒๕.

^{๗๒} ภาวิดา ธาราศรีสุทธิ และ วิบูลย์ ไทวัฒนบุตร, **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๐.

^{๗๓} กิตติสุนทร เตียววัฒนาตระกูล ว่าที่ ร.ต., **ทฤษฎีการบริหารการศึกษา**, [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล: <http://portal.in.th/kitsuntorn/pages/1288/> (๑๐ เมษายน ๒๕๕๔).

เปรียบเสมือนเครื่องจักร ที่สามารถปรับปรุง เพื่อเพิ่มผลผลิตขององค์กรได้ แนวความคิดที่ว่า “The One Best Way” คือ ประสิทธิภาพของการทำงานสูงสุดจะเกิดขึ้นได้นั้นต้องขึ้นอยู่กับสิ่งสำคัญ ๓ อย่าง^{๗๔} คือ

๑. เลือกคนที่มีความสามารถสูงสุด (Selection)
๒. ฝึกอบรมคนงานให้ถูกวิธี (Training)
๓. หาสิ่งจูงใจให้เกิดกำลังใจในการทำงาน (Motivation)

ในงานวิจัยเรื่อง “เวลาและการเคลื่อนไหว” (Time and Motion Studies) เทย์เลอร์ เชื่อว่ามีวิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่จะบรรลุวัตถุประสงค์เพียงวิธีเดียวที่ดีที่สุด เขาเชื่อในวิธีการแบ่งงานกันทำ ผู้ปฏิบัติระดับล่างต้องรับผิดชอบต่อระดับบน เทย์เลอร์ เสนอระบบการจ้างงาน (จ่ายเงิน) บนพื้นฐานการสร้างแรงจูงใจ

จากการศึกษาสามารถสรุปหลักทฤษฎีการจัดการตามหลักวิทยาศาสตร์ (Scientific Management) ของเทย์เลอร์ได้ว่าประกอบด้วยหลักการสำคัญ ๓ หลักการ คือ ๑. การแบ่งงาน (Division of Labors) ๒. การควบคุมดูแลบังคับบัญชาตามสายงาน (Hierarchy) ๓. การจ่ายค่าจ้างเพื่อสร้างแรงจูงใจ (Incentive Payment)

๒) ทฤษฎีการจัดการปฏิบัติการของ อองรี ฟาโยล

ทำงานที่เหมาะสมที่สุดสำหรับแต่ละคน

๓. มีการประสานงานกันอย่างใกล้ชิดระหว่างผู้บริหารและพนักงาน
๔. แบ่งงานและความรับผิดชอบในงานเป็นส่วนต่างๆ

เฟรดริก ดับบลิว เทย์เลอร์ (Frederick W. Taylor) วิศวกรชาวอเมริกัน เป็นผู้เสนอทฤษฎีการจัดการตามหลักวิทยาศาสตร์ (Scientific Management) และได้ชื่อว่าเป็นบิดาแห่งการจัดการ ตามหลักวิทยาศาสตร์ โดยนำแนวความคิดเชิงวิทยาศาสตร์มาใช้ในการจัดการเป็นคนแรก ซึ่งแนวความคิดที่สำคัญ คือ แนวความคิดที่ว่า ค้นหาหนทางที่ดีที่สุดในการปฏิบัติงาน (The One Best Way) โดยมองว่าการทำงานทุกอย่างในองค์กรจะมีวิธีการที่ดีที่สุดเพียงวิธีเดียว นอกเหนือจากนี้ เทย์เลอร์ ได้พัฒนาวิธีการ

อองรี ฟาโยล (Henri Fayol) ได้ชื่อว่าเป็นบิดาของทฤษฎีการจัดการปฏิบัติการ (Operational Management Theory) หรือนักวิชาการบางท่านถือว่าเป็นบิดาของการบริหารจัดการสมัยใหม่ด้วย รวมทั้งเป็นผู้เสนอทฤษฎีบริหารองค์การอย่างเป็นทางการ (Formal Organization Theory) อองรี ฟาโยล เชื่อว่าการบริหารนั้นเป็นเรื่องของทักษะและสนใจที่จะศึกษาองค์การโดยรวมและมุ่งเน้นที่กิจกรรมการจัดการ (Managerial Activities) การบริหารงานตามหน้าที่ โดยกระบวนการจัดการ ๕ อย่าง หรือ POCCC ซึ่งประกอบด้วย

^{๗๔} ภาวิดา ธาราศรีสุทธิ และวิบูลย์ ไตรวัฒนบุตร, **หลักและทฤษฎีการบริหารการศึกษา**, หน้า ๑๐๑๖.

๑. การวางแผน (Planning)
๒. การจัดองค์การ (Organizing)
๓. การบังคับบัญชา หรือการสั่งการ (Commanding)
๔. การประสานงาน (Coordinating)
๕. การควบคุม (Controlling)

โดยทั้ง ฟาโยล และ เทย์เลอร์ จะเน้นที่ตัวบุคคลผู้ปฏิบัติงานและวิธีการทำงานว่าได้ประสิทธิภาพและประสิทธิผล แต่จะไม่มองด้าน “จิตวิทยา”^{๗๕}

องรี ฟาโยล (Henri Fayol) เป็นนักอุตสาหกรรมชาวฝรั่งเศส มีประสบการณ์ด้านการบริหารองค์การของรัฐขนาดใหญ่ ได้นำเสนอหลักการที่เขาเรียกว่า หลักการจัดการ ๑๔ ประการ (Fayol's Fourteen Principles of Management) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้^{๗๖} คือ

๑. การจัดแบ่งงาน (Division of Work) หลักการก็คือ การทำให้คนจำนวนมากที่ต้องมาทำงานร่วมกัน ได้มีการจัดแบ่งหน้าที่ตามความสามารถ หรือความเชี่ยวชาญพิเศษของแต่ละคน เพื่อให้สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

๒. การมีอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบ (Authority and Responsibility)^{๗๗} ผู้จัดการ ต้องสามารถออกคำสั่งได้สอดคล้องกับ อำนาจหน้าที่ ที่ได้รับมอบหมาย ทำให้คำสั่งที่ออกไปนั้นมีความถูกต้องและเกิดความรับผิดชอบควบคู่กันไป เมื่อใดที่มีการใช้อำนาจหน้าที่ เมื่อนั้นความรับผิดชอบก็ต้องติดตามไปด้วย

๓. ความมีวินัย (Discipline) ผู้ใต้บังคับบัญชาหรือพนักงานต้องเชื่อฟังและเคารพกฎเกณฑ์ขององค์การ การที่คนจะมีวินัยที่ดีนั้นเกิดจากความเป็นผู้นำที่มีประสิทธิภาพ มีความเข้าใจที่ชัดเจนระหว่างฝ่ายจัดการและคนทำงาน ทั้งนี้ เมื่อมีการทำผิดกฎระเบียบขององค์การ ก็จะมีผลทำให้ได้รับโทษ

๔. เอกภาพของสายบังคับบัญชา (Unity of Command) พนักงานหรือลูกจ้างทุกคนจะได้รับคำสั่งจากผู้บังคับบัญชาเพียงคนเดียว สายบังคับบัญชาจะมีลักษณะเป็นทอดๆ ไป แต่ละคนจะรู้ว่าใครคือเจ้านายของตน

๕. เอกภาพในทิศทาง (Unity of Direction) แต่ละคนในกลุ่มกิจกรรมขององค์การจะมีจุดมุ่งหมายเดียวกัน รับแผนเดียว และจากหัวหน้าคนเดียว

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

^{๗๖} กิตติสุนทร เดียววัฒนาตระกูล ว่าที่ ร.ต., **ทฤษฎีการบริหารการศึกษา**, [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล: <http://portal.in.th/kitsuntorn/pages/1288/> (๑๐ เมษายน ๒๕๕๔).

^{๗๗} ภาวิดา ธาราศรีสุทธิ และ วิบูลย์ ไตรณะบุตร, **หลักและทฤษฎีการบริหารการศึกษา**, หน้า ๑๘.

๖. ผลประโยชน์ของหมู่คณะจะต้องเหนือผลประโยชน์ส่วนตน (Subordination of Individual Interests to the General Interests) คนที่เข้ามาทำงานในองค์กรนั้นจะต้องยอมรับว่าผลประโยชน์ขององค์กรจะต้องมาเหนือผลประโยชน์ส่วนตน

๗. มีระบบค่าตอบแทนที่ยุติธรรม (Remuneration) คนงานแม้จะต้องเห็นแก่ผลประโยชน์ขององค์กรเหนือผลประโยชน์ส่วนตน แต่องค์กรก็ต้องหาหน้าที่จัดระบบค่าตอบแทนให้เหมาะสมแก่ความสามารถและเป็นไปอย่างยุติธรรม

๘. ระบบการรวมศูนย์ (Centralization) การรวมศูนย์ในที่นี้ หมายถึง ระดับของการที่ผู้ใต้บังคับบัญชาจะมีส่วนในการตัดสินใจอย่างไร การจะกระจายอำนาจ หรือรวมอำนาจเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับความเหมาะสม ประเด็นจะอยู่ที่ว่า ทำอย่างไรจึงจะรวมศูนย์ได้ในแต่ละกรณี แนวคิดนี้ มองเห็นความจำเป็นขององค์กรที่ต้องมีศูนย์รวมอำนาจ

๙. สายบังคับบัญชา (Scalar Chain) หมายถึง สายการบังคับบัญชาจากระดับสูงลงมาสู่ระดับต่ำสุด สายการสื่อสารติดต่อก็จะเป็นไปตามนี้ คือจะเป็นไปตามระดับชั้น อย่างไรก็ตามถ้าสายการบังคับบัญชาก่อให้เกิดการเสียเวลาล่าช้า ก็ให้มีการข้ามชั้นตอนได้ และทั้งนี้ต้องเป็นข้อตกลงระหว่างส่วนงานที่เกี่ยวข้อง

๑๐. ความเป็นระบบระเบียบ (Order) หมายถึง คนก็ดี หรือวัสดุอุปกรณ์ทั้งหลายก็ดี จะอยู่ในที่อันเหมาะสมในเวลาอันเหมาะสม ความเป็นระบบระเบียบนี้ในส่วนหนึ่งหมายความว่า ถ้าเกิดการเปลี่ยนแปลง เช่น คนงานป่วย ลางาน งานก็สามารถมีคนทดแทนได้ เพราะมีความเป็นระบบทำให้รู้งานกัน

๑๑. ความเท่าเทียมกัน (Equity) ในที่นี้ ผู้เป็นหัวหน้าจะต้องมีการตอบสนองต่อผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างมีเมตตา และยุติธรรม การใช้อำนาจของผู้บริหารจะเป็นไปด้วยหลักการ มิใช่จะทำอะไรได้ตามใจ

๑๒. ความมั่นคง และสามัญฐานะของบุคลากร (Stability of Tenure of Personnel) ทั้งนี้โดยมองว่า การที่มีคนเปลี่ยนงานบ่อยๆ นั้นจะทำให้งานไม่มีประสิทธิภาพ ฝ่ายบริหารควรวางแผนงานให้สามารถมีการทดแทนกำลังคนกันได้ เมื่อมีตำแหน่งว่างลง

๑๓. การริเริ่มสร้างสรรค์ (Initiative) ผู้ใต้บังคับบัญชาจะสามารถมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ที่จะทำงานออกมาได้ในระดับที่สูง

๑๔. วิญญาณแห่งหมู่คณะ (Esprit de Corps) การสร้างขวัญและกำลังใจในการทำงาน มีความราบรื่น และความเป็นปึกแผ่นในหมู่คณะ

จากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎีของ อองรี ฟาโยล (Henri Fayol) ที่ผ่านมาข้างต้นสามารถสรุปลักษณะสาระสำคัญหลักๆ ได้ดังนี้ หลักการทำงานเฉพาะทาง (Specialization) คือ การแบ่งงานให้เกิดความชำนาญเฉพาะทาง ส่วนหลักสายบังคับบัญชา เริ่มจากบังคับบัญชาสูงสุดสู่ระดับต่ำสุด

โดยอาศัยหลักความเป็นเอกภาพของการบังคับบัญชา (Unity of Command) หลักขอบข่ายของการควบคุมดูแล (Span of Control) ผู้ดูแลหนึ่งคนต่อ ๖ คนที่จะอยู่ใต้การดูแลจึงจะเหมาะสมและมีประสิทธิภาพที่สุด ใช้การสื่อสารแนวดิ่ง (Vertical Communication) การสื่อสารโดยตรงจากเบื้องบนสู่เบื้องล่าง ใช้หลักการแบ่งระดับการบังคับบัญชาให้น้อยที่สุด คือ ไม่ควรมีสายบังคับบัญชายืดยาวหลายระดับมากเกินไป และใช้หลักการแบ่งความรับผิดชอบ ระหว่างสายบังคับบัญชา และสายเสนาธิการ (Line and Staff Division)

๓) แนวคิดของไลน์ดัล เออวิกและลูเธอร์ กุลิก (POSDCORB MODEL)

ไลน์ดัล เออวิกและลูเธอร์ กุลิก (Luther H. Gulick and Lyndall Urwick) เป็นผู้คิดรูปแบบการบริหารจัดการโดยมีการดำเนินกิจกรรม ๗ ประการ มาใช้ในการบริหารจัดการในวงการบริหารจะรู้จักการดำเนินการทั้ง ๗ ประการนี้ เป็นอย่างดี โดยมีคำย่อว่า POSDCORB (CO คือคำเดียวกัน) มีการนำรูปแบบการจัดการของทั้งสองไปใช้ในการจัดการองค์การสมัยใหม่อย่างกว้างขวาง แนวความคิดนี้สอดคล้องกับทฤษฎีการจัดการของทั้ง ฟาโยล (Henri Fayol) เทย์เลอร์ (Frederick W. Taylor) และ เวเบอร์ (Max Weber)^{๗๘} การดำเนินงานกิจกรรมในการจัดการของกุลิก และ เออวิก (Luther H. Gulick and Lyndall Urwick) ซึ่งได้เสนอกิจกรรมสำหรับการจัดการไว้ ๗ ประการ ซึ่งเรียกย่อๆ ว่า POSDCORB กิจกรรมสำหรับการจัดการนี้ได้สรุปไว้ในหนังสือ “Papers on The Science of Administration” ในปี ค.ศ. ๑๙๓๖ โดยมีวิธีการดำเนินกิจกรรมสำหรับการบริหารจัดการ ดังนี้

๑. การวางแผน (Planning) หมายถึง การกำหนดงาน วัตถุประสงค์ในการปฏิบัติงาน และวิธีการปฏิบัติงาน ก่อนที่จะมีการปฏิบัติจริง

๒. การจัดองค์การ (Organizing) หมายถึง การกำหนดหน้าที่ของบุคคล หรือหน่วยงานต่างๆ รวมถึงวิธีติดต่อประสานงานระหว่างกัน

๓. การจัดคนเข้าทำงาน (Staffing) หมายถึง การบริหารงานด้านบุคคล การสรรหาการพัฒนาบุคคล และการเสริมสร้างบรรยากาศการทำงานที่ดี

๔. การวินิจฉัยสั่งการ (Directing) หมายถึง การสั่งการหลังจากการพิจารณางานและติดตามผลการปฏิบัติ

๕. การประสานงาน (Coordinating) หมายถึง การสร้างความร่วมมือกันระหว่างบุคคลในตำแหน่งต่างๆ หรือหน่วยงานต่างๆ เพื่อให้เกิดความคล่องตัวและมีประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน

^{๗๘} กิตติ์สุนทร เตียววัฒนาตระกูล ว่าที่ ร.ต., **ทฤษฎีการบริหารการศึกษา**, [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล:

<http://portal.in.th/kitsuntorn/pages/1288/> (๑๐ เมษายน ๒๕๕๔).

๖. การรายงาน (Reporting) หมายถึง การแจ้งให้ผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบต่างๆ ทั้งผู้บังคับบัญชา และผู้ใต้บังคับบัญชาทราบความเคลื่อนไหว ความก้าวหน้าในการดำเนินงานภายในหน่วยงาน

๗. การจัดทำงบประมาณ (Budgeting) หมายถึง การทำโครงการจัดสรรงบประมาณการทำบัญชี และการควบคุมการใช้จ่ายให้รัดกุม^{๗๙}

จากการศึกษาแนวคิดของ ไลน์ดัล เออวิกและลูเธอร์ กุลลิค (Luther H. Gulick and Lyndall Urwick) สรุปได้ว่าทั้งสองนั้นวางแนวทางการดำเนินงานตั้งแต่ก่อนก่อเกิดองค์การจนกระทั่งเป็นองค์การที่สมบูรณ์โดยให้ความสำคัญกับ การควบคุม การสั่งการ การประสานงาน และการติดตามรายงานผล โดยมีการจัดงบประมาณเป็นส่วนสนับสนุน แต่หัวใจหลักของแนวคิดนี้จะขึ้นกับการประสานงานระหว่างหน่วยงานย่อยต่างๆ และภาวะผู้นำของผู้เป็นหลัก

๔) ทฤษฎีการจัดการแบบระบบราชการของแมกซ์ เวเบอร์

แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) เป็นนักสังคมวิทยา ชาวเยอรมัน ได้นำเสนอทฤษฎีการจัดการแบบระบบราชการ (Bureaucratic Management) แมกซ์ เวเบอร์ เห็นว่าเป็นลักษณะองค์การ ที่เป็นอุดมคติ ที่องค์การทั้งหลายควรจะเป็น หากได้รับการพัฒนาในระดับที่เหมาะสม โดยสรุปแล้วแนวคิดการจัดการองค์การของ แมกซ์ เวเบอร์ มี ๖ ประการดังนี้^{๘๐} คือ

๑. องค์การต้องมีการจัดแบ่งงานออกเป็นส่วนๆ เพื่อให้แต่ละส่วนงาน ได้มีโอกาสทำงานในส่วนที่ถนัด และมีการกำหนดงานนั้นๆ ให้ชัดเจน และไม่สับสน (Division of Labor)

๒. องค์การนั้นต้องมีสายบังคับบัญชาตามลำดับชั้น (Authority Hierarchy) โดยสำนักงานหรือตำแหน่งต่างๆ ถูกจัดให้เป็นลำดับชั้น โดยสำนักงานและตำแหน่งงานที่อยู่ใต้หน่วยงานหรือตำแหน่งงานนั้นจะอยู่ภายใต้การดูแลในระดับสูงขึ้นไป

๓. ระบบการคัดเลือกคนนั้นต้องกระทำอย่างเป็นทางการ (Formal Selection) ทุกคนที่เข้าร่วมในหน่วยงานนั้น จะถูกคัดเลือกมาตามความสามารถและคุณสมบัติซึ่งแสดงให้เห็นได้ด้วยการฝึกอบรม การศึกษาที่ได้รับ และการจัดให้มีระบบการคัดเลือกหรือสอบคัดเลือกอย่างเป็นทางการ

๔. องค์การต้องมีระเบียบ และกฎเกณฑ์ (Formal Rules and Regulations) ทั้งนี้เพื่อให้สามารถประกันความเป็นเอกภาพในการดำเนินการ และการกำกับการทำงานของพนักงานผู้ทำหน้าที่ด้านการจัดการจึงต้องมีกฎเกณฑ์เอาไว้เพื่อเป็นการกำกับพฤติกรรมของทั้งสองฝ่าย

^{๗๙}พรนพ พุกกะพันธ์, ภาวะผู้นำและการจูงใจ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จามจุรีโปรดักท์, ๒๕๔๔), หน้า ๓-๔.

^{๘๐}กิตติสุนทร เตียววัฒนาตระกูล ว่าที่ ร.ต., ทฤษฎีการบริหารการศึกษา, [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล: <http://portal.in.th/kitsuntorn/pages/1288/> (๑๐ เมษายน ๒๕๕๔).

๕. ความไม่เลือกที่รักมักที่ชัง (Impersonality) ความจริงคำว่า Impersonality หมายถึง การไม่มีอะไรเป็นพิเศษเป็นการส่วนตัว ไม่มีการถือเอาสายสัมพันธ์ในครอบครัวเป็นใหญ่ ไม่มีการให้สิทธิพิเศษแก่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง ถ้าจะทำอะไรก็ต้องให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ที่ได้มีการกำหนดเอาไว้

๖. การแยกระบบการทำงานออกเป็นสายอาชีพ (Career Orientation) โดยฝ่ายบริหารเองก็ไม่ใช่ว่าเจ้าขององค์กร แต่เป็นนักบริหารหรือนักจัดการที่เข้าสู่ตำแหน่งตามความสามารถของตน โดยแยกความผูกพันและความเป็นเจ้าของออกจากกัน คนทำงานแต่ละระดับก็ได้รับอัตราค่าตอบแทนอย่างเป็นระบบ มีการเลื่อนขั้น และการเติบโตภายในหน่วยงานได้ตามลำดับ

อย่างไรก็ตามระบบราชการก็มีทั้งข้อดีและข้อเสีย ซึ่งในด้าน ข้อเสีย คือ สายบังคับบัญชายืดยาวการทำงานต้องอ้างอิงกฎระเบียบ จึงชักช้าไม่ทันต่อการแก้ไขปัญหาในปัจจุบัน เรียกว่าระบบ “Red Tape”^{๘๑} ในด้านข้อดี คือ ยึดประโยชน์สาธารณะเป็นหลัก การบังคับบัญชา การเลื่อนขั้นตำแหน่งที่มีระบบระเบียบ แต่ในปัจจุบันระบบราชการกำลังถูกแทรกแซงทางการเมืองและทางเศรษฐกิจ ทำให้เริ่มมีปัญหา

ข) ทฤษฎีองค์การแบบดั้งเดิมใหม่ (Neo-Classic)^{๘๒}

๑) แนวคิดของเอลตัน เมโย บิดาแห่งการบริหารงานแบบมนุษยสัมพันธ์ เอลตัน เมโย (Elton Mayo) บิดาแห่งการบริหารงานแบบมนุษยสัมพันธ์ เอลตัน เมโยพยายามทดลองว่ามีปัจจัยอะไรบ้างที่จะทำให้คนทำงานอย่างเต็มที่ และกล่าวว่ามนุษยสัมพันธ์มีส่วนในการที่จะทำให้คนทำงานมากหรือน้อย เป็นตัวกำหนดมาตรฐานในการทำงาน มนุษยสัมพันธ์ (Human Relation) การวิจัยหรือการทดลองฮอว์ธอร์น (Hawthorn Experiment) ที่ เอลตัน เมโย กับคณะทำการวิจัยเริ่มที่ข้อสมมติฐานว่าสิ่งแวดล้อมมีผลต่อประสิทธิภาพการทำงานของคนงาน มีการค้นพบจากการทดลองคือ มีการสร้างกลุ่ม แบบไม่เป็นทางการในองค์กร ทำให้เกิดแนวความคิดใหม่ที่ว่า ความสัมพันธ์ของมนุษย์ มีความสำคัญมาก ซึ่งผลการศึกษาดทดลองของเอลตัน เมโยและคณะ พอสรุปได้ดังนี้

๑. คนเป็นสิ่งมีชีวิต จิตใจ ขวัญ กำลังใจ และความพึงพอใจ เป็นเรื่องสำคัญในการทำงาน

๒. เงินไม่ใช่สิ่งล่อใจที่สำคัญแต่เพียงอย่างเดียว รางวัลทางจิตใจมีผลต่อการจูงใจในการทำงานไม่น้อยกว่าเงิน

๓. การทำงานขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมทางสังคม มากกว่าสภาพแวดล้อมทางกายภาพ คับที่อยู่ได้คับใจอยู่ยาก ข้อคิดที่สำคัญ การตอบสนองคนด้านความต้องการศักดิ์ศรีการยกย่องจะส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการทำงานจากแนวคิด “มนุษยสัมพันธ์”

^{๘๑} ภาวิดา ธาราศรีสุทธิ และ วิบูลย์ ไตรณะบุตร, **หลักและทฤษฎีการบริหารการศึกษา**, หน้า ๑๙.

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

๒) ทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการ ๕ ขั้นของอับราฮัม มาสโลว์ (Abraham Harold Maslow) มาสโลว์ เป็นฐานจิตวิทยามนุษย์นิยม ได้พัฒนาทฤษฎีแรงจูงใจ ซึ่งมีอิทธิพลต่อระบบการศึกษาของอเมริกาเป็นอย่างมาก ทฤษฎีของมาสโลว์มีพื้นฐานอยู่บนความคิดที่ว่า การตอบสนองแรงขับเป็นหลักการเพียงอันเดียวที่มีความสำคัญที่สุด ซึ่งอยู่เบื้องหลังพฤติกรรมของมนุษย์ มาสโลว์ มีความเชื่อว่า มนุษย์มีแนวโน้มที่จะมีความต้องการอันใหม่ที่สูงขึ้น แรงจูงใจของคนเรามาจากความต้องการ พฤติกรรมของคนเรามุ่งไปสู่การตอบสนองความพอใจ มาสโลว์ แบ่งความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ออกเป็น ๕ ระดับด้วยกัน^{๘๓} ได้แก่

๑. ความต้องการทางกายภาพ (Physiological Needs) หมายถึง ความต้องการพื้นฐานของร่างกายซึ่งจำเป็นในการดำรงชีวิต ได้แก่ ความต้องการอาหาร น้ำ อากาศ เสื้อผ้า

๒. ความต้องการความปลอดภัย (Safety or Security Needs) หมายถึง ความต้องการความมั่นคงปลอดภัย ทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ

๓. ความต้องการทางสังคม (Social Needs or The Love and Belonging) หมายถึง ความต้องการที่จะเป็นที่รักของผู้อื่น และต้องการมีสัมพันธภาพที่ดีกับบุคคลอื่น

๔. ความต้องการการยกย่องมีชื่อเสียง (Esteem Needs) หมายถึง ความปรารถนาที่จะมองตนเองว่ามีคุณค่าสูง เป็นที่น่าเคารพยกย่องจากทั้งตนเองและผู้อื่น ต้องการที่จะให้ผู้อื่นเห็นตนมีความสามารถ มีคุณค่า มีเกียรติ มีตำแหน่งฐานะ บุคคลที่มีความต้องการประเภทนี้จะเป็นผู้ที่มีความมั่นใจในตนเอง

๕. ความต้องการที่จะรู้จักตนเอง ตามสถานภาพที่แท้จริง และความสำเร็จของชีวิต (Self Actualization Needs) หมายถึง ความต้องการที่จะรู้จักและเข้าใจตนเองตามสภาพที่แท้จริง เพื่อพัฒนาชีวิตของตนเองให้สมบูรณ์ (Self-Fulfillment) รู้จักค่านิยม มาสโลว์ตั้งสมมติฐานเกี่ยวกับความต้องการมนุษย์ไว้ดังนี้ ๑. มนุษย์มีความต้องการอยู่เสมอ ๒. ความต้องการที่ได้รับการตอบสนองแล้วจะไม่ใช่สิ่งจูงใจของพฤติกรรมนั้นๆ อีกต่อไป ๓. ความต้องการของมนุษย์จะเรียงกันเป็นลำดับขั้นตามความสำคัญ

จากการศึกษาทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของมาสโลว์ จะเห็นได้ว่าเป็นแนวทฤษฎีที่จำเป็นสำหรับการจัดการองค์การทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ ความเข้าใจในความต้องการของมนุษย์อย่างลึกซึ้งเป็นเรื่องที่สำคัญ ในการจัดการองค์การจะประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวนั้นก็ขึ้นอยู่กับคนหรือพนักงานขององค์การ ผู้บริหารและผู้นำองค์การ ซึ่งต้องมีความเข้าใจในจิตใจมนุษย์ เพื่อที่จะบริหารพนักงานและองค์การไปสู่ความสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพ โดยผลลัพธ์ที่ได้จากความเข้าใจนี้

^{๘๓} กิตติสุนทร เตียววัฒนาตระกูล ว่าที่ ร.ต., **ทฤษฎีการบริหารการศึกษา**, [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล:

<http://portal.in.th/kitsuntorn/pages/1288/> (๑๐ เมษายน ๒๕๕๔).

จะทำให้เราสามารถสร้างแรงจูงใจและกระตุ้นให้พนักงานแสดงออกถึงความคิดสร้างสรรค์ ซึ่งจะทำให้เกิดการสร้างผลงานทางบวกให้กับองค์กรนั่นเอง

๓) ทฤษฎี X และ Y เป็นผู้ซึ่งนำเสนอแนวคิด ทฤษฎี X และทฤษฎี Y ซึ่งทฤษฎีนี้อาจจะเรียกได้ว่าเป็นทฤษฎีการมองต่างมุม แนวคิดของ แมคเกรเกอร์ ทฤษฎี X และ Y มองว่าคนต่างกัน X มองคนในแง่ร้าย มองว่าคนขี้เกียจ คนเกียจคร้านชอบหลบหนีสถานการณ์เมื่อมีโอกาส ส่วน Y มองคนในด้านดี ชอบที่จะทำงานโดยธรรมชาติ ในความเป็นจริงของคนทุกคน ไม่มีใครที่จะร้ายอย่างไม่มีข้อดีเลย และในทางกลับกันก็คงจะไม่มีใครที่ดีจนกระทั่งไม่มีข้อด้อยเลย

ทฤษฎี X (Theory X) เป็นปรัชญาการบริหารจัดการแบบดั้งเดิม โดยมองว่าพนักงานเกียจคร้าน ไม่กระตือรือร้น ไม่ชอบงานและพยายามหลีกเลี่ยงงาน

ทฤษฎี Y (Theory Y) เป็นปรัชญาการบริหารจัดการ โดยมองว่าพนักงานมีความรับผิดชอบ มีความคิดริเริ่มในการแก้ปัญหาในการทำงานและไม่มีความเบื่อหน่ายในการทำงาน^{๘๔}

แมคเกรเกอร์ ได้เรียกร้องให้ผู้บริหารเปลี่ยนแปลงมุมมองมนุษย์จากมุมมองตามทฤษฎี X ไปเป็นมุมมองตามทฤษฎี Y แต่ผู้บริหารต้องปรับสภาพการทำงานให้เหมาะสมกับการทำงาน การบริหารงานตามแนวความคิดนี้ ขึ้นอยู่กับผู้บริหารว่ามองคนในด้านไหนเพื่อความสะดวกคล่องของการบริหาร เช่น หากผู้บริหารมองคนในด้าน X ก็จะบริหารงานแบบเผด็จการ ควบคุมอย่างใกล้ชิดลงโทษอย่างรุนแรง แต่ถ้าหากผู้บริหารมองคนในด้าน Y ผู้บริหารก็จะใช้วิธีการบริหารแบบมีส่วนร่วมหรือแบบประชาธิปไตย เปิดโอกาสให้พนักงานแสดงความคิดเห็น ซึ่งปัจจัยทั้ง ๒ อย่างสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามสภาพ คือ X อาจจะเปลี่ยนเป็น Y หรือ Y อาจจะเปลี่ยนเป็น X ก็ได้ ทฤษฎี X และ Y ยังใช้ได้กับการมองผู้บริหารได้ด้วย คือ มองผู้บริหารเป็น ๔ แบบ^{๘๕} ดังนี้ คือ

แบบที่ ๑ Poor Manager ไม่สนใจทั้งคนไม่สนใจทั้งงาน งานก็ไม่สนคนก็ไม่สร้าง

แบบที่ ๒ Dictate Manager เน้นงานมาก เอาจริงเอาจังกับงาน งานต้องเสร็จ ไม่สนเรื่องของคน

แบบที่ ๓ Playboy Manager ใจดี ให้ความสนใจกับลูกน้องมาก ให้ความสนใจกับคน แต่ไม่ให้ความสนใจกับงาน ผู้บริหารประเภทนี้จะเป็นที่รักของลูกน้อง

แบบที่ ๔ Professional Manager คือ ให้ความสนใจทั้งคนทั้งงาน

นอกเหนือจากการมองผู้บริหารแล้วยังสามารถมองผู้ปฏิบัติงาน ได้ ๔ แบบเหมือนกัน โดยเอาความรับผิดชอบ และความรู้เข้ามามี หรือที่เรียกว่า วุฒิภาวะ (Maturity) ซึ่งมีองค์ประกอบ

^{๘๔} ภาวิดา ธาราศรีสุทธิ และ วิบูลย์ ไทวัฒนบุตร, **หลักและทฤษฎีการบริหารการศึกษา**, หน้า ๓๒.

^{๘๕} กิตติ์สุนทร เตียววัฒนาตระกูล ว่าที่ ร.ต., **ทฤษฎีการบริหารการศึกษา**, [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล: <http://portal.in.th/kitsuntorn/pages/1288/> (๑๐ เมษายน ๒๕๕๔).

สองส่วน คือ ความรู้ในงานที่ทำและความรับผิดชอบในงานที่ทำ เราสามารถแบ่งผู้ปฏิบัติงานออกได้เป็น ๔ แบบ คือ

๑. ลูกน้องที่ไม่มีความรู้ ความรับผิดชอบเลย (โง่-ซี้เกียจ)
๒. ลูกน้องที่มีความรับผิดชอบมาก แต่ไม่มีความรู้ (โง่-ขยัน)
๓. มีความรู้ แต่ไม่มีความรับผิดชอบ (ฉลาด-ซี้เกียจ)
๔. มีทั้งความรู้และความรับผิดชอบ (ฉลาด-ขยัน)

ซึ่งทั้ง ๔ แบบสามารถเปลี่ยนแปลงได้ ขึ้นอยู่กับหัวหน้า ว่ารู้จักพัฒนาเขาหรือไม่ นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการชื่อ วิลเลียม อุชิ (William G. Ouchi) ชาวญี่ปุ่นซึ่งได้เสนอ ทฤษฎี Z (Z Theory) อุชิ ศาสตราจารย์แห่งมหาวิทยาลัย UCLA (University of California at Los Angeles) ทฤษฎีนี้รวมเอาหลักการของทฤษฎี X และ Y เข้าด้วยกัน แนวความคิดนี้ก็คือ องค์กรต้องมีหลักเกณฑ์ที่ควบคุมมนุษย์ แต่มนุษย์ก็รักความเป็นอิสระ และมีความต้องการ หน้าที่ของผู้บริหารจึงจำเป็นต้องปรับเป้าหมายขององค์กรให้สอดคล้องกับเป้าหมายของบุคคลในองค์กรเป็นบทสรุปเพื่อผสมผสานสองทฤษฎีเข้าด้วยกันมีองค์ประกอบ ที่สำคัญ ๔ ประการ คือ ๑. การทำให้ปรัชญาที่กำหนดไว้บรรลุ ๒. การพัฒนาผู้ใต้บังคับบัญชาให้ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ ๓. การให้ความไว้วางใจแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา ๔. การให้ผู้ใต้บังคับบัญชามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

๔) ทฤษฎี ๒ ปัจจัยแนวความคิด ปัจจัยสุขวิทยาหรือปัจจัยจูงใจ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าทฤษฎีเกี่ยวกับแรงจูงใจโดย เอิร์ชเบอร์ก ได้ศึกษาเรื่องเกี่ยวกับแรงจูงใจของคน ศึกษาโดยการสัมภาษณ์พนักงานในเรื่องของความพึงพอใจที่ได้รับจากการทำงาน ซึ่งทำให้ได้ผลสรุปว่า แรงจูงใจของมนุษย์จะประกอบด้วย ๒ ปัจจัย^{๘๖} คือ

๑. ปัจจัยสุขวิทยา (Hygiene Factors) หรือปัจจัยภายนอก เป็นปัจจัยที่ใช้บำรุงรักษาจิตใจของผู้ปฏิบัติงาน ที่จะทำให้มีกำลังใจในการทำงาน เช่น เงินเดือน สวัสดิการ สภาพแวดล้อมในการทำงาน ความสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมงาน การบังคับบัญชา นโยบายและการบริหารงานขององค์กร เป็นต้น

๒. ปัจจัยจูงใจ (Motivation Factors) หรือปัจจัยภายใน เป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องในเรื่องของการกระตุ้น ให้ผู้ปฏิบัติงานดีขึ้น เช่น การทำงานได้ด้วยตนเอง การทำงานบรรลุผลสำเร็จการได้รับคำชมเชยการได้รับการยอมรับนับถือจากคนอื่น ความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงาน มีความรับผิดชอบ เป็นต้น

ปัจจัยสุขวิทยานั้นจะเป็นแรงจูงใจที่สนองต่อความต้องการภายนอกของคน ส่วนปัจจัยจูงใจ จะเป็นแรงจูงใจที่สำคัญต่อคน มากกว่าปัจจัยสุขวิทยา หรือพูดให้ง่ายๆ ก็ต้องกล่าวว่า

^{๘๖} กิตติสุนทร เทียววัฒนาตระกูล ว่าที่ ร.ต., **ทฤษฎีการบริหารการศึกษา**, [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล:

<http://portal.in.th/kitsuntorn/pages/1288/> (๑๐ เมษายน ๒๕๕๔).

ปัจจัยสุขวิทยาจะทำให้คนพึงพอใจได้ในเบื้องต้นและจะมีผลต่อคนอยู่ไม่นานนัก ส่วนปัจจัยจิตใจจะก่อให้เกิดแรงจูงใจกับคนอยู่ได้นานกว่าปัจจัยสุขวิทยา ปัจจัยจิตใจที่ประกอบด้วย การที่คนทำงานจนบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ การได้รับการยอมรับจากหัวหน้างานหรือคนรอบข้าง การที่ได้ทำงานอย่างเป็นตัวของตัวเอง การที่จะต้องมีความรับผิดชอบต่องาน ที่ตนเองทำอยู่ การได้รับการเลื่อนขั้นเลื่อนตำแหน่ง หรือการเจริญเติบโตในวุฒิภาวะส่วนตัวขึ้นไปเรื่อยๆ นั้นจะทำให้ คนเกิดแรงจูงใจที่จะทำงานให้ดียิ่งขึ้นไปเรื่อยๆ เพราะสิ่งต่างๆ เหล่านี้จะตอบสนองความต้องการในจิตใจของคน และเป็นแรงจูงใจคนให้ทำงานได้ดีกว่าปัจจัยสุขวิทยา นอกจากนี้ เอิร์ชเบิร์ก ยังกล่าวไว้อีกว่า ๑. องค์การควรจะให้คนทำงานที่ท้าทาย อย่างเต็มความสามารถ ๒. พนักงานที่ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเต็มความสามารถจะ ต้องได้รับการเพิ่มความรับผิดชอบให้สูงขึ้น ๓. หากงานไม่มีความท้าทาย และไม่ทำให้คนทำงานได้อย่างเต็มความสามารถแล้วจะเกิดปัญหาในเรื่องของแรงจูงใจในการทำงาน

ค) ทฤษฎีองค์การสมัยใหม่ (Modern Management)^{๘๗}

แนวความคิดการจัดการองค์การสมัยใหม่นี้ ยังคงตั้งอยู่บนพื้นฐานแนวความคิดของทฤษฎี ๒ ยุคแรก โดยจะเป็นแนวความคิดที่เป็นการเพิ่มเติมขึ้นมาจากพื้นฐานเดิม เพื่ออธิบายทฤษฎีที่ยุคเดิม ไม่สามารถอธิบายได้ แต่อยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีสมัยเดิมทั้ง ๒ ยุค ทฤษฎีสมัยใหม่จะมีสิ่งที่เพิ่มเติมขึ้นมาใหม่ก็คือ ให้ความสนใจกับสาขาวิชาการต่างๆ หลายๆ สาขาวิชา เพื่อนามาอธิบายปรากฏการณ์ขององค์การ เช่น เอาวิชาเศรษฐศาสตร์ คอมพิวเตอร์ วิทยาศาสตร์ มาผสมผสานกัน หรือที่เรียกว่า สหวิทยาการ ในทฤษฎีองค์การสมัยใหม่จะมีลักษณะการจัดการองค์การย่อยๆ อยู่ ๒ ทฤษฎี คือ

๑) ทฤษฎีเชิงระบบ IPOFE Input-Process-Output-Feedback-Environment

ทฤษฎีเชิงระบบ (System Theory) เสนอโดย ริชาร์ด จอห์นสัน ฟรีมอนต์ แคสต์ และ เจมส์ โรเซนสไวท์ (Richard Johnson, Fremont Kast and James Rosenzweig) ซึ่งมองว่าองค์การเป็นระบบๆ หนึ่ง ที่มีส่วนประกอบ ๕ ส่วนด้วยกัน ได้แก่

๑. Input สิ่งนำเข้าหรือทรัพยากรที่ใช้ในการบริหารงานขององค์การ
๒. Process กระบวนการที่ใช้ในการแปลงสิ่งนำเข้าหรือทรัพยากรที่ใช้ในการบริหารงานขององค์การ ให้ออกมาเป็นสิ่งส่งออก หรือ ผลผลิต หรือ การบริการ
๓. Output สิ่งส่งออก หรือ ผลผลิต หรือ การบริการ
๔. Feedback ข้อมูลย้อนกลับ แสดงถึงว่าผลผลิต หรือการบริการได้รับความพึงพอใจหรือไม่ ซึ่งจะเป็นข้อมูลที่กลับมาสู่กระบวนการของการนำเข้า (Input)

^{๘๗} ภาวิดา ธาราศรีสุทธิ และ วิบูลย์ ไตวณะบุตร, *หลักและทฤษฎีการบริหารการศึกษา*, หน้า ๑๑.

๕. Environment สภาพแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อการบริหารจัดการ เช่น เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม สังคม ชุมชน วัด โรงเรียน หรือส่วนราชการ เป็นต้น^{๘๘}

๒) ทฤษฎีการบริหารตามสถานการณ์

ทฤษฎีการบริหารตามสถานการณ์ (Contingency Theory of Management)^{๘๙} พัฒนามาจากความอิสระ ที่ว่าองค์การที่เหมาะสมที่สุดควรจะเป็นองค์การที่มีโครงสร้าง มีระบบที่ สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและสภาพความเป็นจริง

ง) ทฤษฎีองค์การยุคหลังใหม่หรือยุคไร้ระเบียบ เนื่องจากปัจจุบัน ปัญหาทุกปัญหามี ความสลับซับซ้อน มีตัวแปรมากมายทั้งตัวแปรที่ควบคุมได้และควบคุมไม่ได้ เพราะฉะนั้นเราจะ ทำงานตามระเบียบตามกฎเกณฑ์ไม่ได้ เราต้องใช้การบริหารแบบนอกกรอบ หรือ เป็นการสร้าง ระเบียบใหม่ขึ้นมาใช้ในการบริหาร เพื่อให้องค์การมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

๑) การประยุกต์ส่วนประกอบขององค์การ

การแบ่งรูปแบบขององค์การสามารถแบ่งออกได้หลายวิธี เช่น แบ่งตามลักษณะหน้าที่ ขององค์การ แบ่งตามภูมิศาสตร์ แบ่งตามการจัดระเบียบภายใน แบ่งตามลักษณะกฎหมายที่จัดตั้ง องค์การ แต่ในความเห็นของ เฮนรี มินทซ์เบิร์ก องค์การประกอบด้วยส่วนประกอบพื้นฐานสำคัญอยู่ ๕ ส่วน^{๙๐} คือ

๑. ฝ่ายปฏิบัติงานหลัก คือ สมาชิกองค์การ ที่ทำหน้าที่เป็นผู้ปฏิบัติงานหลัก เช่น การ ผลิตสินค้าและบริการ ซึ่งถือได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญ

๒. นักบริหารระดับสูง คือ ทำหน้าที่บัญชาการสูงสุด มีหน้าที่สำคัญคือ การดูแลให้ องค์การทำหน้าที่ของตนได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น จัดสรรทรัพยากร แก้ไขปัญหาความขัดแย้ง ประเมินผลการทำงาน บริหารความสัมพันธ์ระหว่าง องค์การกับสิ่งแวดล้อม กำหนดนโยบาย

๓. นักบริหารระดับกลาง ทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ ระหว่างผู้บริหารระดับสูง กับฝ่ายปฏิบัติงานหลัก

๔. ฝ่ายที่ปรึกษา ทำหน้าที่วิเคราะห์ ปรับปรุงและกำหนดมาตรฐานงาน เช่น ฝ่ายวิจัย และพัฒนา ฝ่ายให้คำปรึกษา

๕. ฝ่ายสนับสนุน ทำหน้าที่ช่วยเหลือ

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

^{๘๙} กิตติสุนทร เดียววัฒนะกุล ว่าที่ ร.ต., **ทฤษฎีการบริหารการศึกษา**, [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล: <http://portal.in.th/kitsuntorn/pages/1288/> เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๕๔.

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

๒) รูปแบบขององค์การ

รูปแบบขององค์การ โดยใช้หลักการพิจารณาว่า องค์การมีลักษณะและส่วนประกอบขององค์การเป็นหลัก ซึ่งแบ่งได้ ๕ แบบ^{๙๑} คือ

๑. องค์การแบบเรียบง่าย มีส่วนประกอบสำคัญ ๒ ส่วน คือ ๑. นักบริหารระดับสูง และ ๒. ฝ่ายปฏิบัติงานหลัก เช่น ธุรกิจขนาดย่อม ร้านค้าต่างๆ ร้านขายวัสดุก่อสร้าง

๒. องค์การแบบระบบราชการ แบบเครื่องจักรกล เป็นไปตามแนวความคิดของแมกซ์ เวเบอร์ คือ องค์การแบบระบบราชการ ที่มีโครงสร้าง ๗ ข้อ ซึ่งมีทั้งหน่วยงานที่เป็นบริษัทเอกชนและภาครัฐบาล เช่น กระทรวง ทบวง กรม กอง โดยจะพิจารณาได้จากการนำโครงสร้างทั้ง ๗ ข้อ มาจับและมีส่วนประกอบขององค์การครบถ้วนทั้ง ๕ ส่วน

๓. องค์การระบบราชการแบบวิชาชีพ รูปแบบคล้ายกับองค์การระบบราชการแต่มีเงื่อนไขตรงที่ว่า ฝ่ายปฏิบัติงานหลัก จะต้องเป็นผู้ที่ได้รับการอบรม มีความรู้ มีความเชี่ยวชาญ เช่น มหาวิทยาลัย โรงพยาบาล โรงเรียน ซึ่งอาจจะหน่วยงานของรัฐหรือเอกชนก็ได้

๔. องค์การแบบสาขา มีการแบ่งโครงสร้างระดับกลางเป็นองค์การย่อยๆ องค์การรูปแบบนี้ผู้บริหารระดับกลาง จะมีความสำคัญมาก เพราะจะต้องเป็นผู้ประสานงานระหว่างสาขากับองค์การแม่ เช่น ธนาคารที่เป็นสาขา การไฟฟ้า องค์การโทรศัพท์ หรือหน่วยงานที่เป็นบริษัทข้ามชาติ ฯลฯ

๕. องค์การแบบโครงการ เป็นโครงการที่จัดตั้งขึ้นมาและยืมตัวบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ จากหลากหลายสาขาอาชีพมาทำงานร่วมกัน พอโครงการจบก็ส่งตัวกลับไป เช่น องค์การนาซ่า โครงการพระราชดำริ เป็นต้น

สมาคมผู้บริหารการศึกษาแห่งสหรัฐอเมริกา (American Association of School Administration) เสนอแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการบริหารไว้ ๕ ประการ^{๙๒} คือ

๑. การวางแผน (Planning) หมายถึง การวางแผนหรือโครงการสำหรับการปฏิบัติงานในอนาคตให้ตรงเป้าหมายที่ต้องการ โดยกำหนดงานที่จะทำวิธีการ และวัตถุประสงค์ของงานนั้นๆ ไว้ล่วงหน้า

๒. การแสวงหา และกำหนดตัวบุคคลและอุปกรณ์ (Allocation) หมายถึง การแสวงหา กำหนดตัวบุคคล และวัสดุทุกชนิดที่จำเป็นในการปฏิบัติงานตามแผน เพื่อให้งานนั้นสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

^{๙๑} สุนทร โคตรบรรเทา, รศ.ดร., **หลักการและทฤษฎีการบริหารการศึกษา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปัญญาชน, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑๕-๑๑๘.

^{๙๒} ธีระรัตน์ กิจจารักษ์, **เอกสารคำสอนวิชาการบริหารการศึกษา**, (เพชรบูรณ์ : บัณฑิตวิทยาลัย คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏเพชรบูรณ์, ๒๕๔๒), (ถ่ายเอกสารเย็บเล่ม), หน้า ๖๗.

๓. การเสริมกำลังบำรุง (Stimulation) หมายถึง การบำรุงขวัญ กระตุ้น และส่งเสริมให้บุคลากร ปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้ผลงานดีทั้งปริมาณและคุณภาพ

๔. การประสานงาน (Co-ordination) หมายถึง การจัดให้ผู้แทนของหน่วยงานย่อยทุกหน่วยงานพบปะปรึกษาหารือกัน เพื่อให้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นหรือทราบเรื่องการปฏิบัติงานของผู้อื่นและเพื่อให้งานสัมพันธ์ไม่ขัดแย้งกันโดยยึดเป้าหมายขององค์การเป็นหลัก

๕. การประเมินผลงาน (Evaluation) หมายถึง การตรวจสอบการปฏิบัติงานทุกระยะให้ทราบผลการปฏิบัติงานและปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อหาแนวทางแก้ไขทุกระยะและประเมินผลขั้นสุดท้าย เพื่อให้ทราบผลการปฏิบัติงานและปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อการเปรียบเทียบผลงานที่เกิดขึ้นกับผลงานที่ควรจะได้ตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ตั้งแต่ต้น เพื่อวางแผนใหม่สำหรับการปฏิบัติงานในอนาคต

๓. ปัจจัยหรือทรัพยากรในการจัดการ (Management Resources)

ปัจจัยทางการจัดการพื้นฐานเป็นที่ทราบกันมานานแล้วว่ามียู่ ๔ ประการ ที่เรียกว่า ๔ M's ได้แก่ คน (Man) เงิน (Money) วัสดุอุปกรณ์ (Material) และ วิธีการดำเนินงาน (Method) การที่จัดให้ปัจจัยทั้ง ๔ นี้เป็นปัจจัยพื้นฐานของการจัดการเนื่องจากการจัดการเกือบทุกอย่างจำเป็นต้องอาศัย คน เงิน วัสดุอุปกรณ์ และวิธีการดำเนินงาน เป็นส่วนสำคัญที่จะขาดเสียมิได้ ไม่ว่าจะเป็นการบริหารงานของระบบราชการหรือการจัดการในระบบธุรกิจของเอกชนก็ต้องอาศัยพื้นฐานเหล่านี้^{๙๓} แม้ว่าในปัจจุบัน ได้มีนักวิชาการบางท่าน พยายามจะเพิ่มปัจจัยใน การจัดการเป็น ๖ หรือ ๗ ประการบ้าง โดยในส่วนใหญ่เสนอว่ามีปัจจัยทางการจัดการ ๖ ประการหรือ ๖ M's^{๙๔} ประกอบด้วย คน (Man) เงิน (Money) วัสดุอุปกรณ์ (Material) วิธีการดำเนินงาน (Method) การตลาด (Market) และ เครื่องจักร (Machine) ส่วนนักวิชาการที่เสนอปัจจัยทางการจัดการ ๗ ประการ^{๙๕} ประกอบด้วย คน (Man) เงิน (Money) วัสดุอุปกรณ์ (Material) อำนาจหน้าที่ (Authority) เวลา (Time) ความตั้งใจในการทำงาน (Will) และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ (Facilities)

โดยมองเห็นว่าอำนาจหน้าที่และเวลาเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นต่อการจัดการ เพราะหากบริหารจัดการเวลาไม่เหมาะสม ตามประเภทของงานก็จะทำให้ไม่ได้รับประสิทธิภาพและประสิทธิผลที่ดีตามความต้องการมีนักวิชาการบางท่านเพิ่มปัจจัยไปถึง ๙ ประการก็มี แต่ปัจจัยทางการจัดการเดิม ๔ ประการนั้นก็ยังเป็นปัจจัยที่ได้รับการยอมรับกันมากที่สุด

^{๙๓} สุพจน์ บุญพิเศษ, **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการบริหาร**, (ชลบุรี : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๔๒), หน้า ๗.

^{๙๔} สมาน รังสิโยภฤกษ์ และ สุธี สุทธิสมบุรณ์, **หลักการบริหารเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : สวัสดิการสำนักพิมพ์ ก.พ., ๒๕๓๖), หน้า ๒๓.

^{๙๕} เอกวิทย์ มณิธร, ผศ., ว่าที่ ร.ต., ดร., **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการบริหารและการจัดการ**, หน้า ๘.

๔. ทักษะด้านการจัดการ (Management Skills)

งานของฝ่ายจัดการหรือฝ่ายบริหารจำเป็นต้องอาศัยทักษะในการดำเนินการเป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นการจัดการงานทางธุรกิจ สถานศึกษา โรงพยาบาลก็ตามล้วนแล้วต้องการการจัดการที่ดี ฝ่ายจัดการมักจะกล่าวว่า เขาจะประสบความสำเร็จเมื่อเขาสามารถทำให้บุคคลที่ร่วมงานซึ่งมีความชำนาญหรือความสามารถในเรื่องต่างๆ กันนั้นร่วมแรงร่วมใจกันทำงานในองค์กรด้วยความราบรื่น หน้าที่สำคัญของฝ่ายจัดการ คือ ความสามารถในการสร้างสัมพันธ์ไมตรีการประสานงาน การประนีประนอม การประเมินความคิดเห็นต่างๆ และนำความสามารถพิเศษของสมาชิกในองค์กร เพื่อให้ทำงานบรรลุเป้าหมายขององค์กรได้ ซึ่งหน้าที่ดังกล่าวฝ่ายจัดการสามารถพัฒนาและสร้างขึ้นได้ ทักษะที่จำเป็นที่ควรปลูกฝังและพัฒนาแก่ฝ่ายจัดการ^{๙๖} คือ

๑. ทักษะด้านเทคนิค (Technical Skill) เป็นการมุ่งหมายให้ฝ่ายจัดการมีความรู้ความเข้าใจและความสามารถในการทำงานที่ใช้ฝีมือ^{๙๗} หรือที่ อองรี ฟาโยล (Henri Fayol) ได้กล่าวว่า เป็นเรื่องของการผลิตเป็นเรื่องของความเชี่ยวชาญเฉพาะสาขาอาชีพ การจัดการระดับต้น (Lower Management) จำเป็นต้องมีความสามารถด้านนี้มาก เพื่อสามารถเป็นที่ปรึกษาและสาธิตวิธีการต่างๆ ให้คนงานในกลุ่มที่ตนรับผิดชอบได้เรียนรู้ ทั้งนี้เพราะ คนงานที่อยู่ในระดับนี้ จะทำงานเกี่ยวกับการใช้ฝีมือ สำหรับการจัดการระดับกลาง (Middle Management) และการจัดการระดับสูง (Top Management) ต้องการทักษะด้านเทคนิคน้อยลงตามลำดับ ทั้งนี้เพราะพนักงานที่ตนต้องเกี่ยวข้องด้วยจะต้องทำงานระดับสูงขึ้น

๒. ทักษะด้านมนุษยสัมพันธ์ (Human Skill) งานด้านการจัดการทำกับมนุษย์โดยตรง ฉะนั้น การที่จะทำให้บุคคลที่ร่วมงานกันอยู่ร่วมมือในการทำงานจำเป็นต้องเข้าใจเรื่องราวมนุษย์เป็นอย่างดี เข้าใจถึงสาเหตุต่างๆ ที่ผลักดันให้แสดงพฤติกรรมในรูปต่างๆ มีความสามารถในการใช้วิธีการต่างๆ จูงใจให้สมาชิกในองค์กรอยากทำงาน มีวิธีการที่สามารถโน้มน้าวเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคลที่ร่วมงานให้มีทิศทางที่พึงประสงค์^{๙๘} ฉะนั้น ทักษะด้านมนุษย จึงเป็นสิ่งสำคัญ ที่ฝ่ายจัดการทุกระดับ จำเป็นต้องปลูกฝังและพัฒนาขึ้นเพื่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจอย่างดีจากสมาชิกในองค์กรที่ตนรับผิดชอบ

๓. ทักษะด้านความคิด (Conceptual Skill) ทักษะด้านนี้เกี่ยวกับความสามารถในการมององค์กรในภาพรวมเป็นการพิจารณาหน้าที่ต่างๆ ในองค์กรและผลกระทบจากสิ่งแวดล้อมภายในและภายนอกที่มีต่อองค์กร ไม่ว่าจะเป็นการแปรเปลี่ยนทางด้านเศรษฐกิจสังคมและการเมือง

^{๙๖} พยอ ม วงศ์สารศรี, **องค์กรและการจัดการ**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : สุภา, ๒๕๔๒), หน้า ๓๗-๕๘.

^{๙๗} ภาวิตา ธาราศรีสุทธิ และ วิบูลย์ ไตรณะบุตร, **หลักและทฤษฎีการบริหารการศึกษา**, หน้า ๕๘.

^{๙๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗-๕๘.

เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญต่อกระบวนการตัดสินใจของฝ่ายจัดการเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะ หน่วยงานขององค์การมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน อาทิ นโยบายการตลาดเปลี่ยนแปลงไปจะส่งผลกระทบต่อฝ่ายผลิต ฝ่ายบุคคลและฝ่ายการเงินตามมาด้วย ทักษะด้านความคิดนี้จำเป็นต้องอาศัยความสามารถในการคิดวิเคราะห์คิดวิจารณ์ญาณ และคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ฉะนั้น ผู้จัดการระดับสูง (Top Management) จำเป็นต้องพัฒนาทักษะนี้ในระดับสูง คือ ทักษะด้านความคิดและลดหลั่นน้อยลงตามลำดับ

จากแนวความคิด ทฤษฎีทางการจัดการที่ผ่านมาพอสรุปได้ว่า การจัดการ เป็นภารกิจ และกระบวนการของผู้บริหารในการใช้ศิลปะและกลยุทธ์ต่างๆ จัดการองค์การและการใช้ทรัพยากรต่างๆ ประสานให้เกิดความร่วมแรงร่วมใจ ของสมาชิกในองค์การ ดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ อย่างไรก็ตาม แนวคิด ทฤษฎีทางการจัดการมีสาระสำคัญ และขั้นตอนคล้ายคลึงกัน ผู้นำองค์การควรตัดสินใจเลือกแนวคิดที่เห็นว่าดีที่สุดไปประยุกต์ให้เกิดประโยชน์ต่อองค์การของตนหรือต่อการทำงานของตนเป็นสำคัญ

๒.๓.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการเชิงพุทธ

การจัดการคณะสงฆ์ในทางพระพุทธศาสนา มีจุดเริ่มต้นเมื่อมีพระสังฆรัตนะเกิดขึ้น คือ เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้แล้ว ทรงแสดงปฐมธรรมเทศนาและมีผู้ขอบวชตลอดเรื่อยมาจนมีพระภิกษุสงฆ์จำนวนเพิ่มมากขึ้น ทำให้ต้องมีการจัดการให้หมู่คณะเรียบร้อย ดังาม ดังปรากฏพุทธพจน์ที่แสดงแนวคิดทางการจัดการกระจายอยู่ในพระไตรปิฎก^{๙๙} ซึ่งหากเปรียบเทียบดูแล้ว ก็จะมี ความคล้ายคลึงกับ แนวคิดทฤษฎีของนักวิชาการทั้งหลายที่ได้นำเสนอไว้แล้วข้างต้น จนกระทั่งมี นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาหลายท่านนำมาจัดหมวดหมู่ เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการศึกษาและ ปฏิบัติตามพุทธวิธีบริหารโดยเฉพาะพระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ที่ได้นำแนวคิดของ อองรี ฟาโยล (Henri Fayol) และ ไลน์ดัล เออวิกและลูเธอร์ กุลิก (Luther H. Gulick and Lyndall Urwick) มาผสมผสานร่วมกัน เพื่อกำหนดกรอบหน้าที่ และประยุกต์ให้เหมาะสมกับ แนวทางของคณะสงฆ์ไทย ซึ่งมีหลักในการจัดการอยู่ ๕ ประการ ตามคำย่อในภาษาอังกฤษว่า POSDC ดังนี้

๑. P คือ Planning หมายถึง การวางแผนเชิงพุทธ (Buddha's Planning) ซึ่งเริ่มขึ้น เมื่อพระพุทธเจ้าทรงวางแผนเสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ และท่านอัญญาโกณฑัญญะ ได้ดวงตาเห็นธรรม แล้วขอบวชเป็นพระภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงประทานการอุปสมบทด้วยพุทธ คำรัสว่า “เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์

^{๙๙} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พุทธวิธีบริหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๔-๒๓.

โดยชอบเถิด”^{๑๐๐} ซึ่งเป็นการกำหนดวัตถุประสงค์ของการบวชที่ชัดเจน คือ มุ่งปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ ทรงให้ผู้บวชต้องมีวิสัยทัศน์ คือต้องมีจักขุมา แปลว่า มีสายตาวียาวไกล หรือมองการณ์ไกล พระพุทธเจ้าทรงกำหนดเป้าหมายสูงสุดของการประพฤติปฏิบัติธรรมเพียงประการเดียว คือ ความหลุดพ้นจากทุกข์ หรือ วิมุตติ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ธรรมวินัยนี้มีรสเดียวคือ วิมุตติรส (ความหลุดพ้น) เหมือนมหาสมุทรมีรสเดียว คือ รสเค็ม”^{๑๐๑} พระพุทธเจ้าทรงวางแผนเพื่อประกาศพระศาสนาไปในทิศทางต่างๆ ด้วยพระดำรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย...พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป...แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม”^{๑๐๒} แนวทางปฏิบัติธรรมให้ยึดหลัก ๓ ประการ คือ การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อมการทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว^{๑๐๓} นอกจากนี้ ยังกำหนดวิธีการประกาศพระพุทธศาสนา โดยให้เผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยขันติหรือความอดทน ไม่ให้ใช้การว่าร้ายหรือการเข่นฆ่าประหัตประหาร เพื่อบีบบังคับให้คนหันมานับถือพระพุทธศาสนา พระพุทธ ศาสนาจึงได้ชื่อว่าเป็นศาสนาแห่งสันติวิธี จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าการวางแผนเพื่อจัดการองค์การของพระพุทธเจ้านั้นมีการใช้วิสัยทัศน์กำหนดเป้าหมาย วัตถุประสงค์ และพันธกิจ ขององค์การคณะสงฆ์ไว้อย่างชัดเจน

๒. O คือ Organization หมายถึง การจัดการองค์การเชิงพุทธ (Buddha's Organizing) เมื่อมีผู้ออกจากเรือน เข้ามาขอบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้มีภราดรภาพเป็นพระภิกษุเสมอกันหมด ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...เหมือนมหานทีที่ทุกสาย...ไหลลงสู่มหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิม รวมเรียกว่า มหาสมุทรทั้งสิ้น ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่วรรณะ ๔...ออกจากเรือนมาบวชในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิม รวมเรียกว่า สมณะเชื้อสายศากยบุตร...”^{๑๐๔} นอกจากนั้นยังทรงกำหนดให้พระภิกษุต้องเคารพกันตามลำดับพรรษา^{๑๐๕} เพราะหากพระภิกษุถือตัวว่า เเท่าเทียมกันก็จะไม่มีใครเชื่อฟังใครหรือยอมลงให้ใคร ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “การอยู่ร่วมกับคนเสมอกันเป็นทุกข์”^{๑๐๖} ทรงจัดการองค์การในพระพุทธศาสนาโดยแบ่งเป็นพุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา และทรงมอบความเป็นใหญ่ให้แก่คณะสงฆ์บริหารจัดการกันเอง เช่น การอุปสมบท การแก้ไขปัญหาอธิกรณ์หรือกิจที่ต้องทำร่วมกัน ทรงดำรงตำแหน่ง

^{๑๐๐} วิ.ม. (ไทย) ๑/๑๘/๒๕.

^{๑๐๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๘๕/๒๘๔.

^{๑๐๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๑๐๓} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๓/๙๐.

^{๑๐๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๘๕/๒๘๓.

^{๑๐๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๑/๑๒๕.

^{๑๐๖} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐๒/๑๒๗.

ผู้บริหารสูงสุดในองค์กร คือ ธรรมราชา ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “เราเป็นพระราชาอยู่แล้ว คือ เป็นธรรมราชาผู้ยอดเยี่ยม”^{๑๐๗} ทรงแต่งตั้งพระสาวกให้เป็นพระธรรมเสนาบดี มีฐานะเป็นรองประธานบริหารพุทธบริษัท และเป็นอัครสาวกฝ่ายขวา รับผิดชอบงานด้านวิชาการ พระโมคคัลลานะเป็นพระอัครสาวกฝ่ายซ้าย รับผิดชอบงานบริหาร พระอานนท์เป็นเลขานุการส่วนพระองค์ นอกจากนี้ยังทรงแต่งตั้งสาวกทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์เป็นเอตทัคคะในด้านต่างๆ เช่น พระมหากัสสปะ เป็นผู้ชำนาญด้านธุดงค์ พระปุลณณมานีบุตร เป็นผู้ชำนาญด้านการแสดงธรรม ภิกษุณีปฐาจารา เป็นผู้ชำนาญด้านวินัย จิตตคหบดี เป็นผู้ชำนาญด้านการแสดงธรรม^{๑๐๘} การแต่งตั้งผู้ชำนาญการด้านต่างๆ นี้ ถือเป็นการกระจายงานและใช้คนให้เหมาะกับงาน (Put The Right Man on The Right Job) ในพระพุทธศาสนา

๓. S คือ Staffing หมายถึง การบริหารงานบุคคลเชิงพุทธ (Buddha's Staffing) การบริหารงานบุคคลในพระพุทธศาสนา เริ่มตั้งแต่การรับหรือบรรจุคนเข้ามาเป็นสมาชิกใหม่ในพุทธบริษัท ๔ โดย ภิกษุ ต้องมีการกำหนดคุณสมบัติและกลั่นกรองโดยคณะสงฆ์ ภิกษุณี ต้องมีการกำหนดคุณสมบัติและกลั่นกรองโดยคณะสงฆ์ทั้งสองฝ่าย ส่วนอุบาสก อุบาสิกา ต้องแสดงตนเป็นพุทธมามกะเป็นต้น พระพุทธเจ้าทรงมอบอำนาจความเป็นใหญ่ให้แก่คณะสงฆ์ในการให้การอุปสมบทและเมื่อบวชแล้ว พระบวชใหม่ต้องได้รับการฝึกหัดอบรม และศึกษาเล่าเรียนจากพระอุปัชฌาย์ โดยจะต้องอยู่ภายใต้การปกครองดูแลของท่านจนกว่าจะมีพรรษาครบ ๕ จึงเรียกว่า นิสัยมุตตกะ คือ ผู้พ้นจากการพึ่งพาพระอุปัชฌาย์ กระบวนการจัดการศึกษาอบรมเพื่อพัฒนาบุคลากรในพระพุทธศาสนายึดหลัก ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นการฝึกอบรม (Training) ที่เน้นภาคปฏิบัติมากกว่าจะเป็นการเรียนการสอนในทางทฤษฎี (Teaching) การศึกษาอบรมในพระพุทธศาสนายึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ทรงเทียบความพร้อมในการศึกษาเล่าเรียนของบุคคลเข้ากับบัวสี่เหล่า และทรงจำแนกประเภทของบุคคล ตามจริต ๖ และที่สำคัญมาก ก็คือ พระพุทธเจ้าทรงมุ่งให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติด้วยตนเองดังพุทธพจน์ที่ว่า “ตุมเหติ กิจจ อาตปปี อุกขาตาโร ตถาคตา เธอทั้งหลายควรหาความเพียรเองเถิด ตถาคตาเป็นเพียงผู้ชี้บอกเท่านั้น”^{๑๐๙} การมุ่งใจในทางพระพุทธศาสนา คือ ผลการบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคล ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ตามลำดับ โดยถือว่าผลของงาน เป็นไปตามกฎแห่งกรรม ดังพุทธพจน์ที่ว่า “คนทำกรรมใดไว้อย่อมเห็นกรรมนั้นในตน คนทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี คนทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว คนหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น”^{๑๑๐} การธำรงรักษาบุคลากรในพระพุทธศาสนานั้นมีระบบการให้รางวัลและการลงโทษ ซึ่งเทียบได้กับการ

^{๑๐๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๙/๔๙๖.

^{๑๐๘} อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๘๘/๒๕.

^{๑๐๙} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๖/๑๑๗.

^{๑๑๐} ขุ.ชา.ปญจก. (ไทย) ๒๗/๑๕/๒๐๑.

ใช้พระเดชพระคุณในสมัยปัจจุบัน นั่นคือ ใครทำดีก็ควรได้รับการยกย่องสรรเสริญ ใครทำความผิดก็ควรได้รับการลงโทษ ดังพระบาลีที่ว่า “นิคฺคณฺเห นิคฺคหารห ปคฺคณฺเห ปคฺคหารห พิงฺขมฺคนที่ควรมยฺยกยอมนคนที่ควรมยฺยกยอมน”^{๑๑๑}

๔. D คือ Directing หมายถึง การอำนวยการเชิงพุทธ (Buddha’s Directing) สำหรับ การดำเนินงานทางพระพุทธศาสนาอาศัยภาวะผู้นำเป็นสำคัญผู้บริหารแตกต่างจากผู้นำ ดังนี้ ผู้บริหาร คือ ผู้ที่ทำให้คนอื่นทำงาน ตามที่ผู้บริหารต้องการ ผู้นำ คือ ผู้ที่ทำให้คนอื่นต้องการทำงาน ตามที่ผู้นำต้องการ ดังนั้น ผู้บริหารเชิงพุทธต้องมีภาวะผู้นำ คือ มีความสามารถในการจูงใจให้คนเกิด ความต้องการ อยากปฏิบัติตามคำสั่งของผู้บริหาร หลักการสื่อสารเพื่อการบริหาร พระพุทธเจ้าทรงใช้ หลัก ๔ ส. โดยการอธิบายขั้นตอนในการดำเนินงานอย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง (สันตัสสนา) จูงใจ (สมาทป นนา) หมายถึง เมื่อเข้าใจและเห็นชอบกับวิสัยทัศน์ จนเกิดศรัทธาแล้วจึงจูงใจ จากนั้นคือ แก้วกล้า (สมุตเตชนา) หมายถึง ปลุกใจให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเองและกระตือรือร้นในการดำเนินการไปสู่ เป้าหมาย และร่าเริง (สัมปหังสนา) หมายถึง สร้างบรรยากาศในการทำงานร่วมกันแบบกัลยาณมิตร ซึ่งจะส่งเสริมให้สมาชิกมีความสุขในการทำงาน^{๑๑๒} ทรงใช้หลักทศาคตอำนวยการตรงกับพระสมัญญาว่า ทศาคต หมายถึง ตรัสอย่างไรก็ทรงทำอย่างนั้น^{๑๑๓} พระพุทธเจ้าทรงมีภาวะผู้นำสูงมาก เพราะทรง สอนให้รู้ (ยถาวาที) ทำให้ดู (ตถาการิ) และอยู่ให้เห็น (ยถาวาที ตถาการิ) ทรงใช้อำนวยการแบบ ธรรมาธิปไตย ดังที่พระพุทธเจ้าทรงจำแนกแรงจูงใจในการทำความดี ซึ่งเรียกว่า อธิปไตย ๓ ประการ^{๑๑๔} ได้แก่ อัตตาธิปไตย ถือผลประโยชน์หรือความพอใจของตนเป็นที่ตั้งโลกาธิปไตยยึดทัศนะ หรือคะแนนนิยมจากคนอื่นเป็นที่ตั้งธรรมาธิปไตยยึดธรรมคือ หน้าที่ความถูกต้องเป็นสำคัญ

๕. C คือ Controlling หมายถึง การกำกับดูแลเชิงพุทธ (Buddha’s Controlling) พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญแก่การกำกับดูแลคณะสงฆ์เป็นอย่างยิ่ง ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อให้ พระสงฆ์ใช้เป็นมาตรฐานควบคุมความประพฤติให้เป็นแบบเดียวกัน ทรงให้เหตุผลในการบัญญัติ พระวินัยไว้ ๑๐ ประการ เช่น เพื่อความผาสุกแห่งคณะสงฆ์ เพื่อข่มบุคคลผู้ร้ายางอาย เพื่อป้องกัน ไม่ให้เกิดความเสื่อมเสียในหมู่สงฆ์ทั้งในปัจจุบันและอนาคต เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา^{๑๑๕} ทรงให้มีการทบทวนสิกขาบททุกกึ่งเดือน ซึ่งตอนจบของศีลสิกขาบทแต่ละข้อผู้สวดก็จะถามที่ประชุม

^{๑๑๑} พุ.ชา.จตตาลี.ส. (ไทย) ๒๗/๑๙/๕๙๗.

^{๑๑๒} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พุทธวิธีบริหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๖-๑๗.

^{๑๑๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๑.

^{๑๑๔} วิมฺหา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘.

^{๑๑๕} วิมฺหา. (ไทย) ๑/๒๓๓/๒๔๗.

สงฆ์ว่า “กจจิตถ ปริสุทธา ทานทั้งหลายบริสุทธิ์แล้วหรือ”^{๑๑๖} เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้พระสงฆ์ปฏิบัติตามพระวินัยที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว ทรงบัญญัติให้พระภิกษุทำการปวารณาต่อคณะสงฆ์ในวันออกพรรษา คือ การอนุญาตให้ว่ากล่าวตักเตือนกันเองด้วยคำว่า “ท่านผู้เจริญ กระผมขอปวารณาต่อสงฆ์ ด้วยได้เห็นก็ดี ด้วยได้ยินก็ดี ด้วยนึกสงสัยก็ดี ขอท่านทั้งหลายได้ช่วยอนุเคราะห์ว่ากล่าวตักเตือนกระผม เมื่อกระผมทราบจักได้แก้ไขต่อไป”^{๑๑๗} ทั้งนี้เพื่อให้พระภิกษุสงฆ์รู้จักประเมินตนเอง พระพุทธเจ้าทรงให้ระงับข้อพิพาทหรืออิกรณี ด้วยหลักอริกธมสมณะ ๗ ประการ ส่วนการดูแลความประพฤติของพระสงฆ์นั้นพระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย มหาสมุทรรย่อมขัดสาดซากศพที่ตกลงไปขึ้นฝั่งเสีย ไม่ยอมให้ลอยอยู่นานฉนใด ในธรรมวินัยก็ฉนนั้น สงฆ์ยอมไม่อยู่ร่วมกับภิกษุผู้ทุศีลมีใจบาปมีความประพฤติไม่สะอาด มีการกระทำที่ต้องปกปิด ไม่ใช่สมณะ สงฆ์ประชุมพร้อมกันแล้วยอมขับภิกษุนั้นออกเสียจากหมู่ ภิกษุเช่นนี้ แม้จะนั่งอยู่ท่ามกลางสงฆ์ ถึงอย่างนั้นเธอก็ได้ชื่อว่า ห่างไกลจากสงฆ์และสงฆ์ก็ห่างไกลจากเธอเช่นกัน”^{๑๑๘}

จากข้อมูลดังกล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่าหลักการจัดการเชิงพุทธแม้ว่าจะเกิดขึ้นมา กว่า ๒,๕๐๐ ปีแล้วก็ตามเรายังสามารถนำมาใช้ได้อยู่เสมอ ซึ่งสามารถสรุปได้ว่า การบริหารจัดการคณะสงฆ์ของพระพุทธเจ้านั้นประกอบด้วยหลัก ๓ ประการ คือ ทรงให้ถือประโยชน์สุขส่วนรวมเป็นสำคัญ ทรงให้ประพฤติปฏิบัติตามครรลองครองธรรม และทรงยกย่องผู้จัดการ ที่สามารถประสานงานกับทุกฝ่ายได้ดีเยี่ยม สำหรับในเรื่องกรอบหน้าที่นั้น การวางแผน การจัดองค์การ การบริหารงานบุคคล การอำนวยการ และการกำกับดูแล แม้จะแตกต่างจากปัจจุบันอยู่บ้างก็เพียงรายละเอียดย่อยๆ เช่น การจัดการในปัจจุบันจะมีเรื่องงบประมาณเพิ่มขึ้นมาเป็นปัจจัยสำคัญ

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของวัดและพระสงฆ์

บทบาทหลักของพระสงฆ์ คือ การให้การศึกษาแก่ประชาชน โดยเฉพาะในด้านการดำรงชีวิตที่ดีงาม ชีวิตที่ประเสริฐ ตามหลักการทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า บทบาทของครู แม้องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ได้รับยกย่องจากบุคคลทั่วไปว่าเป็นพระบรมครู ทำหน้าที่ฝึกเทศาและมนุษย์ได้อย่างไม่มีใครยิ่งกว่า เพราะพระองค์ฝึกคนธรรมดาให้กลายเป็นคนดี (กัลยาณชน) และกลายเป็นคนประเสริฐในระดับสูงสุด ดังนั้น บทบาทของพระสงฆ์ในฐานะครู เป็นบทบาทถาวรตลอดมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลถึงปัจจุบัน อีกบทบาทหนึ่งคือ บทบาทในการให้คำปรึกษาเป็นเรื่องสำคัญของคนในสังคมโดยทั่วไป มักจะตัดสินใจทำการสิ่งใดได้ยาก ไม่กล้า เกิดความกลัว ฉะนั้น พระสงฆ์จึงต้องทำหน้าที่ช่วยในการตัดสินใจแก่ประชาชน อันแสดงถึง บทบาทความเป็นผู้นำด้านภูมิปัญญาใน

^{๑๑๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๑๐/๓๓๕.

^{๑๑๗} วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๖๕๕/๗๓๖.

^{๑๑๘} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๓๘๔/๒๘๐.

เรื่องเกี่ยวกับบทบาทพระสงฆ์ที่มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้แนวคิดเอาไว้ ดังนี้ บทบาทหน้าที่การบริหารกิจการคณะสงฆ์มีความสำคัญต่อการสร้างความเข้มแข็งและการดำรงอยู่อย่างมั่นคงของพระพุทธศาสนา คณะสงฆ์ถือเป็นตัวแทนหรือเป็นสาวกขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระบรมศาสดาของพุทธศาสนิกชน ซึ่งทำหน้าที่ในการปฏิบัติภารกิจเผยแผ่สืบสานและถ่ายทอดพระธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าถือเป็นภารกิจสำคัญ ที่คณะสงฆ์จะต้องปฏิบัติ นอกจากนั้นแล้วการปฏิบัติและการดำรงชีวิตของพระภิกษุสงฆ์ตามพระธรรมวินัยจะเป็นการสร้างศรัทธาความเลื่อมใสให้เกิดขึ้นแก่พุทธศาสนิกชนและเป็นแรงจูงใจให้พุทธศาสนิกชนสามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุข^{๑๑๙} กฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ ๑๕ ข้อที่ ๕ ว่าด้วยเรื่อง บทบาทหน้าที่การบริหารกิจการคณะสงฆ์ ได้แก่ กิจการที่คณะสงฆ์จะต้องถือเป็นธุระหน้าที่ เพราะเป็นการคณะสงฆ์และการพระศาสนา หรือเพราะเกี่ยวกับการคณะสงฆ์และการพระศาสนา มี ๖ ฝ่าย คือ

- ๑) การเพื่อความเรียบร้อยดีงาม
- ๒) การศาสนศึกษา
- ๓) การศึกษาสงเคราะห์
- ๔) การเผยแผ่พระพุทธศาสนา
- ๕) การสาธารณูปการ
- ๖) การสาธารณสงเคราะห์

วิธีดำเนินการทั้ง ๖ ให้เป็นไปตามที่กำหนดในระเบียบมหาเถรสมาคม แต่บางการคงเป็นไปตามจารีต คือ ปฏิบัติตามจารีตก็มีอยู่^{๑๒๐} ได้รับถึงบทบาทหน้าที่และภารกิจที่สำคัญของการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในแต่ละด้าน ดังนี้

๑) ด้านศาสนศึกษา หมายถึง การจัดการศึกษาปริยัติธรรมและการศึกษาอื่นๆ อันควรแก่สมณะ ซึ่งได้แก่การศึกษาพระปริยัติธรรม หรือการศึกษาธรรมบาลี ซึ่งปัจจุบันได้จำแนกเป็นสองส่วน คือ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม บาลี และการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ

๒) ด้านศึกษาสงเคราะห์ เป็นการจัดการศึกษาสงเคราะห์แก่ประชาชนทั่วไป ปัจจุบันมีการดำเนินการดังนี้ ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด โรงเรียนราษฎร์สงเคราะห์ที่วัดสนับสนุน

๓) ด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม เป็นการเผยแผ่ศาสนาธรรม ดำเนินการใน ๒ ลักษณะ คือ เป็นโครงการปฏิบัติสืบเนื่องและเป็นโครงการเฉพาะกิจปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาล

^{๑๑๙} กองแผนงานกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **คู่มือพระสังฆาธิการว่าด้วยพระราชบัญญัติ**

กฎ ระเบียบและคำสั่งของคณะสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๑.

^{๑๒๐} สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, **กฎหมายมหาเถรสมาคม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕.

๔) ด้านสาธารณสงเคราะห์ เป็นงานเกี่ยวกับการสงเคราะห์ชุมชนและสังคมโดยมีวัดและพระภิกษุเป็นแกนนำ ได้แก่ โครงการอุปสมบทและบรรพชาพระภิกษุสามเณรภาคฤดูร้อน โครงการสงเคราะห์พระภิกษุสามเณรและวัดที่ประสบภัยและขาดแคลน วัดและเจ้าอาวาส พระภิกษุเป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชนและสังคม เช่น ให้สถานที่เป็นที่จัดประชุมอบรมเยาวชนและประชาชนด้านอาชีพต่างๆ การสร้างถนนเข้าหมู่บ้าน การซ่อมทรัพย์ ให้สถานที่เป็นแหล่งประปาหมู่บ้าน การสนับสนุนทุนการศึกษาเด็กนักเรียน การช่วยเหลือผู้ป่วยผู้ยากไร้ เป็นต้น

๕) ด้านสาธารณูปการ เป็นงานที่เกี่ยวกับการพัฒนาวัด ด้านอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้วัดเอื้อประโยชน์ตามภารกิจของวัดในด้านอื่นๆ การพัฒนาเหล่านี้ ได้แก่ การดูแลบำรุงรักษาสาธารณสมบัติของวัด การดูแลรักษาและก่อสร้างอาคารสถานที่ เช่น พระอุโบสถ เมรุ อาคารเรียน หอธรรม กุฏิ ศาลาการเปรียญ เป็นต้น งานสาธารณูปการแต่ละวัดจะไม่เท่าเทียมกันมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับขนาดเศรษฐกิจ ความต้องการของชุมชนและบารมีของเจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์ในวัดเป็นสำคัญ ทั้งนี้ทางวัดจะได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกรมการศาสนาเป็นบางส่วนเรียกว่า เงินอุดหนุนบูรณะวัด

๖) ด้านการปกครอง งานปกครองของสงฆ์ อาศัยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ โดยลำดับชั้นการปกครองคณะสงฆ์ ไว้ดังนี้ มาตรา ๒๐ คณะสงฆ์ต้องอยู่ภายใต้การปกครองของมหาเถรสมาคม การจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎหมายมหาเถรสมาคม และกฎหมายมหาเถรสมาคม ฉบับที่ ๑๕ พ.ศ. ๒๕๒๓ ว่าด้วยระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ หมวด ๒ ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลางและหมวด ๓ ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค^{๑๒๑} บทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ มีดังนี้

มาตรา ๒๐ คณะสงฆ์ต้องอยู่ภายใต้การปกครองของมหาเถรสมาคม การจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎหมายมหาเถรสมาคม

มาตรา ๑๕ ตีร มหาเถรสมาคมมีอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

- (๑) ปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปโดยความเรียบร้อยดีงาม
- (๒) ปกครอง และกำหนดการบรรพชาสามเณร
- (๓) ควบคุม และส่งเสริมการศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ของคณะสงฆ์
- (๔) รักษาหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา
- (๕) ปฏิบัติหน้าที่อื่นๆ ตามที่บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัตินี้ หรือกฎหมายอื่น

^{๑๒๑} สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, *สาระสำคัญของภารกิจแต่ละด้าน*, ม.ป.ท., ๒๕๔๙, หน้า ๑๖๘. (อัดสำเนา).

เพื่อการนี้ให้มหาเถรสมาคมมีอำนาจตรากฎหมายออกข้อบังคับ วางระเบียบ
ออกคำสั่ง มีมติหรือออกประกาศโดยไม่ขัดหรือแย้งกับกฎหมายและพระธรรมวินัย

มาตรา ๓๗ เจ้าอาวาสมีหน้าที่ ดังนี้

(๑) บำรุงรักษาวัด จัดกิจกรรมและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี

(๒) ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิต และคฤหัสถ์ที่มีอยู่พำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้นปฏิบัติ
ตามพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ หรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม

(๓) เป็นธุระในการศึกษาอบรม และอบรมสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์

(๔) ให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศลของประชาชนทั่วไป

มาตรา ๓๘ เจ้าอาวาสมีอำนาจ ดังนี้

(๑) ห้ามบรรพชิตและคฤหัสถ์ซึ่งมิได้รับอนุญาตของเจ้าอาวาสเข้าไปอยู่อาศัยภายในวัด

(๒) สั่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ซึ่งไม่อยู่ในโอวาทของเจ้าอาวาสออกไปจากวัด

(๓) สั่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่พำนักอาศัยในวัดทำงานภายในวัด หรือให้ทำ
ทัณฑ์บนหรือให้ขอมาโทษ ในเมื่อบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ในวัดนั้นประพฤติผิดคำสั่งของเจ้าอาวาสซึ่ง
ได้สั่งโดยชอบด้วยพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ หรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม

สำหรับพระภิกษุสงฆ์และสามเณรที่อาศัยอยู่ในวัด ก็ต้องปฏิบัติตามคำสั่งของมหาเถร
สมาคม ขณะเดียวกันก็ต้องเชื่อฟังคำสั่งสอนของเจ้าอาวาส ที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัยและปฏิบัติตาม
บทบาทหน้าที่ที่พระสงฆ์พึงกระทำให้เป็นประโยชน์แก่ประชาชนทั่วไป^{๑๒๒} บทบาทของพระสงฆ์นับแต่
อดีตพระสงฆ์ ซึ่งผูกพันกับชาวบ้าน ถือเป็นแบบอย่างของความสัมพันธ์ที่ดี ระหว่างพระพุทธศาสนา
กับสังคมมาโดยตลอด ว่าต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในเกือบทุกด้าน พอสรุปบทบาทของพระสงฆ์
และวัด ดังต่อไปนี้

(๑) เป็นสถานศึกษาสำหรับชาวบ้านๆ ส่งบุตรหลานมาอยู่รับใช้พระสงฆ์เพื่อรับการ
ฝึกอบรมทางศีลธรรมและเล่าเรียนวิชาการต่างๆ ตามที่สอนในสมัยนั้น รวมทั้งยังเป็น ศูนย์รวมของ
เยาวชนด้วย

(๒) เป็นสถานที่สงเคราะห์บุตรหลานชาวบ้านที่ยากจนได้มาอาศัยเล่าเรียน

(๓) เป็นสถานพยาบาลผู้เจ็บป่วยตามภูมิรู้ของคนในสังคมในสมัยนั้น

(๔) เป็นที่พักของคนเดินทาง

(๕) เป็นสโมสรที่ชาวบ้านมาพบปะสังสรรค์

(๖) เป็นสถานบันเทิงที่จัดงานเทศกาลต่างๆ

(๗) เป็นที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท เป็นที่ปรึกษาแก้ปัญหาครอบครัว

^{๑๒๒} สถาบันส่งเสริมและพัฒนาการพระศาสนา, **คู่มือพระสงฆ์วิชาการ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
การศาสนา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๗), หน้า ๗.

(๘) เป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรมที่รวบรวมศิลปกรรมต่างๆ

(๙) เป็นคลังเก็บวัสดุของใช้ต่างๆ ซึ่งชาวบ้านจะได้ใช้ร่วมกัน

(๑๐) เป็นศูนย์กลางบริหารหรือปกครอง

(๑๑) เป็นที่ประกอบพิธีกรรมหรือให้บริการด้านพิธีกรรม^{๑๒๓} บทบาทตามหน้าที่ของพระสงฆ์ คือ ธรรมทาน แปลว่า การให้ธรรมะ การให้ธรรมะนั้นมีความหมายกว้างมาก และ คำว่าธรรมะในภาษาบาลีก็เป็นคำที่มีความหมายกว้างที่สุด แต่ถ้าแยกประเภทใหญ่ๆ มี ๒ อย่างคือ ความจริงกับความดีงาม เป็นเรื่องของปัญญาอย่างหนึ่ง คุณธรรมอย่างหนึ่ง การให้ธรรมะเป็นทาน หมายถึง การให้ความรู้ความเข้าใจ และหลักแห่งความดีหรือหลักที่จะทำให้เข้าถึงมนุษย์เข้าถึงสัจธรรม และได้ประสบสิ่งที่ดีงามคือทำให้ให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในสิ่งต่างๆ อย่างถูกต้อง ตั้งต้นแต่ความรู้สึกระดับสูงสุด เข้าไปในชีวิตว่า คืออะไร สภาพที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลายเป็นอย่างไรลงมาถึงความเข้าใจทั่วๆ ไปเกี่ยวกับจริยธรรมในการดำรงชีวิตเป็นแง่ของสัจธรรมอย่างหนึ่ง จริยธรรมอย่างหนึ่งรวมความคือ ช่วยเหลือประชาชนในทางปัญญา และในทางคุณธรรมอันเป็นบทบาทหลัก^{๑๒๔} บทบาทการบริหารกิจการคณะสงฆ์นั้น พระสังฆาธิการ เป็นบุคลากรอันสำคัญยิ่งของพระพุทธศาสนาในฐานะที่ได้รับมอบหมาย จากพุทธบริษัทให้เป็นผู้ดำเนินการด้านต่างๆ ของพระพุทธศาสนา ความเจริญหรือความเสื่อมของพระพุทธศาสนาจึงสัมพันธ์อย่างยิ่งกับคุณภาพของพระสังฆาธิการระดับต่างๆ การกิจของพระสังฆาธิการนั้น นอกจากหน้าที่ตามปกติของพระสงฆ์ คือ การสอนธรรมนาปฏิบัติแก่พุทธบริษัทแล้ว ยังมีภารกิจด้านการบริหารจัดการกิจการพระพุทธศาสนาอีก ๖ ด้าน กล่าวคือ งานการปกครอง งานการศึกษา งานการศึกษาสงเคราะห์ งานการเผยแผ่ งานการสาธารณูปการ และงานสาธารณะสงเคราะห์ เป็นการบริหารจัดการภาระงานด้านต่างๆ ดังกล่าวนั้น ล้วนต้องอาศัยบุคลากรที่มีความรู้ในด้านนั้นๆ อย่างเพียงพอจึงจะสำเร็จลุล่วงดังหมายได้^{๑๒๕} บทบาทหน้าที่การบริหารงานเป็นกิจการคณะสงฆ์ที่จะต้องทำหรือที่จะต้องถือเป็นธุระหน้าที่ และเป็นภารกิจของพระสังฆาธิการจะต้องปฏิบัติ อันเป็นภารกิจของคณะสงฆ์และการศาสนามี ๖ ประการดังนี้

๑. การควบคุมและส่งเสริมรักษาความเรียบร้อยดีงาม (การปกครองคณะสงฆ์)

๒. การศาสนศึกษา

๓. การศึกษาสงเคราะห์

^{๑๒๓} พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), “การสัมมนาเรื่องพุทธศาสนากับสังคมไทยในปัจจุบัน”, (กรุงเทพมหานคร : พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๔๓), หน้า ๓๖, (อรรถาธิบาย).

^{๑๒๔} พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **สถาบันและสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๗), หน้า ๖๗.

^{๑๒๕} พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม), **พิธีมอบประกาศนียบัตรหลักสูตรประกาศนียบัตรการบริหารกิจการคณะสงฆ์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑.

๔. การเผยแพร่พระพุทธศาสนา

๕. การสาธารณูปการ

๖. การสาธารณสงเคราะห์

วิธีดำเนินการทั้ง ๖ ประการดังกล่าว บางประการมีกำหนดไว้ในระเบียบกฎหมายเถรสมาคม แต่บางประการคงเป็นไปตามจารีตที่ถือปฏิบัติตามจารีต^{๑๒๖} บทบาทพระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาสทุกรูปต้องพัฒนาตนเองให้อยู่ในระเบียบวินัยก่อนเป็นประการแรก ประการที่สองจะต้องมีรูปแบบการปกครองในวัดวาอารามให้เรียบร้อย และประการสุดท้ายจะต้องจัดรูปแบบในการศึกษาเล่าเรียน แผนกพระปริยัติธรรมขึ้น เช่น แผนกนักธรรม แผนกบาลี ขึ้นในวัดของตน นอกจากนี้จะต้องอบรมวิปัสสนากรรมฐานให้กับพระภิกษุสามเณร เรียกว่า จริยธรรม การให้การศึกษาด้านจริยธรรมก็คือ การเปิดโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ขึ้น การเปิดโรงเรียนเด็กเล็ก ที่เรียกว่าก่อนเข้าเกณฑ์ ซึ่งเป็นโครงการของมหาเถรสมาคม ก็เพื่อเป็นการชักจูงเด็กเล็กให้เข้ามาฟังพระสงฆ์ พระสงฆ์มีบทบาทช่วยเหลือเด็กเล็กด้วยเมตตาธรรม เด็กเล็กเหล่านี้ ก็คือ ลูกหลานชาวบ้านที่ต้องออกไปประกอบอาชีพ เมื่อวัดรับดูแลลูกหลานได้ดีความเลื่อมใสศรัทธาต่อวัดต่อพระพุทธศาสนาก็บังเกิดขึ้นกับประชาชน^{๑๒๗} บทบาทของพระสงฆ์ที่เปลี่ยนไป เป็นการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยไว้ว่าพระสงฆ์จะต้องรู้เท่าทันสังคมที่เปลี่ยนไป เพราะพระสงฆ์ไม่ใช่มีหน้าที่เฉพาะชี้ทางให้ประชาชนสงบจิตใจเท่านั้น แต่ต้องชี้ทางโลกให้แก่ประชาชนได้อย่างเหมาะสมอีกด้วยนอกจากนี้วัดยังเป็นสถานที่ประกอบกิจการ รวมทั้งความเชื่อที่ยึดกับหลักธรรม อันมีพระสงฆ์เป็นผู้นำ^{๑๒๘} เมื่อพระสงฆ์ผู้มีบทบาทต่อวัด มีความบริสุทธิ์มีความสันโดษ มีความเป็นผู้นำทางปัญญา มีจริยธรรม และวิถีชีวิตที่ประเสริฐกว่า ย่อมให้คำแนะนำตักเตือนหรือต่อรองกับทางบ้านเมืองได้ แต่ในปัจจุบันนี้พระสงฆ์ระดับบริหารหาผู้มีความกล้าทางจริยธรรมได้ยาก ในเมื่อเห็นว่าบ้านเมืองกระทำการอะไรไม่ถูกต้อง เป็นการย่ำยีต่อศาสนธรรม ก็หาผู้ใดกล้าคัดค้านคำว่าบาตรไม้ ส่วนหนึ่งเกิดจากพระสงฆ์ระดับบริหารไม่สามารถจะเข้าใจปัญหาสังคมที่ซับซ้อน ซึ่งรวมทั้งปัญหาศีลธรรมที่ซับซ้อนด้วย และอาจเกิดจากการตกอยู่ในอคติ เกรงจะกระทบฐานะตำแหน่งของตนมากกว่าจะเห็นแก่พระธรรมวินัย บทบาทของวัดในสังคมเมือง ยังคงทำหน้าที่ให้บริการบางอย่างเป็นตัวเคลื่อนย้ายสังคม จากคนที่มีฐานะต่ำสุดในทางเศรษฐกิจและการเมืองให้ขึ้นไปสู่ที่สูงได้ เพราะเหตุนี้พระสงฆ์รุ่นใหม่จะต้องมองปัญหาของวัดและพระสงฆ์ในปัจจุบันว่ามีอะไรที่อยู่ในสภาพที่ไม่พึงปรารถนาและอะไรเป็นส่วนที่พึง

^{๑๒๖} พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญฺโญ), เอกสารประกอบการบรรยาย เรื่องการคณะสงฆ์และการศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๘๗.

^{๑๒๗} พระครูมงคลคีลวงค์ (กฤษณ์ คนธโร) และคณะ, พระสงฆ์กับการพัฒนาชนบทการแสวงหาเส้นทางการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗), หน้า ๕๓-๖๗.

^{๑๒๘} พระพยอม กลฺยาณ, “บทบาทของพระสงฆ์ต่อสังคม”, ข่าวสด, (๑๙ กรกฎาคม ๒๕๔๐) : ๓๒.

ปรารภว่า จากนั้นก็ต้องพยายามศึกษาปัญหาต่างๆ พร้อมหาแนวทางแก้ไข โดยเริ่มจากตัวพระสงฆ์เอง เริ่มจากวัดก่อนแล้วค่อยๆ ขยายออกไปในเขตที่ตนรับผิดชอบอยู่^{๑๒๙} บทบาทหน้าที่ในการบริหารกิจการคณะสงฆ์เป็นงานที่พระสงฆ์จะต้องมีบทบาทต่อสังคมนั้น คุณภาพของพระสงฆ์ เป็นสิ่งที่สำคัญมาก ปัจจุบันพระสงฆ์มีคุณภาพลดน้อยถอยลงในด้านข้อวัตรปฏิบัติและความสามารถในการสอนและการเผยแผ่พระธรรมจึงทำให้พระสงฆ์สูญเสียความเป็นผู้นำในทางคุณธรรมและสติปัญญาและสูญเสียศรัทธาจากญาติโยม ดังนั้นการบริหารการปกครองและการดูแลพระสงฆ์เป็นหนทางหนึ่งที่จะช่วยให้คุณภาพพระสงฆ์ดีขึ้น คุณภาพของพระสงฆ์จะดีขึ้นได้ต้องอาศัยปัจจัยอย่างอื่นอีก ทั้งนี้หากระบบการบริหารและปกครองสงฆ์เป็นระบบกำกับดูแลพระสงฆ์ให้มีความประพฤติที่ถูกต้องดีงาม สิ่งที่จะต้องมาเสริมควบคู่กันก็คือ ระบบกลั่นกรอง และกล่อมเกลาระบบกลั่นกรองมีไว้สำหรับคัดเลือกผู้ที่จะมาบวช ส่วนระบบกล่อมเกลสำหรับผู้ที่ผ่านการบวชมาแล้ว อันที่จริงการกล่อมเกล่าผู้บวชนั้นมีอยู่แล้วตามพระธรรมวินัย โดยอุปัชฌาย์เป็นผู้ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่นี้ และเป็นผู้รับรองต่อคณะสงฆ์ อุปัชฌาย์จะต้องมีหน้าที่กลั่นกรองและกล่อมเกล่า การกลั่นกรองเป็นขั้นแรกสำหรับผู้ที่จะมาเป็นสมาชิกคณะสงฆ์ ขั้นตอนที่สำคัญกว่านั้นคือ การกล่อมเกล่าทั้งในด้านความประพฤติ ความรู้ ความเข้าใจในทางธรรมให้เจริญงอกงาม^{๑๓๐} บทบาทของพระสงฆ์ อาจกล่าวได้ว่าองค์กรสงฆ์ และตัวของพระสงฆ์เอง เป็นกลไกขับเคลื่อนวิถีชีวิตของชาวพุทธให้เคลื่อนไปอย่างมั่นคงแบบพุทธ ขณะเดียวกันกระแสทางสังคม บ้านเมือง เหตุการณ์ต่างๆ ก็มีส่วนกำหนดบทบาทให้พระสงฆ์ต้องพัฒนาและปรับกลยุทธ์ในการสั่งสอนอบรมประชาชนทุกกลุ่มอย่างฉลาด และเป็นปัจจุบัน คือ ทันต่อเหตุการณ์ที่เคลื่อนไหวในสังคม เพื่อปรับท่าทีของตนให้กระชับขึ้น และสงฆ์จะต้องอาศัยกลยุทธ์เป็นอยู่ ขณะเดียวกันก็ต้องเข้ามามีบทบาทต่อชุมชน สังคมด้วยเหตุ ๓ ประการ ดังนี้

๑. การดำเนินชีวิตของพระสงฆ์ต้องพึงพาปัจจัย ๔ จากพุทธศาสนิกชน

๒. สภาพและเหตุการณ์ในสังคมย่อมมีผลเกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญสมณธรรม

๓. โดยคุณธรรม คือ เมตตา กรุณา พระสงฆ์นั้น จะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์^{๑๓๑} บทบาทของวัดและพระสงฆ์ในสังคมปัจจุบันว่าในปัจจุบันบทบาทของพระสงฆ์ได้ลดน้อยลงไปมาก สังคมแบบเมือง วัฒนธรรมแบบคนในเมืองได้เข้ามาพร้อมกับการสลายความสัมพันธ์แบบดั้งเดิมให้หมดไป วัดในเมืองกลายเป็นวัดที่มีความโดดเด่นเดียว แม้จะอยู่ท่ามกลางตึกรามบ้านช่องที่

^{๑๒๙} พระมหาสมทรง สิรินธโร, **บทบาทของพระสงฆ์ไทยในอนาคต**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๒๕), หน้า ๓๒.

^{๑๓๐} พระไพศาล วิสาโล, **พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกวิกฤต**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสดศรี สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๗๖-๒๗๗.

^{๑๓๑} วัฒนา พัฒนพงศ์, **พระสงฆ์กับบทบาททางการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๒๖), หน้า ๔๖.

หนาแน่นไปด้วยผู้คน ส่วนชาวบ้านก็ต่างคนต่างอยู่ ในความรู้สึกของคนทั่วไป วัดเป็นเสมือนบ้านหลังใหญ่หลังหนึ่งเท่านั้น ไม่มีความยินดี ไม่มีความรู้สึกรับผิดชอบว่าวัดเป็นของชุมชน หรือเป็นของชาวบ้านแต่อย่างใด บทบาทของวัดที่เคยเป็นศูนย์กลางชุมชนก็เปลี่ยนไปเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน บางวัดได้แปรสภาพลานวัดที่เคยโล่งสะอาดตา มาเป็นที่จอดรถสำหรับโยมผู้มาทำงานในเมือง วัดเคยเป็นสถานที่ที่คนมาฟังเทศน์ฟังธรรมกัน ก็ลดปริมาณลง พระสงฆ์จึงต้องปรับบทบาทกันใหม่ เพื่อสนองตอบต่อคนยุคใหม่ โดยการออกเทศน์บรรยายนอกสถานที่บรรยายทางสถานีวิทยุ โทรทัศน์ ฯลฯ หรือการออกไปสอนพระพุทธศาสนาในโรงเรียนก็เป็นบทบาทใหม่

สิ่งที่พระสงฆ์เคยทำในอดีต เช่น เป็นหมอยา เป็นครูเป็นที่พึ่งทางใจ เป็นศาลยุติธรรม กลับไม่จำเป็นที่ต้องทำ เพราะมีโรงพยาบาล มีโรงเรียน มีจิตแพทย์ มีศาลปกครอง ของบ้านเมืองอยู่ พระสงฆ์จึงต้องปรับตัวเพื่อเข้ากับวัฒนธรรมแบบสังคมเมืองไม่ทันนัก และบทบาทหน้าที่ของฆราวาสก็เปลี่ยนไป ด้วยค่านิยมแนวคิดแบบใหม่ ที่ต้องแข่งขันต่อสู้ในสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนแล้วยิ่งเหินห่าง ด้วยไม่มีเวลาที่จะสนใจวัด อีกทั้งแนวคิดแบบทุนนิยม วัดถุณียม มีผลทำให้มีความคิดว่า วัดเป็นสถานที่โบราณ ล้าสมัย กลับยังมีทัศนคติที่เป็นทางลบมากยิ่งขึ้น

การเข้าวัดของคนในปัจจุบันก็เปลี่ยนไป นานๆ ถึงจะไปวัดครั้งหนึ่ง เช่น ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาหรือวันเกิด หรือไปเพื่อความผูกพันทางจิตใจที่มีต่อวัด ชุมชนที่อยู่ข้างวัดมีความเหินห่างจากวัด ความรู้สึกที่ว่าวัดเป็นความรับผิดชอบของชุมชนไม่ได้เกิดขึ้นจากคนในเมืองเหมือนแต่ก่อน ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่คนในสมัยใหม่ ได้รับการศึกษาจากสถาบันการศึกษาของรัฐ ที่แยกออกจากวัดโดยสิ้นเชิง แม้บางโรงเรียนจะอาศัยตั้งอยู่ในวัดก็ตาม แต่ก็เพียงใช้สถานที่เท่านั้น เพราะการดำเนินการสอน นโยบายโรงเรียนการสอน และบุคลากรที่ให้ การศึกษาก็มาจากรัฐทั้งสิ้น เมื่อบุคคลได้รับการศึกษาแบบใหม่โดยไม่มีความผูกพันกับวัดเลย ความรู้สึกรับผิดชอบหรือความใกล้ชิดกับพระศาสนาในลักษณะดังกล่าว ก็ยากจะเกิดขึ้นได้ต่างกับชุมชนสมัยก่อนที่ผู้นำในชุมชน ล้วนเป็นปัญญาชน (จิต) ที่มาจากวัด เมื่อมีเหตุการณ์ หรืออิทธิพลเกิดขึ้นแก่พระศาสนาบุคคลเหล่านี้จะเข้ามามีบทบาทในการพิทักษ์ปกป้องรักษาพระพุทธศาสนาไว้

ความสัมพันธ์ที่ขาดหายไประหว่างวัดกับชุมชน เมื่อเรามองดูภาพสังคมไทยในอดีตที่เป็นสังคมเกษตรกรรม วิถีชีวิตผูกพันด้วยประเพณีวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา มีพระสงฆ์เป็นผู้นำการศึกษาและที่พึ่งพิง รวมทั้งบทบาทในการเป็นผู้ไกล่เกลี่ยความขัดแย้งระหว่างชุมชนและคนในสังคม ช่างเป็นภาพที่งดงามและสะท้อนถึงสันติสุขของสังคม แต่เมื่อเรามองย้อนมาเปรียบเทียบกับสังคมปัจจุบันที่ความสัมพันธ์ของผู้คนถูกกำกับด้วยตำแหน่งและเงินทุน โดยมีอัตราผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ (GDP) เป็นตัววัดความเจริญและสันติสุขของสังคม เราก็จะเห็นภาพของความเร่งรีบ วุ่นวายที่เต็มไปด้วยการแข่งขัน ซึ่งทั้งคนจนและคนด้อยโอกาสไว้ข้างหลัง โดยถือคติที่ว่าผู้แข็งแกร่งกว่า ย่อมอยู่รอด สถาบันการศึกษา สถาบันทางเศรษฐกิจ สถาบันทางการเมือง การปกครอง

ได้ปรับเปลี่ยนและพัฒนาไปอย่างเต็มที่ ขณะเดียวกันปัญหาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นยาเสพติด โรคเอดส์ ความยากจน ปัญหาอาชญากรรมก็เพิ่มอย่างทวีคูณมากยิ่งขึ้น หรือเป็นเพราะสังคมหรือชุมชน แยกตัวและห่างเหินจากสถาบันศาสนา ซึ่งมีความสัมพันธ์ และมีความสำคัญต่อชุมชนในอดีตอย่างแท้จริง

ปัจจัยที่มีผลต่อความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ จากสังคมสมัยก่อนมาสู่สังคมสมัยปัจจุบัน ชุมชนเมื่อเปลี่ยนสภาพไปมาก ทั้งเปลี่ยนด้านรูปแบบทางวัตถุ และการเปลี่ยนแปลงทางด้านค่านิยม แนวคิด ปัจจัยก็มีผลต่อความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมี ๓ ด้าน คือ

๑. ปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม สังคมได้พัฒนามาสู่สังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ คือ วัฒนธรรมแห่งการแข่งขัน ทั้งแข่งขันกับคนและเวลา ความสัมพันธ์แบบแน่นแฟ้นระหว่างบุคคลต่อบุคคล และบุคคลต่อองค์กรศาสนาก็ลดลงไป วัฒนธรรมแบบไทยก็ถูกครอบงำจากวัฒนธรรมต่างแดน โดยเฉพาะวัฒนธรรมตะวันตก ได้เข้ามาครอบงำค่านิยมของคนไทยซึ่งวัฒนธรรมตะวันตกเป็นวัฒนธรรมที่ส่งเสริมความพึงพอใจ พุ่มเฟิย ส่งเสริมความมั่นคง หรูหรา เป็นวัตถุนิยม ซึ่งตรงข้ามกับวัฒนธรรมแบบพุทธที่ส่งเสริมความพอดี ไม่ลุ่มหลงมัวเมาแนวคิดแบบตะวันตกที่เข้ามามีอิทธิพลต่อคนไทย ทำให้มองวัดและพระสงฆ์ไปในทางฝ่ายลบมากขึ้น คนไทยในปัจจุบันต้องมีชีวิตที่เร่งรีบ การงานที่รัดตัวซึ่งไม่มีโอกาสที่จะได้ไปวัด ความรู้สึกยิ่งแตกแยกออกไปมาก

๒. ปัจจัยทางค่านิยมของประชาชน ค่านิยมแบบใหม่ที่ระบอบเข้ามาสู่คนยุคปัจจุบัน ทศนคติหรือโลกทัศน์ของคนยุคใหม่ ซึ่งได้รับมาจากตะวันตกแทบทั้งหมด ทั้งระบบการเมืองการปกครอง ระบบการศึกษา และอื่นๆ ซึ่งถือว่าเป็นวิทยาการที่ทันสมัยและเข้าใจว่าระบบความสัมพันธ์แบบเก่าเป็นสิ่งที่ล้าสมัย โดยมองข้ามมิติทางด้านจิตใจไป เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนอย่างใหญ่หลวง การที่ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนได้เปลี่ยนไปในทางที่ไม่พึงประสงค์ ทำให้เกิดความแตกแยกระหว่างวัดกับชุมชนแต่ละฝ่ายไม่สามารถจะเกื้อกูลกันได้เหมือนครั้งในอดีต เป็นเพราะปัจจัย ๒ ประการ ได้แก่

๑. ปัจจัยภายนอก อันได้แก่ สภาพแวดล้อมทางสังคมกล่าวคือ สังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงพัฒนา มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น สังคมแบบใหม่จึงมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของผู้คน ทั้งแก่ฆราวาส และพระสงฆ์ สภาพแวดล้อมแบบสังคมเมือง ไม่เอื้อต่อการรักษาความสัมพันธ์ที่แนบไ้วได้ภารกิจและหน้าที่ของคนในยุคอุตสาหกรรมเป็นงานหนัก และต้องทุ่มเทเวลาส่วนใหญ่ให้กับงาน จึงเป็นสาเหตุสำคัญของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

๒. ปัจจัยภายใน หมายถึง ทศนคติ ค่านิยม แนวคิดที่มีผลต่อความสัมพันธ์ อันได้แก่ ฆราวาสมีแนวคิดและค่านิยมแบบใหม่ ตามกระแสสังคม^{๑๓๒} เห็นว่าพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการเข้ามาช่วยพัฒนาสังคม เช่น การรักษาผู้ป่วยโรคเอดส์ การบำบัดผู้ติดยาเสพติด การพัฒนาส่งเสริม

^{๑๓๒} จุฬารัตน์ บุญยกร, **วัดพัฒนา ๕๐**, (กรุงเทพมหานคร : กองพุทธศาสนสถาน สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๓๕-๑๔๒.

อาชีพและการสร้างสำนึกความร่วมมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน^{๑๓๓} บทบาทของวัด หรือบทบาทของพระสงฆ์ที่เคยทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนและให้ความอนุเคราะห์แนะนำช่วยเหลือแก่ประชาชน ทั้งในด้านการสั่งสอน การฝึกอบรมทางการศึกษา การดำรงชีพในชีวิตประจำวัน รวมทั้งการสาธารณสุขและสุขภาพอนามัย ล้วนแต่มีองค์การหรือสถาบันทางสังคมในรูปแบบใหม่เข้ามามีบทบาทและจัดการแทนบทบาทของพระสงฆ์แทบทั้งสิ้น นอกเหนือจากบทบาทของผู้เผยแพร่ธรรมะและอบรมจิตใจประชาชนแล้ว รูปแบบหรือบทบาทของพระสงฆ์ที่เคยอยู่ในกรอบหรือแนวปฏิบัติที่ใกล้เคียงกันได้แปรเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อม ตามความต้องการ และตามความจำเป็นของสังคม หรือชุมชนที่พระสงฆ์เกี่ยวข้อง^{๑๓๔} มีความเห็นว่า พระสงฆ์และวัดกำลังสูญเสียบทบาทฐานะและความหมายออกไปจากสังคมมากขึ้นทุกขณะ บางอย่างก็หมดไป บางอย่างก็กำลังจะหมดไปโดยเฉพาะในสังคมเมือง วัดมิได้เป็นศูนย์กลางของชุมชนอีกต่อไป ไม่ใช่สถานศึกษาสำหรับกุลบุตรอีกต่อไป กระนั้นก็ตามยังมีฐานะอย่างหนึ่งที่พระสงฆ์จะพึงรักษาไว้ได้โดยง่าย ฐานะนี้ก็คือการที่วัดอารามเป็นศูนย์กลางความสำคัญของวัฒนธรรมของชาติ เพราะเป็นที่เกิดของศิลปกรรมทั้งหลาย ซึ่งเป็นสมบัติส่วนกลางของชาติและศาสนา ฐานะนี้จะสูงส่งมากควรแก่การเคารพนับถืออย่างหนึ่ง เพราะเป็นการช่วยให้สมบัติของชาติดำรงอยู่ และมีเครื่องแสดงความเป็นเอกลักษณ์ของความเป็นชาติ และหากว่าพระสงฆ์ละเลยหน้าที่นี้แล้วไซ้ พระธรรมก็คงจะกลับไปอยู่ตามธรรมชาติตามเดิม ส่วนพระสงฆ์ก็คงเหลือฐานะอยู่อย่างเดียว คือ ความเป็นเจ้าหน้าที่ประกอบพิธีกรรม ไม่มีอะไรดีกว่าศาสนาของมนุษย์โบราณยุคดั้งเดิม^{๑๓๕} ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงบทบาทของพระสงฆ์ไว้ว่า พระสงฆ์ถูกลดบทบาทลงจากการเป็นผู้นำในด้านต่างๆ มาเป็นผู้ประสานเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและประชาชน วัดและพระสงฆ์ถูกลดบทบาทที่มีต่อการดำรงชีวิตและการพัฒนาของชาชนบทลง จนกระทั่งเหลือเพียงบทบาทที่สำคัญเพียงเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและเป็นคลังพัสดุเท่านั้น นอกจากนั้นปัจจัยภายนอกจะมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว มีเหตุจากปัจจัยภายใน สองประการคือ ประการแรก พระสงฆ์ไม่พยายามปรับปรุงตนเองให้เข้ากับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ไม่พยายามประยุกต์ความเจริญต่างๆ เหล่านั้นมาสร้างเสริมบทบาทของตนเองขึ้นใหม่ และมีการสูญเสียภาวะผู้นำทางปัญญาของพระสงฆ์ เนื่องจากพระสงฆ์ไม่สามารถเข้าใจถึงสภาพ

^{๑๓๓} นิธิ เอียวศรีวงศ์, **พุทธศาสนาในเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๓), หน้า ๙๔.

^{๑๓๔} สุรพล พยอมแย้ม, **จิตวิทยาชุมชน**, (นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑), หน้า ๕๙.

^{๑๓๕} เฉลิม จันปฐมพงศ์, **ประวัติศาสตร์สังคมไทย**, (นนทบุรี : เสถียรไทย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๒๖.

ปัญหาและโครงสร้างของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปได้^{๑๓๖} วัดควรจะต้องมีการปรับปรุงบทบาทของวัด และพระสงฆ์เสียใหม่ ถ้ามีฉะนั้นแล้ว ทั้งสังคมและศาสนาคงจะไปไม่รอด แนวทางในการดำเนินงาน คือ

๑. ปรับปรุงบทบาทของวัดเสียใหม่ โดยให้วัดมีส่วนในการพัฒนาสังคมมากขึ้น ควรให้พระสงฆ์ได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนโดยรวมกลุ่มชาวบ้าน และทำประโยชน์ในการแก้ปัญหาท้องถิ่น การพัฒนาสังคมที่สำคัญ คือ การพัฒนาทางด้านจิตใจ เพราะจิตใจเป็นที่ตั้งของสิ่งทั้งหลาย คนเราทุกข์สุขก็อยู่ที่ใจ ดีชั่วก็อยู่ที่ใจ ดังนั้นคนเราจะต้องทำใจให้สะอาดบริสุทธิ์ เมื่อพัฒนาจิตใจดีแล้ว การพัฒนาวัตถุภายนอกก็ย่อมดีตามไปด้วย

๒. การเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมทางศาสนาให้เหลือเท่าที่จำเป็น เพราะพิธีกรรมเหล่านี้ไม่ใช่แก่นแท้ ต้องมุ่งจัดพิธีกรรมต่างๆ ที่อยู่นอก ศาสนธรรม เช่น การแก้เคราะห์ การสะเดาะเคราะห์ ปลุกเสกเครื่องรางของขลัง หมอดู การเข้าพระ เป็นต้น วัดและพระสงฆ์จะต้องแสดงบทบาทอันแท้จริง คือ การเผยแผ่พุทธธรรมอันมีประโยชน์ของพระพุทธศาสนา

๓. การปฏิรูปบทบาทของวัด ในฐานะเป็นสถาบันทางศาสนา คือ การนำเอาศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องกับการเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองทั้งหมด แทนที่จะให้ศาสนาแยกออกจากสังคม โดยที่ประยุกต์ศาสนาให้เข้ากับการปฏิบัติจริงในสังคมมากที่สุด

นอกจากนั้น วัดและพระสงฆ์จะต้องปรับปรุงบทบาทของตนให้ก้าวหน้าและสามารถแสดงบทบาทในการเป็นผู้นำในการสอนพระพุทธศาสนาได้ นอกจากนี้สถาบันทางศาสนาควรมีบทบาทเกี่ยวกับการพัฒนาระบบเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมอีกด้วยไม่ควรแยกตัวออกจากสิ่งเหล่านี้ ส่วนหนึ่งที่เราควรได้รับการเอาใจใส่ นั่นก็คือ การสอนศาสนาในโรงเรียน ซึ่งขณะนี้นั้นในเรื่องผิพยานทางจริยธรรมมีมากเกินไป ควรพิจารณากันเสียใหม่ให้ลึกซึ้ง จริยธรรมที่แท้จริงนั้นควรเกิดมาจากการสนใจหลักธรรมทางศาสนาหรือหลักของชีวิตที่แท้จริงของชีวิตนั่นเอง ไม่ได้เกิดจากการเปลี่ยนแปลงค่านิยมทางสังคม ศาสนาควรมีบทบาทที่สำคัญคือในการสอนจริยธรรมในโรงเรียนอีกครั้งหนึ่ง^{๑๓๗} มองบทบาทของพระสงฆ์ในทางตรงกันข้าม คือ มองว่าศาสนาควรมีบทบาทหน้าที่ ๒ ประการคือ ผดุงไว้ซึ่งสังคมอันดีงามและต้องเป็นผู้นำในการเรียกร้องเพื่อแสวงสังคมที่ดีกว่า ด้านพระสงฆ์ต้องเข้าไปรับรู้กับสภาพตามความเป็นจริงของสังคมเพื่อจะได้เข้าไปแก้ไขและพัฒนา เพราะพระสงฆ์ไม่สนใจหรือมุ่งโลกุตระธรรมอย่างเดียว เท่ากับพระสงฆ์ขาดความเมตตาธรรม กรุณาธรรม และไม่เอื้ออาทรต่อเพื่อนร่วมทุกข์ พระสงฆ์ละทิ้งปัญหาของสังคมออกไปเท่าใด สังคมก็จะมอง

^{๑๓๖} อภิชัย พันธเสน, **ความหวังทางออกและทางเลือกใหม่**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๙), หน้า ๒๐๗.

^{๑๓๗} ประทีป สนามชัย, **สารัตถทางสังคมวิทยาการศึกษา**, ม.ป.ท., (ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔๐-๑๔๕.

ไม่เห็นความสำคัญของศาสนาและพระสงฆ์มากเท่านั้น ประการสำคัญที่สุด ควรมีการอบรมพระสงฆ์ ให้มีความรู้ ความเข้าใจในสภาพของสังคมโดยเน้นหนักในทางด้านความเป็นผู้นำและมีความรู้ในการพัฒนาสังคม^{๑๓๘} ในปัจจุบันพระสงฆ์ไทยควรได้รับการพัฒนาระดับความคิดทางสังคมไปในทางที่เป็นประโยชน์ต่อประชาชนมากขึ้น ซึ่งแตกต่างจากอดีตอันไกล เมื่อพระสงฆ์ถูกข้าราชการแบ่งเบาภารกิจทางโลกไปจำนวนมาก เป็นต้น ว่างานด้านการศึกษา ด้านการพยาบาล ด้านการสุขอนามัย แต่พระสงฆ์ยังมีบทบาทในการสร้างและการอบรม พระธรรมวินัยเพื่อฝึกหัดวินัยของพลเมืองดีและด้านศาสนพิธี ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์อันยิ่งใหญ่ของสังคมเพราะจะขาดพระสงฆ์ในการประกอบศาสนพิธีต่างๆ ไม่ได้^{๑๓๙} พระสงฆ์จะต้องปรับปรุงบทบาทตนเองเพื่อสร้างภาพลักษณ์ที่ดีงาม ทำตนให้มีความหมายและความสำคัญสำหรับสังคมปัจจุบันในด้านต่างๆ ดังนี้

๑. สอนธรรม หมายถึง การเทศนาสั่งสอนทุกคนชั้นทุกเพศทุกวัย ให้เกิดศรัทธาและสัมมาทิฐิในพระพุทธศาสนา ในชีวิตและในหลักการดำเนินชีวิตอันถูกต้อง

๒. นำปฏิบัติ หมายถึง การรักษาพระธรรมวินัย คือ ศีลทั้ง ๒๒๗ ข้อ อย่างเคร่งครัด ปฏิบัติอภิสมาจาร สรรวมอินทรีย์ และสร้างคุณธรรมต่างๆ ให้เกิดขึ้นในตน รวมทั้งการปฏิบัติสมาธิ วิปัสสนาด้วย

๓. การพัฒนา หมายถึง การพัฒนาวัดเป็นอันดับแรก และการช่วยพัฒนาหมู่บ้านหรือชุมชนเป็นอันดับรอง

๓.๑ การพัฒนาวัด เป็นการพัฒนาพื้นภูมิของวัดอาจทำได้โดย

๓.๑.๑ การควบคุมอาคารและสิ่งก่อสร้างให้เป็นระเบียบ

๓.๑.๒ ปลุกหญ้าตามลานวัด

๓.๑.๓ ปลุกต้นไม้เล็กๆ

๓.๑.๔ ตามต้นไม้ควรมีแผ่นกระดาดป้ายเขียนพุทธภาษิต

๓.๑.๕ สร้างอาคารที่จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชน

๓.๒ การพัฒนาหมู่บ้านนั้น หมายถึง การที่พระสงฆ์นำชาวบ้านสร้างสรรค์ที่จำเป็นสำหรับชาวบ้านเอง

๔. ปรีกษา หมายถึง การให้คำปรึกษาหารือแก่ชาวบ้าน พระสงฆ์ควรพยายามทำตนเป็นผู้เชี่ยวชาญในด้านต่างๆ และรับให้คำปรึกษาแนะนำแก่ชาวบ้าน เช่น ในด้านการเกษตรการสหกรณ์ การค้าขาย การปฏิบัติหน้าที่ของพลเมือง การสุภาพอนามัย การศึกษาหาความรู้ การปรับตัวให้เข้า

^{๑๓๘} สุลักษณ์ ศิวลักษณ์, ศาสนากับการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, ๒๕๔๔), หน้า ๑๗.

^{๑๓๙} สมบูรณ์ สุขสาราน, พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๒๐.

กับการเปลี่ยนแปลงของสังคม เป็นต้น^{๑๔๐} ก่อนนั้นวัดเคยเป็นศูนย์รวมของหมู่บ้าน เป็นแหล่งให้การศึกษาแก่ชุมชน ตลอดจนเป็นสถานที่จัดงานบันเทิงเริงรมย์ของชาวบ้าน แต่บัดนี้ทุกอย่างเปลี่ยนไปแล้ว การศึกษาถูกดึงออกจากวัด ศาลาที่เคยเป็นศูนย์กลางของการจัดงานชุมชนถูกแยกออกเป็นศาลาประชาคม เป็นต้น เรียกว่าประโยชน์ที่เป็นรูปธรรมเหล่านี้ไม่เหลือให้เป็นบทบาทของพระสงฆ์อีกต่อไป เนื่องจากพระสงฆ์ได้สูญเสียฐานะแห่งความเป็นผู้นำทางความคิดไปแล้ว จึงต้องคล้อยตามชาวบ้าน เช่น ต้องเป็นพระนักก่อสร้างเก่ง เป็นพระหาเงินเข้าวัดเก่ง ฯลฯ บทบาทพระสงฆ์ในปัจจุบันจึงเหลืออยู่แต่การเฝ้าวัด เฝ้ากุฏิ ถ้าพัฒนาที่พัฒนาโบสถ์ กุฏิและวิหารกันเป็นพื้นที่อย่างที่เราเรียกว่า “พระนักพัฒนา” นั้นเอง พระสงฆ์ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านตาตาๆ มาจากชนชั้นผู้ทุกข์ไม่มีโอกาสในสังคมเหมือนคนอื่นเขา บางทีการบวชเป็นพระสงฆ์คือทางเลือกเดียวที่มีอยู่ ถ้าไม่เลือกทางนี้ก็คงต้องเป็นโจรไป เพราะความคับแค้นแสนขี้ญ่ นับได้ว่าสถาบันสงฆ์ก็ยังได้ทำหน้าที่รับภาระที่สำคัญของสังคมส่วนหนึ่ง^{๑๔๑}

สรุปได้ว่าบทบาทหน้าที่ของวัดและพระสงฆ์ เป็นความสัมพันธ์แบบถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ตั้งแต่อดีต จนถึงปัจจุบัน ที่เรียกว่าบวร บ้าน วัด โรงเรียน เป็นความสัมพันธ์ที่มีวัดเป็นจุดศูนย์กลางในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งทางด้านการศึกษา การเรียนรู้วิถีชีวิตและ และเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจให้กับประชาชน วัดจึงเปรียบเสมือนเป็นบ้านหลังที่สองของชุมชน ในการร่วมกันทำกิจกรรมและสิ่งที่เป็นวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนในที่นั้น ๆ ประชาชนในชุมชนจึงให้ความร่วมมือในการร่วมกันสร้างเสนาสนะ ถาวรวัตถุภายในวัด ให้ดูสวยงามเป็นที่เชิดหน้าชูตา ของชุมชนที่อยู่ภายในเขตวัดอีกด้วย

^{๑๔๐} แสง จันทรังาม, “พระสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน”, วารสารเสียงธรรม, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒) :๑๒.

^{๑๔๑} เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, **ที่นี่ขัดข้องหนอ**, (กรุงเทพมหานคร : ประพันธ์สาส์น, ๒๕๒๐), หน้า ๑๘๑-๑๘๕.

ตารางที่ ๒.๗ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของวัดและพระสงฆ์

นักวิชาการหรือแหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
กองแผนงานกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, (๒๕๔๐, หน้า ๑).	บทบาทหน้าที่การบริหารกิจการคณะสงฆ์มีความสำคัญ หน้าที่ในการปฏิบัติภารกิจเผยแผ่สืบสานและถ่ายทอด การปฏิบัติและการดำรงชีวิตของพระภิกษุสงฆ์ตาม พระธรรมวินัย การสร้างศรัทธาความเลื่อมใสให้เกิดขึ้นแก่พุทธศาสนิกชน
สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, (๒๕๔๙, หน้า ๑๖๘). (อัดสำเนา).	การจัดการศึกษาปริยัติธรรมและการศึกษาอื่นๆ การจัดการศึกษาสงเคราะห์แก่ประชาชนทั่วไป การเผยแผ่ศาสนาธรรม การสงเคราะห์ชุมชนและสังคมโดยมีวัด การพัฒนาวัด ด้านอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อมการ ปกครองของสงฆ์ อาศัยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์
สถาบันส่งเสริมและพัฒนาการ พระศาสนา, (๒๕๔๗, หน้า ๗).	สำหรับพระภิกษุสงฆ์และสามเณรที่อาศัยอยู่ในวัด ปฏิบัติตามคำสั่งของมหาเถรสมาคม เชื่อฟังคำสั่งสอนของเจ้าอาวาส ที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย ปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ที่พระสงฆ์พึงกระทำให้เป็น ประโยชน์แก่ประชาชนทั่วไป
สถาบันส่งเสริมและพัฒนาการ พระศาสนา, (๒๕๔๗, หน้า ๗).	สำหรับพระภิกษุสงฆ์และสามเณรที่อาศัยอยู่ในวัด ปฏิบัติตามคำสั่งของมหาเถรสมาคม เชื่อฟังคำสั่งสอนของเจ้าอาวาส ที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย ปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ที่พระสงฆ์พึงกระทำให้เป็น ประโยชน์แก่ประชาชนทั่วไป
พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), (๒๕๔๓, หน้า ๓๖). (อัดสำเนา).	เป็นสถานศึกษาสำหรับชาวบ้านๆ ส่งบุตรหลานมาอยู่รับใช้ เป็นสถานที่สงเคราะห์บุตรหลานชาวบ้านที่ยากจน เป็นสถานพยาบาลผู้เจ็บป่วยตามภูมิรู้ของคนในสังคม เป็นที่พักของคนเดินทาง เป็นสโมสรที่ชาวบ้านมาพบปะสังสรรค์ เป็นสถานบันเทิงที่จัดงานเทศกาลต่างๆ เป็นที่ประกอบพิธีกรรมหรือให้บริการด้านพิธีกรรม

ตารางที่ ๒.๗ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของวัดและพระสงฆ์ (ต่อ)

นักวิชาการหรือแหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), (๒๕๔๗, หน้า ๖๗).	การให้ความรู้ความเข้าใจ และหลักแห่งความดี หลักที่จะให้เข้าถึงมนุษย์เข้าถึงสัจธรรม จริยธรรมในการดำรงชีวิตเป็นแง่ของสัจธรรมอย่างหนึ่ง จริยธรรมอย่างหนึ่ง รวมความคือ ช่วยเหลือประชาชน ในทางปัญญา และในทางคุณธรรมอันเป็นบทบาทหลัก
สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, (๒๕๔๕, หน้า ๑๕).	กิจการที่คณะสงฆ์จะต้องถือเป็นธุระหน้าที่ วิธีดำเนินงานการทั้ง ๖ ให้เป็นไปตามที่กำหนดในระเบียบ มหาเถรสมาคม แต่บางการคงเป็นไปตามจารีต คือ ปฏิบัติ ตามจารีตก็มีอยู่
พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม), (๒๕๔๙, หน้า ๑).	พระพุทธศาสนาในฐานะที่ได้รับมอบหมายจากพุทธบริษัท ความเสื่อมของพระพุทธศาสนาจึงสัมพันธ์อย่างยิ่ง คุณภาพของพระสงฆ์การระดับต่างๆ ภารกิจของพระสงฆ์การนั้น นอกจากหน้าที่ตามปกติ ภารกิจด้านการบริหารจัดการกิจการพระพุทธศาสนา การบริหารจัดการภาระงานด้านต่างๆ บุคลากรที่มีความรู้ในด้านนั้นๆ อย่างเพียงพอจึงจะสำเร็จ
พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญโญ), (๒๕๕๐, หน้า ๘๗).	บทบาทหน้าที่การบริหารงานเป็นกิจการคณะสงฆ์ จะต้องถือเป็นธุระหน้าที่ ภารกิจของพระสงฆ์การจะต้องปฏิบัติ
พระครูมงคลคีตวงศ์ (กุศล คนธวโร) (๒๕๔๗, หน้า ๕๓-๖๗).	รูปแบบการปกครองในวัดวาอารามให้เรียบร้อย รูปแบบในการศึกษาเล่าเรียน แผนกพระปริยัติธรรมขึ้น อบรมวิปัสสนากรรมฐานให้กับพระภิกษุสามเณร การเปิดโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ขึ้น การเปิดโรงเรียนเด็กเล็ก ที่เรียกว่าก่อนเข้าเกณฑ์ พระสงฆ์มีบทบาทช่วยเหลือเด็กเล็กด้วยเมตตาธรรม วัดต่อพระพุทธศาสนาก็ก่เกิดขึ้นกับประชาชน

ตารางที่ ๒.๗ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของวัดและพระสงฆ์ (ต่อ)

ชื่อนักวิชาการ	แนวคิดหลัก
พระพยอม กลฺยาโณ, (๒๕๔๐, : ๓๒).	บทบาทของพระสงฆ์ที่เปลี่ยนไป การปรับไปตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย พระสงฆ์จะต้องรู้เท่าทันสังคมที่เปลี่ยนไป วัดยังเป็นสถานที่ประกอบกิจการ รวมทั้งความเชื่อที่ยึด กับหลักธรรมอันมีพระสงฆ์เป็นผู้นำ
พระมหาสมทรง สิรินฺตโร, (๒๕๔๕, หน้า ๓๒).	พระสงฆ์ผู้มีบทบาทต่อวัด พระสงฆ์ระดับบริหารหาผู้มีความกล้าทางจริยธรรม พระสงฆ์ระดับบริหารไม่สามารถจะเข้าใจปัญหาสังคม บทบาทของวัดในสังคมเมืองยังคงทำหน้าที่ให้บริการ พระสงฆ์รุ่นใหม่จะต้องมองปัญหาของวัด พระสงฆ์หาแนวทางแก้ไข โดยเริ่มจากตัวพระสงฆ์เอง
พระไพศาล วิสาโล, (๒๕๔๖, หน้า ๒๗๖-๒๗๗).	การบริหารการปกครองและการดูแลพระสงฆ์ พระสงฆ์จะดีขึ้นได้ต้องอาศัยปัจจัยอย่างอื่นอีก ระบบการบริหารและปกครองสงฆ์เป็นระบบกำกับดูแล พระสงฆ์ให้มีความประพฤติที่ถูกต้องดีงาม ระบบกลั่นกรอง และกล่อมเกลาระบบกลั่นกรองมีไว้ อุปัชฌาย์เป็นผู้ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่
วัฒนา พัฒนพงศ์, (๒๕๔๖, หน้า ๔๖).	พระสงฆ์เอง เป็นกลไกขับเคลื่อนวิถีชีวิตของชาวพุทธ กำหนดบทบาทให้พระสงฆ์ต้องพัฒนาและปรับกลยุทธ์ ทันต่อเหตุการณ์ที่เคลื่อนไหวในสังคม เพื่อปรับท่าที พระสงฆ์จะต้องอาศัยคุณุศลเป็นอยู่ ขณะเดียวกันก็ จำต้องเข้ามามีบทบาทต่อชุมชน
จุฬารัตน์ บุณยากร, (๒๕๕๐, หน้า ๑๓๕-๑๔๒).	บทบาทของวัดที่เคยเป็นศูนย์กลางชุมชน วัดได้แปรสภาพลานวัดที่เคยโล่งสะอาดตา วัดเคยเป็นสถานที่ที่คนมาฟังเทศน์ฟังธรรมกัน พระสงฆ์จึงต้องปรับบทบาทกันใหม่ เพื่อสนองตอบ

ตารางที่ ๒.๗ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของวัดและพระสงฆ์ (ต่อ)

นักวิชาการหรือแหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
นิธิ เอียวศรีวงศ์, (๒๕๔๓, หน้า ๙๔).	พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการเข้ามาช่วยพัฒนาสังคม การพัฒนาส่งเสริมอาชีพและการสร้างสำนึกความร่วมมือ ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน
สุรพล พยอมแย้ม, (๒๕๔๑, หน้า ๕๙).	บทบาทของพระสงฆ์ที่เคยทำหน้าที่เป็นศูนย์กลาง บทบาทและการจัดการแทนบทบาทของพระสงฆ์แทบทั้งสิ้น บทบาทของผู้เผยแพร่ธรรมะและอบรมจิตใจประชาชนแก่ บทบาทของพระสงฆ์ที่เคยอยู่ในกรอบ
เฉลิม จันปฐมพงศ์, (๒๕๔๐, หน้า ๒๒๖).	บทบาทฐานะและความหมายออกไปจากสังคมมาก วัดมิได้เป็นศูนย์กลางของชุมชนอีกต่อไป ฐานะนี้ก็คือการที่วัดอารามเป็นศูนย์กลาง ความสำคัญของวัฒนธรรมของชาติ ฐานะนี้จะสูงส่งมากควรแก่การเคารพนับถืออย่างหนึ่ง ความเป็นเจ้าหน้าที่ประกอบพิธีกรรม
อภิชัย พันธเสน, (๒๕๔๙, หน้า ๒๐๗).	บทบาทหลังจากการเป็นผู้นำในด้านต่างๆ มาเป็นผู้ประสาน บทบาทที่มีต่อการดำรงชีวิตและการพัฒนาของชาชนบท บทบาทที่สำคัญเพียงเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา โครงสร้างของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปได้
ประทีป สนามชัย, (๒๕๔๖, หน้า ๑๔๐-๑๔๕).	ปรับปรุงบทบาทของวัดเสียใหม่ วัดมีส่วนในการพัฒนาสังคมมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมทางศาสนาให้เหลือเท่าที่จำเป็น การปฏิรูปบทบาทของวัด ในฐานะเป็นสถาบันทางศาสนา
สุลักษณ์ ศิวลักษณ์, (๒๕๔๔, หน้า ๑๗).	ผดุงไว้ซึ่งสังคมอันดีงามและต้องเป็นผู้นำในการเรียกร้อง ควรมีการอบรมพระสงฆ์ให้มีความรู้ ความเข้าใจในสภาพ ของสังคมโดยเน้นหนักในทางด้านความเป็นผู้นำและมี ความรู้ในการพัฒนาสังคม
สมบูรณ์ สุขสราญ, (๒๕๔๙, หน้า ๑๒๐).	พระสงฆ์ไทยควรได้รับการพัฒนาระดับความคิดทางสังคม พระสงฆ์ถูกข้าราชการแบ่งเบาภารกิจทางโลก พระสงฆ์ยังมีบทบาทในการสร้างและการอบรม

ตารางที่ ๒.๗ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของวัดและพระสงฆ์ (ต่อ)

นักวิชาการหรือแหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
แสง จันทร์งาม, (๒๕๔๒, หน้า ๑๒).	การเทศนาสั่งสอนทุกคนชั้นทุกเพศทุกวัย ให้เกิดศรัทธา การรักษาพระธรรมวินัย คือ ศีลทั้ง ๒๒๗ ข้อ การพัฒนาวัดเป็นอันดับแรก และการช่วยพัฒนาหมู่บ้าน การพัฒนาวัด เป็นการพัฒนาพื้นฐานของวัด การที่พระสงฆ์นำชาวบ้านสร้างสรรค์ที่จำเป็น การให้คำปรึกษาหารือแก่ชาวบ้าน
เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, (๒๕๔๐, หน้า ๑๘๑-๑๘๕).	วัดเคยเป็นศูนย์รวมของหมู่บ้าน การศึกษาถูกดึงออกจากวัด ศาลาที่เคยเป็นศูนย์กลาง พระนักก่อสร้างเก่ง เป็นพระหาเงินเข้าวัดเก่ง บทบาทพระสงฆ์ในปัจจุบันจึงเหลืออยู่แต่การเฝ้าวัด การบวชเป็นพระสงฆ์คือทางเลือกเดียวที่มีอยู่ สถาบันสงฆ์ก็ยังได้ทำหน้าที่รับภาระที่สำคัญของสังคม

กล่าวโดยสรุปได้ว่า พระสงฆ์มีบทบาทที่สำคัญต่อสังคมไทย ตั้งแต่เกิดจนถึงเสียชีวิต เป็นต้นว่า ตอนเกิดนิยมให้พระตั้งชื่อ เข้าสู่วัยเล่าเรียนมีพระคอยสั่งสอนศิลปะความรู้แขนงต่างๆ เข้าสู่วัยหนุ่มเข้ามาบวชได้พระคอยอบรมสั่งสอนให้เป็นคนดี วัยทำงานพระคอยแนะนำอาชีพ คอยตักเตือนในการงานที่ไม่สมควร แก่เฒ่าวัยชราเข้าวัดฟังธรรมฝึกปฏิบัติสมาธิมีพระคอยอบรมสั่งสอน ยามเสียชีวิตก็เข้าวัดเพื่อทำพิธีกรรมต่างๆ จากบทบาทนี้ทำให้พระสงฆ์ยังคงเป็นที่ยอมรับในสังคม แต่ก็ยังมีบทบาทบางบทบาทเกือบสูญหายไปแล้ว ที่ยังเหลืออยู่ก็เป็นเพราะความสามารถส่วนตัวของเจ้าอาวาสบางรูปที่เป็นที่เคารพนับถือจริงๆ แต่ก็ยังมีบทบาทพระสงฆ์เป็นอันมากอีกเหมือนกันที่ไม่ถูกกล่าวไว้ในที่นี้ ก่อนหน้านั้นวัดเคยเป็นศูนย์รวมของหมู่บ้าน เป็นแหล่งให้การศึกษาแก่ชุมชน ตลอดจนเป็นสถานที่จัดงานบันเทิงรื่นเริงของชาวบ้าน แต่บัดนี้ทุกอย่างเปลี่ยนไปแล้ว การศึกษาถูกดึงออกจากวัด ศาลาที่เคยเป็นศูนย์กลางของการจัดงานชุมนุมถูกแยกออกเป็นศาลาประชาคม เป็นต้น เรียกว่าประโยชน์ที่เป็นรูปธรรมเหล่านี้ไม่เหลือให้เป็นบทบาทของพระสงฆ์อีกต่อไป เนื่องจากพระสงฆ์ได้สูญเสียฐานะแห่งความเป็นผู้นำทางความคิดไปแล้ว จึงต้องคล้อยตามชาวบ้าน เช่น ต้องเป็นพระนักก่อสร้างเก่ง เป็นพระหาเงินเข้าวัดเก่ง ฯลฯ บทบาทพระสงฆ์ในปัจจุบันจึงเหลืออยู่แต่การเฝ้าวัด เฝ้ากุฏิ ถ้าพัฒนา ก็พัฒนาโบสถ์ กุฏิและวิหารกันเป็นพื้นอย่างที่เรียกว่า “พระนักพัฒนา” นั่นเอง พระสงฆ์ส่วนใหญ่เป็น

ชาวบ้านตาดำๆ มาจากชนชั้นผู้ทุกข์ไม่มีโอกาสในสังคมเหมือนคนอื่นเขา บางทีการบวชเป็นพระสงฆ์คือทางเลือกเดียวที่มีอยู่

๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับบ้าน

สังคมไทยเป็นสังคมแบบจารีต ที่มีพุทธศาสนาเป็นแกนกลางของสังคม พุทธศาสนากลมกลืนอยู่ในวิถีชีวิตของคนในสังคมในทุกด้านในทุกระดับชนชั้น การตั้งบ้านเรือน ชุมชนสังคม หรือเมืองต้องมีวัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์รวมจิตใจ ตลอดจนการประกอบกิจกรรมพระสงฆ์มีบทบาทต่อสังคมทั้งในทางธรรมและทางโลก บ้านกับวัด มีความใกล้ชิดกันอย่างแยกไม่ออกในทางธรรมพระสงฆ์มีหน้าที่สอนธรรม อบรมสั่งสอนกุลบุตรกุลธิดา ตลอดจนประชาชนทั่วไปให้เป็นคนดีมีศีลธรรม พระสงฆ์ยังมีบทบาท เป็นเพื่อนบุญ เป็นศูนย์รวมแห่งบุญทั้งหลายที่ฆราวาส ทุกระดับชนชั้นจะทำพระสงฆ์ถือ เป็นตัวกลาง ฆราวาสกับบุญกุศล พระสงฆ์จึงได้รับการเคารพยกย่องอย่างสูงจากสังคม และเมื่อประชาชนต้องการจะทำบุญ จึงนึกถึงพระสงฆ์ก่อน หรือทำบุญกับพระสงฆ์ เพราะเชื่อว่าจะทำให้ได้บุญมาก ในชีวิตประจำวันพุทธศาสนาก็ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตของผู้คนตั้งแต่ตื่นนอนตอนเช้าคือทำบุญใส่บาตรบางคนสวดมนต์ทำวัตร ประกอบกิจกรรมอาชีพการงานด้วยสัมมาอาชีวะ สวดมนต์ภาวนาก่อนนอน หรือในกิจกรรมสำคัญ ๆ ของชีวิต ก็จะประกอบกรรมที่ทำให้เกิดบุญกุศล เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตนและครอบครัว เช่น ทำบุญวันเกิด วันแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น รวมไปถึงเมื่อตาย ญาติก็จัดงานศพให้มีพระมาสวด และทำบุญเพื่อคนตาย งานประเพณีหรือวันสำคัญต่าง ๆ มักมีพระสงฆ์เข้ามาเกี่ยวข้อง หรือจัดงานกันที่วัด^{๑๔๒} คำกล่าวที่ว่า “วัด บ้าน โรงเรียน” ซึ่งเคยได้ยินกันคุ้นหูมีมาตั้งแต่เมื่อครั้งอดีตจนถึงปัจจุบันนี้ ซึ่งเป็นคำที่มีนัยสำคัญของคำแต่ละคำ หากจะแยกออกเป็นส่วน ๆ ก็จะเป็นคำที่มีความหมายเฉพาะของแต่ละบริบท วัด ในอดีตถือเป็นสถานที่บ่มเพาะฝึกปรือ ปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม เป็นแหล่งเรียนรู้ของผู้คนมีคู่กับสังคมไทยมาก่อนที่จะมีการสร้างโรงเรียนในชุมชนถือว่าวัดเป็นสถานที่ฝึกอบรม และจะเห็นว่าชายที่จะแต่งงานออกเรือนจะต้องบวชก่อน หรือชายไทยที่มีอายุ ๒๐ ปีจะต้องบวช บางคนก็บวชเรียน ดังนั้นความเกี่ยวเนื่องผูกพันกันระหว่างวัดกับชุมชน หรือบ้านก็ดำเนินมาช้านาน^{๑๔๓} วัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางของสังคมและเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้แทนของวัดที่คอยชี้แนะแนวทางในการปฏิบัติตนของพุทธมามกะ ให้ไปในทางที่ดี เพื่อก่อให้เกิดความศรัทธาเชื่อถือว่า พระสงฆ์เป็นผู้มีสติปัญญารอบรู้วิชาการต่างๆ เหนือกว่าประชาชนทั่วไปซึ่งสามารถให้คำปรึกษาแก่ประชาชนที่มาขอคำปรึกษาได้

^{๑๔๒} ทัศนีย์ เจนวิถีสุข, “พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม : กรณีศึกษาสังคมไทย”, **บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์**, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๕๑) : ๖๒-๖๓.

^{๑๔๓} กระทรวงศึกษาธิการ กรมสามัญศึกษา, **การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานระดับมัธยมศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๕๓), หน้า ๕๗.

เพราะโดยปกติแล้วประชาชนส่วนใหญ่ในประเทศไทยนับถือพุทธศาสนาและยอมรับนับถือความสามารถของพระสงฆ์ตลอดมาดังในสมัยสุโขทัย พระเจ้าแผ่นดินได้ใช้วัดเป็นสถานที่ให้การศึกษาอบรมประชาชนควบคู่ไปกับการทำพิธีทางศาสนา ส่วนพระสงฆ์ก็จะทำหน้าที่เผยแผ่พุทธศาสนาและอบรมประชาชนควบคู่ไปกับการทำพิธีทางศาสนา ส่วนพระสงฆ์ก็จะทำหน้าที่เผยแผ่พุทธศาสนาและอบรมให้ประชาชนมีคุณภาพ เพื่อสนองนโยบายบ้านเมือง และต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา สภาพสังคมมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้นทำให้วัดมีบทบาทต่อประชาชนมากตามไปด้วยโดยเฉพาะในด้านการศึกษากับประชาชน วัดจะจัดให้ตามความสามารถเท่าที่พระสงฆ์ในวัดนั้นๆ จะจัดให้ได้หรือถ้าประชาชนมีความต้องการความรู้เพิ่มเติม ก็จะแสวงหาพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถตรงกับความต้องการของเขาเหล่านั้น และนิยมฝากลูกหลานให้เป็นศิษย์เข้ารับการศึกษาล่าเรียนวิชาความรู้ในด้านที่เกี่ยวกับการป้องกันตัว และการเรียนหนังสือทั้งภาษาไทยและภาษาบาลีเพื่อเตรียมเข้าสู่การอุปสมบทต่อไปและในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นถึงรัชกาลที่ ๔ การศึกษาต่างๆ ก็ยังจัดให้อยู่ในวัดดังจะเห็นได้จากการสร้างหอสมุดเทียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อใช้เป็นที่ให้ราชบัณฑิตสอบพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณร และสร้างวัดโพธิ์ขึ้นพร้อมกับวาดภาพ ฤาษีตัดตน เขียนตำรายาต่างๆ ไว้ ตามระเบียบโบสถ์และวิหารเพื่อให้ประชาชนทั่วไปได้ศึกษาหาความรู้^{๑๔๔} จะเห็นได้ว่าวัดและพระสงฆ์กับชุมชนนั้นเป็นของคู่กันมาแต่สมัยโบราณของไทยเพราะวัดนอกจากจะให้การศึกษแก่ชุมชน ยังเป็นสถานที่สำหรับประกอบกิจกรรมหรือทำพิธีทางศาสนาอีกด้วย ในส่วนของกิจกรรมของวัดที่สัมพันธ์กับชาวบ้านหรือชุมชนนั้นมีพัฒนาการที่เปลี่ยนแปลงจากสมัยพุทธกาลเพื่อให้เข้ากับพื้นฐานทางสังคมและวิถีชีวิตของคนไทย กิจกรรมของวัดในสมัยพุทธกาลเป็นกิจกรรมทางศาสนา หรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาแทบทั้งสิ้นส่วนกิจกรรมของวัดในอดีต วัดกลายเป็นศูนย์กลางของสังคมในกิจกรรมต่าง ๆ วัดในสังคมไทยในอดีตมีบทบาททั้งในด้านศาสนา สังคม เศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา และครอบคลุมเกือบทุกด้านอย่างเด่นชัด เป็นศูนย์กลางในการบริหารกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งในด้านศาสนา และอาณาจักรเมื่อศึกษาและพิจารณาบทบาททางสังคม และความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชาวบ้านหรือชุมชน จากอดีตที่ผ่านมาแล้ว จะพบว่าวัดในพระพุทธศาสนาได้มีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนไทยหรือชุมชนไทยเป็นอย่างมาก ถึงแม้ว่าหน้าที่อันดับแรกของวัดคือการทำหน้าที่ให้ผู้มาบวชมาเรียนไปสู่พระนิพพาน วัดยังมีหน้าที่อื่น ๆ อีกเช่น ให้เป็นที่พำนักแก่ผู้เดินทางมาศึกษาหลักสูตรสั้นๆ ในเมืองใหญ่ วัดยังเป็นที่พักของนักเรียนนิสิตนักศึกษาที่มีภูมิลำเนาอยู่

^{๑๔๔} พระมหาสมทรง สิรินธโร (สุขสบาย), **บทบาทของวัดและพระสงฆ์ไทยในอนาคต**, เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง บทบาทของวัดและพระสงฆ์ไทยในอนาคต, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๒๕), หน้า ๑๑. (อัดสำเนา).

ต่างจังหวัด นอกจากนี้ครอบครัวที่ยากจน หรือเด็กกำพร้าสามารถพึ่งพาอาศัยวัดโดยมาขออาศัยอยู่ตลอดศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียนวัด ดังนั้นกิจกรรมของวัดในอดีตจึงเป็นไป ดังนี้^{๑๔๕}

๑) เป็นสถานศึกษาสำหรับชาวบ้าน ส่งกุลบุตรมารับใช้พระ รับการอบรมทางด้านศีลธรรมและเล่าเรียนวิชาต่างๆ ตามที่มีสอนในสมัยนั้นๆ รวมทั้งเป็นศูนย์รวมของเยาวชน

๒) เป็นสถานสงเคราะห์บุตรหลานของชาวบ้านที่ยากจนได้มาอาศัยเลี้ยงชีวิตรอยู่ศึกษาเล่าเรียนด้วย ตลอดถึงผู้ใหญ่ที่ขัดสนมาอาศัยวัด

๓) เป็นสถานพยาบาลที่แจกจ่ายยา รักษาผู้เจ็บป่วย

๔) เป็นที่พักคนเดินทาง

๕) เป็นสโมสรที่ชาวบ้านมาพบปะสังสรรค์ พักผ่อนหย่อนใจ หากความรู้เพิ่มเติม

๖) เป็นสถานบันเทิงที่จัดงานเทศกาลและมหรสพต่างๆ สำหรับชาวบ้าน

๗) เป็นที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท เป็นที่ปรึกษาแก้ปัญหาชีวิตครอบครัวและความทุกข์ต่างๆ

๘) เป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรมที่รวบรวมศิลปกรรมต่างๆ ของชาติเปรียบเสมือนพิพิธภัณฑ์

๙) เป็นคลังวัสดุสำหรับเก็บของใช้ไว้ซึ่งชาวบ้านจะได้ใช้ร่วมกันเมื่อมีงานวัดและขอยืมไปใช้เมื่อคนมีงานต่างๆ

๑๐) เป็นศูนย์กลางการปกครอง ที่กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านจะเรียกลูกบ้านมาประชุมกันบอกแจ้งกิจกรรมต่างๆ

๑๑) เป็นที่ประกอบพิธีกรรมหรือให้บริการด้านพิธีกรรมอันเป็นเรื่องผูกพันกับชีวิตของทุกคนในระยะต่างๆ^{๑๔๖}

เมื่อเอ่ยถึงวัดก็หมายถึงพระสงฆ์ด้วย วัดเป็นศูนย์กลางสำคัญในชีวิตพระสงฆ์ในฐานะผู้อยู่อาศัยและปกปักรักษาวัดก็ย่อมจะมีบทบาทที่สำคัญมากในชุมชนโดยอัตโนมัติบทบาทตามประเพณีของพระสงฆ์ประกอบ ด้วยการสอนธรรม เป็นพิธีกรในการประกอบพิธีกรรมช่วยส่งเสริมความสามัคคีของชาวบ้าน ปลอดภัยประชาชน ในยามเจ็บไข้ได้ป่วย หรือเป็นทุกข์และช่วยตัดสินปัญหาข้อพิพาทระหว่างสมาชิกของหมู่บ้าน พระสงฆ์มีการติดต่อกับชาวบ้านทุกวัน และพัวพันกับปัญหาทางโลกของชาวบ้านบทบาททางสังคมของพระสงฆ์จะเป็นการสนองต่อช่องว่างที่รัฐบาลไม่อาจช่วยเหลือประชาชนได้ เช่น ขาดสถานที่เรียนหนังสือขาดที่รักษาพยาบาล ไม่มีระบบตำรวจและศาลยุติธรรมใน

^{๑๔๕} พระเจียน กันทะบุตร (ติกขปณฺโณ), “สังฆิกเสนาสนะ : ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับหมู่บ้าน”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พุทธศาสนศึกษา)**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗), หน้า ๕๕.

^{๑๔๖} วันดี ยงชูยศ, การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของวัดและมัสยิด, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล ๒๕๒๙), หน้า ๕๕.

การบริการทางสังคมและสวัสดิการชุมชน เมื่อไม่มีสิ่งดังกล่าวพระสงฆ์จึงเป็นผู้ตัดสินปัญหาความขัดแย้ง ทำการอบรมเด็กคือที่พ่อแม่ไม่อาจจะอบรมได้และช่วยอนุเคราะห์เด็กกำพร้า พระสงฆ์ช่วยสร้างและสั่งสอนเทคนิคขั้นพื้นฐานซึ่งเรียนได้ในวัด เช่น สถาปัตยกรรม ช่างไม้ ช่างก่ออิฐปูน ช่วยปรับปรุงการเกษตรและรักษาโรคด้วยยาแผนใหม่ จากข้อเท็จจริงดังกล่าว อาจกล่าวได้ว่าพระสงฆ์เป็นผู้รับใช้ประชาชนในชนบท ช่วยรักษาประเพณีและพิธีกรรม นำเสถียรภาพมาสู่สังคมและช่วยสร้างความทันสมัยให้เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ดังนั้น ผู้นำที่แท้จริงคือ พระสงฆ์ ซึ่งช่วยวางแผนแนะนำและสนับสนุนงานของชาวบ้านซึ่งแต่ละวัดจะมีความสัมพันธ์กับบ้านแตกต่างกันตามสถานะต่างๆ ดังนี้

๑. ความแตกต่างในด้านขนาดของวัด เช่น วัดขนาดเล็ก – ปานกลางและวัดขนาดใหญ่
๒. ความแตกต่างในด้านประเภทของวัด เช่น วัดสวนป่า, วัดอุทยานการศึกษา, วัดปฏิบัติ

วัดให้การศึกษาทางแผนกธรรม-บาลี และปริยัติ

๓. ความแตกต่างในด้านกิจกรรมของวัด เช่น วัดหลวง, วัดราษฎร์

๔. ความแตกต่างในด้านการดูแลวัด เช่น วัดบางวัดสกปรก และวัดบางวัดสะอาดวัดจะดำรงไว้ซึ่งความเป็นวัด (วัด-วัตร-วัฒนธรรม) ได้อย่างถูกต้อง และรักษาความเป็นวัดได้ จะต้องอาศัยหลักการของพระพุทธศาสนา ความเป็นวัดนั้นจะต้องประกอบด้วยองค์ ๓ คือ

๑. สะอาด ด้วยหลักการของพุทธศาสนา คือ ศีล
๒. สงบ ด้วยหลักการของพุทธศาสนา คือ สมาธิ
๓. สว่าง ด้วยหลักการของพุทธศาสนา คือ ปัญญา

วัดจะต้องดำรงรักษาไว้ซึ่งเนื้อหาสาระสำคัญของความเป็นวัดอย่างแท้จริง แม้จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพตามยุคสมัยวัตถุนิยม แต่วัดจะต้องคงไว้ซึ่งจิตนิยมบนหลักการ สะอาด สงบ และสว่าง ของไตรสิกขา และเป็นที่พึ่งของประชาชน เป็นแหล่งศึกษา สำหรับการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชนด้วยเหตุผลที่ว่า

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับวัดมีความแนบแน่นต่อกัน
๒. กิจกรรมของวัดกับชุมชนเป็นกิจกรรมที่เอื้อประโยชน์ต่อกัน
๓. บรรยากาศของวัดทั้งพระเณร สถานที่ พิธีกรรม เป็นที่ศรัทธาของประชาชน
๔. กิจกรรมที่วัดจัดขึ้นนั้นส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชนในชุมชน

๕. วัดทำบทบาทหน้าที่ถูกต้อง ในด้านการบริหาร การจัดการวัด การปรับปรุงวัดและการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชนได้^{๑๔๗} เมื่อพิจารณาจากบทบาทเหล่านี้แล้ว จะเห็นว่า วัดเป็นศูนย์กลางของสังคม เป็นที่รวมจิตใจ ของประชาชน และพระสงฆ์ซึ่งเป็นตัวแทนของวัดในบทบาทเหล่านี้ก็กลายเป็นผู้นำทางจิตใจของประชาชน เป็นศูนย์รวมแห่งความเคารพนับถือและการร่วมมือ

^{๑๔๗} พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ขยมมงคล), **การบริหารวัด**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๙), หน้า ๑๑.

ดังนั้นกิจกรรมของวัดที่สัมพันธ์กับชาวบ้านหรือชุมชนจึงมองได้ ๒ ส่วนคือ กิจกรรมที่วัดดำเนินการเอง เช่น เป็นที่พักของคนเดินทางเป็นสโมสรที่ชาวบ้านมาพบปะสังสรรค์ หย่อนใจ หาความรู้เพิ่มเติม และเป็นคลังพัสดุสำหรับเก็บของใช้ต่าง ๆ เป็นต้น และกิจกรรมที่พระสงฆ์เป็นผู้ดำเนินการเอง เช่น การเปิดสอนธรรมะภายในวัดอบรมสั่งสอนศีลธรรมในวันพระและวันอาทิตย์ จัดตั้งศูนย์ปรึกษาปัญหาชีวิตของชาวบ้าน เป็นผู้นำหรือสนับสนุนให้มีการจัดการประเพณีขึ้นในท้องถิ่น โดยยึดหลักความถูกต้องเหมาะสมและประหยัดเรียบง่าย เป็นต้น โดยนัยนี้ กิจกรรมของวัดในสังคมไทยในอดีตที่สัมพันธ์กับชาวบ้านหรือชุมชน ได้กลายเป็นหลัก ความมั่นคงของชาติในฐานะเป็นที่ยึดเหนี่ยวประชาชนให้มีความสามัคคี และให้รวมตัวกันเข้าเป็นหน่วยหนึ่ง ๆ ได้นอกจากการช่วยให้เกิดความสามัคคี ความเป็นระเบียบเรียบร้อย และการประพฤติศีลธรรมในสังคมระดับระดับประเทศด้วย เพราะความเป็นที่ได้รับความเคารพนับถือ น่าจะมีบทบาทสำคัญในการควบคุมทางสังคมระดับประเทศไทยด้วย เพราะความเป็นที่เคารพนับถือของพระสงฆ์นั้นเป็นไปอย่างกว้างขวางทั่วทุกส่วนทุกชั้นของสังคม นับแต่พระมหากษัตริย์ลงมาสาเหตุที่วัดในอดีตได้กลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนเป็นที่พึ่งทางจิตใจของประชาชน และเป็นศูนย์กลางในการจัดกิจกรรมของชาวบ้านหรือชุมชนว่าอาจมีสาเหตุมาดังนี้ คือ^{๑๔๘}

๑. สภาพของสังคมไทยในอดีตเอื้ออำนวยให้วัดเป็นศูนย์กลางในการจัดกิจกรรมของชาวบ้านหรือชุมชนเนื่องจากสังคมไทยในอดีต เป็นสังคมที่ยึดเอาศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจให้ศาสนาเป็นเครื่องนำทางชีวิต และการที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้านทำให้พระสงฆ์ต้องตระหนักในหน้าที่ของตนที่จะต้องปฏิบัติต่อชาวบ้านหรือชุมชนเป็นไปด้วยดีและเหมาะสม สังคมไทยในอดีตจึงนับถือศรัทธาในตัวพระสงฆ์มากยกย่องให้พระสงฆ์เป็นผู้นำจิตใจ และทางสติปัญญา พระสงฆ์จึงเป็นผู้นำสังคมโดยปริยาย ชาวบ้านมีพระสงฆ์เป็นผู้นำในสังคมมีวัดเป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติงานและดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ วัดจึงมีบทบาทในการจัดกิจกรรมที่สำคัญต่อชาวบ้านและชุมชน ทั้งยังประหยัดค่าใช้จ่ายในทุก ๆ ด้านอีกทั้งยังเป็นการชักชวนให้คนเข้าวัดโดยทางอ้อม ได้ใกล้ชิดพระพุทธศาสนา และพระสงฆ์เองก็สามารถอบรมสั่งสอนหลักธรรมลงไปได้ในเวลาที่มีกิจกรรมขึ้นในวัด

๒. สังคมสงฆ์ เป็นสังคมที่ไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะ พระสงฆ์ดำเนินชีวิตร่วมกันตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติได้เปิดโอกาสให้พุทธศาสนิกชนไทยที่มีคุณสมบัติถูกต้องตามพระธรรมวินัยเข้ารับการอุปสมบทเสมอภาคกัน วัดจึง เป็นสถานที่เปิดกว้างสำหรับทุกคน และเมื่อบวชเข้ามาแล้ว ก็จะได้รับปฏิบัติเท่าเทียมกัน ไม่มียศถาบรรดาศักดิ์เข้ามาเกี่ยวข้อง แต่อยู่ร่วมกันตามหลักพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ วัดจึงให้ความเสมอภาคแก่ทุกคน เอื้ออาทรต่อทุก ๆ

^{๑๔๘}วันดี ยงชูยศ, “ การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของวัดและมัสยิด”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล ๒๕๒๙), หน้า ๖๔.

คนโดยชี้ทางพันทุกชี้ให้ตามแต่ความสามารถและสติปัญญาของแต่ละคน มีจุดประสงค์หลัก อยู่ที่เพื่อให้ทุกคนในสังคมทุกชั้น ดังนั้นวัดจึงเป็นศูนย์รวมแห่งกิจกรรมต่าง ๆ ที่บริการทางสังคมต่อคนทุกชั้น จึงรับใช้สังคมได้มากกว่าสถาบันอื่นและการขอความช่วยเหลือจากพระสงฆ์ก็ไม่ต้องดำเนินการหลายขั้นตอนเหมือนระบบราชการ รู้ผลในทันทีที่ติดต่อ ทำให้ประหยัดเวลา ชาวบ้านจึงนิยมที่จะทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่วัด เพราะสะดวกในการติดต่อซึ่งกันและกัน

๓. เพื่อเป็นการดึงดูดเข้าวัดโดยทางอ้อม คือพระสงฆ์ที่อยู่ในวัด เมื่อสามารถกระทำตัวให้เป็นทีเคารพเลื่อมใสแก่ชุมชนได้แล้ว ก็สามารถที่จะทำให่วัดมีบทบาทในสังคมเพิ่มมากขึ้นโดยการชักจูงให้ชาวบ้านมาจัดกิจกรรมต่าง ๆ ที่วัดให้มากขึ้น ซึ่งเป็นการชักนำคนให้เข้าวัด เพื่อจะได้ใกล้ชิดพระพุทธรูปมากกว่าที่จะไปเที่ยวเตร่หาความสุขทางอื่นตามความนิยมของสังคม อีกทั้งบางคนไม่สนใจศาสนารูปแบบคำสอน แต่สนใจในรูปของพิธีกรรม เมื่อมีพิธีกรรมบางอย่างต้องมาจัดที่วัด ก็เลยต้องมาวัดอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ พระสงฆ์ก็สามารถสอดแทรกหลักธรรมคำสอนลงในพิธีกรรมต่าง ๆ ได้อย่างสะดวก ดังนั้นพระสงฆ์จึงยินดีที่จะให้วัดเป็นศูนย์จัดกิจกรรมของชุมชนของสังคมเพราะได้ประโยชน์หลายอย่างรวมกัน

๔. ต้องการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างไกลออกไปและให้ได้ผลมากยิ่งขึ้น โดยการให้วัดเป็นที่จัดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อที่จะได้สอดแทรกหลักธรรมคำสอนนั้นลงไปในการกิจกรรมที่จัดขึ้น ประชาชนก็ย่อมได้รับหลักในพระพุทธศาสนาไปทีละน้อยจนแทบไม่รู้ตัว เมื่อมาวัดบ่อยๆ ก็ย่อมได้รับหลักธรรมคำสอนกลับไปทุกครั้ง ในที่สุดก็มีธรรมะติดตัวไปโดยปริยาย การมาวัดจึงประโยชน์ และการสอนหลักธรรมโดยตรงบางครั้งก็ไม่ได้ผล เช่น หลักธรรมทางสังคมในเรื่องความสามัคคี เมื่อมาจัดกิจกรรมที่วัดร่วมมือร่วมใจกันทำ ทำให้กิจกรรมนั้นประสบความสำเร็จก็จะเห็นประโยชน์ คุณค่า และความสำคัญของหลักธรรมเมื่อได้ปฏิบัติอย่างจริงจังดังนี้ เป็นต้น พระสงฆ์จึงต้องนำความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมมาใช้ในการสอนควบคู่กันไป และการทำกิจกรรมก็เป็นการเผยแผ่ธรรมะไปในรูปของการทำประโยชน์ให้สังคมอีกด้วย

ดังนั้น กิจกรรมของวัดในอดีตที่สัมพันธ์กับชาวบ้านจึงมีประโยชน์มากทั้งต่อสถาบันศาสนาและสังคมไทยด้วย ทำให่วัดกลายเป็นศูนย์กลางของสังคม พระสงฆ์กลายเป็นผู้นำด้านจิตใจและเป็นศูนย์รวมในความร่วมมือด้านต่าง ๆ เพราะพระสงฆ์เป็นผู้บริสุทธิ์ มีความเสียสละ และเป็นผู้นำด้านสติปัญญา ชาวบ้านได้รับเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต มีวัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์รวมทางจิตใจและที่พึ่งในเวลาที่มีอุปสรรคปัญหาต่าง ๆ ความสัมพันธ์นี้จึงเอื้อต่อหลักพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้^{๑๔๔}

จากความสัมพันธ์ระหว่างวัดและชุมชนผู้วิจัยสรุปว่า ความสัมพันธ์ระหว่างวัดและชุมชนเป็นความสัมพันธ์แบบถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ตั้งแต่อดีต จนถึงปัจจุบัน เป็นความสัมพันธ์ที่มีวัดเป็นจุด

^{๑๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

ศูนย์กลางในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งทางด้านการศึกษา การเรียนรู้วิถีชีวิตและและเป็นสื่อบรมชด
เกล้าให้กับประชาชน วัดจึงเปรียบเสมือนเป็นบ้านหลังที่สองของชุมชน ในการร่วมกันทำกิจกรรมและ
สิ่งที่เป็นวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนในที่นั้น ๆ ประชาชนในชุมชนจึงให้ความร่วมมือในการร่วมกัน
สร้างเสนาสนะ ถาวรวัตถุภายในวัด ให้ดูสวยงามเป็นที่เชิดหน้าชูตา ของชุมชนที่อยู่ภายในเขตวัดอีก
ด้วย

๒.๖ แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารกิจการคณะสงฆ์

ปัจจุบันสภาพการเปลี่ยนแปลงของโลกมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ทำให้มีการนำ
เทคโนโลยีเครื่องมือสื่อสารมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์มากขึ้น ทำให้ความเจริญมีมาก
ขึ้น ยิ่งความเจริญมีมากขึ้น ปัญหาที่เกิดขึ้นตามมามากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากการขยายตัวของสังคมที่เป็นเหตุ
ให้การเพิ่มขึ้นของประชากรที่รวดเร็ว และปัญหาต่าง ๆ ก็เกิดขึ้นเป็นเงาตามตัว สังคมมนุษย์ต้องม
ีการปรับตัวเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงของโลก แม้แต่พระสงฆ์เอง ก็ต้องมีการปรับตัวเพื่อการพัฒนา
ที่ยั่งยืน ให้ทันต่อความเปลี่ยนแปลงของสังคม บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมก็เพิ่มมากขึ้น
ในงานวิจัยนี้จึงแยกออกเป็น ๖ ด้าน คือ

๒.๖.๑ ด้านการปกครอง

การปกครอง หมายถึง การดูแล การคุ้มครอง การระงับรักษา หรือการบริหาร อีกนัย
หนึ่ง หมายถึงการควบคุม ดูแลหมู่คณะให้มีความเป็นอยู่ที่ดี มีระเบียบวินัย เพื่อนำไปสู่เป้าหมายของ
หมู่คณะหรือของสังคมนั้น ๆ ^{๑๕๐} การปกครองในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์มิได้ให้
ความสำคัญกับผู้นำหรือการปกครองมากนัก แต่พระองค์ทรงให้ความสำคัญกับพระธรรมวินัยมากกว่า
เพราะพระธรรมวินัยไม่มีการเปลี่ยนแปลง แต่ผู้นำมีการเปลี่ยนแปลงได้เสมอ ดังที่พระองค์ตรัสกับ
พระอานนท์ว่า ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จ
จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย ^{๑๕๑} เมื่อมองจากการปกครองภายในของพระสงฆ์เองในปัจจุบันนี้ นอกจาก
จะใช้ธรรมวินัยเป็นหลักในการปกครองแล้ว เป็นการปกครองในเชิงของธรรมาภิบาล คือ ดูแลกันโดย
ธรรม ปกครองกันแบบพ่อปกครองลูก อาจารย์ปกครองศิษย์ ดังปรากฏตัวอย่างที่เป็นต้นแบบให้เห็น
ชัดเจน คือ

หน้าที่ของสัทธีวาทิกที่จะพึงปฏิบัติต่อพระอุปัชฌาย์ และ หน้าที่ของพระอุปัชฌาย์จะ
พึงปฏิบัติต่อสัทธีวาทิก ตรัสสั่งให้พระอุปัชฌาย์และสัทธีวาทิก ตั้งจิตสนทนกันและกัน ให้พระ
อุปัชฌาย์สำคัญสัทธีวาทิกฉันบุตร ให้สัทธีวาทิกนับถือพระอุปัชฌาย์ฉันบิดา เมื่อเป็นเช่นนี้ ต่างจะมี

^{๑๕๐}ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท
นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๖๔๖.

^{๑๕๑}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

ความเคารพเชื่อฟังกันและกัน ย่อมถึงซึ่งความเจริญงอกงามในธรรม ตรัสสั่งให้พระอุปัชฌาย์และ
 สัทธีวิหาริกให้เอื้อเฟื้อประพาศต่อกัน หน้าที่ของสัทธีวิหาริกจะพึงกระทำต่อพระอุปัชฌาย์
 เรียกว่า อุปัชฌายวัตร และหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์จะพึงปฏิบัติต่อสัทธีวิหาริก เรียกว่าสัทธีวิหาริก
 วัตรและอาจารย์วัตร หน้าที่ของศิษย์ที่จะพึงปฏิบัติต่ออาจารย์ อันเตวาสิกวัตร หน้าที่ของอาจารย์จะ
 พึงปฏิบัติต่อศิษย์ ทั้งสองฝ่ายต่างก็เอื้ออาทรต่อกัน มิไม่ตรีจิตต่อกัน^{๑๕๒} และยังมีการปกครองด้วยการ
 ใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ไทย (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๐๕ และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒)
 พ.ศ. ๒๕๓๕ และแก้ไขเพิ่มเติม ฉบับที่ ๒๓ (พ.ศ. ๒๕๔๑) มาใช้เป็นเครื่องมือในการปกครอง ด้วยการ
 มอบอำนาจในการบริหารและการปกครองคณะสงฆ์เป็นไปในรูปแบบเดียวกันจึงมีระเบียบการ
 ปกครองคณะสงฆ์ดังนี้ คือ ว่าด้วยระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ ฉบับที่ ๒๓ (พ.ศ. ๒๕๔๑) ว่าด้วย
 ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๑๕ ตรี มาตรา ๒๐ และมาตรา ๒๐
 ทวิ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่
 ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ มหาเถรสมาคมตรากฎมหาเถรสมาคมไว้ ดังต่อไปนี้

๑) หน้าที่ต้องปฏิบัติให้เป็นรูปธรรม

(๑) บำรุงรักษาวัดให้เป็นไปด้วยดี หมายถึง การก่อสร้าง การบูรณปฏิสังขรณ์
 การปรับปรุงตกแต่ง การกำหนดแบบแปลนแผนผัง ซึ่งล้วนแต่เป็นงานที่ต้องทำด้วยแรงเงินแรงงาน
 และแรงความคิด อันเป็นส่วนสร้างสรรค์และเสริมสร้างส่วนที่เป็นวัตถุให้ปรากฏเป็นรูปธรรม

(๒) การจัดกิจกรรมของวัดให้เป็นไปด้วยดี หมายถึง การจัดกิจกรรมของวัดตามหน้าที่
 ผู้ปกครองวัดและหน้าที่จัดกิจกรรมแทนวัดในฐานะผู้แทนนิติบุคคล กิจกรรมของวัดซึ่งหมายถึงกิจการ
 ๕ ประเภทคือ การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ เผยแผ่พระพุทธศาสนา สาธารณูปการ สาธารณ
 สงเคราะห์ ซึ่งสอดคล้องกับระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลางและส่วนภูมิภาค

(๓) การจัดการศาสนสมบัติให้เป็นไปด้วยดี หมายถึง การดูแลและรักษา การใช้จ่าย การ
 จัดหาทรัพย์สินของวัด ตลอดจนการบัญชีทั้งส่วนที่เป็นศาสนวัตถุ ศาสนสถาน และศาสนสมบัติของ
 วัดที่ตนเองเป็นเจ้าของให้เป็นอย่างดี คือให้เป็นไปตามวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

๒) หน้าที่ในการปกครองบรรพชิตและคฤหัสถ์ในวัด

(๑) ปกครอง หมายถึง การเอาใจใส่ดูแลการประพฤติปฏิบัติของบรรพชิตและคฤหัสถ์ที่
 มีอยู่หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้น ได้เป็นอยู่ด้วยความผาสุกให้ความอนุเคราะห์ในส่วนที่อยู่อาศัยและ
 ปัจจัยตามสมควร ช่วยบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่บรรพชิตคฤหัสถ์ด้วยพรหมวิหารธรรมตามสมควรแก่เหตุ

^{๑๕๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๒, **หลักสูตรนักธรรมชั้นโท**,

(๒) สอดส่อง หมายถึง การเอาใจใส่ดูแลการประพฤติปฏิบัติของบรรพชิตและคฤหัสถ์ที่อาศัยอยู่ในวัด ให้เป็นระเบียบเรียบร้อยปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบคำสั่งมหาเถรสมาคม เพื่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งพระศาสนาอันเป็นส่วนรวม

๓) หน้าที่เป็นธรรมาธิการศึกษาและอบรม

(๑) การจัดการศาสนศึกษา หมายถึง การจัดให้มีการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ได้ศึกษาเล่าเรียน ทั้งแผนกบาลีและนักธรรม (รวมทั้งธรรมศึกษา)

(๒) การอบรมสั่งสอนพระธรรมวินัย หมายถึง การจัดให้มีการอบรมสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตตามวิธีการที่กำหนดในคำสั่งมหาเถรสมาคม

๔) หน้าที่อำนวยความสะดวกในการบำเพ็ญกุศล

(๑) แก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่ขอใช้วัดเป็นที่จัดบำเพ็ญกุศล

(๒) ในการบำเพ็ญกุศลของวัดเองเป็นประจำและเป็นการจร

(๓) ผู้จะบำเพ็ญกุศลนอกวัดและขอคำปรึกษาเจ้าอาวาสหรือจากวัด

(๔) การสร้างสถานที่เพื่ออำนวยความสะดวกในการบำเพ็ญกุศล^{๑๕๓}

กล่าวโดยสรุปว่า บทบาทด้านการปกครองนี้ เป็นการจัดระเบียบการปกครองนอกจากจะใช้ธรรมวินัยเป็นหลัก ก็ใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์เป็นเครื่องมือในการปกครองด้วยซึ่งเป็นการมอบอำนาจในการบริหารและการปกครองคณะสงฆ์ ด้วยการแบ่งการปกครองคณะสงฆ์ออกเป็น ๒ ส่วน คือ คณะสงฆ์ส่วนกลาง และการปกครองส่วนภูมิภาค ทั้งนี้เพื่อให้การดูแล การคุ้มครอง การระวังรักษาดูแลคณะสงฆ์ให้มีความเป็นอยู่ที่ดี มีระเบียบวินัย เพื่อนำไปสู่เป้าหมายของหมู่คณะสงฆ์หรือของสังคมนั้น ๆ

๒.๖.๒ ด้านการศาสนศึกษา

การศาสนศึกษา หมายถึง การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนาทั้งของบรรพชิตและคฤหัสถ์ หรือการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติสัทธรรม โดยแบ่งการศาสนศึกษาออกเป็น ๒ แผนกหลัก คือ แผนกบาลี และแผนกธรรม รวมถึงการศึกษาธรรมศึกษาและการจัดให้มีการเรียนพระธรรมวินัยเป็นส่วนเสริมอีกด้วยบางแบบแผนตราไว้ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์และบางแบบแผนให้กำหนดโดยกฎมหาเถรสมาคม หรือให้กำหนดโดยระเบียบมหาเถรสมาคม และบางแบบแผนได้ยึดจารีตเป็นหลัก แยกตามที่กำหนดไว้ในกฎหมายมี ๒ ส่วน คือ ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลาง ๑ ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค ๑ และพิจารณาตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายว่าด้วยการวัด เห็นควรเพิ่มระเบียบการปกครองส่วนวัดเข้าเป็นส่วนที่ ๓ การปกครองคณะสงฆ์ทุกส่วนทุกชั้น

^{๑๕๓} กรมการศาสนา, พระราชบัญญัติ กฎ ระเบียบ และคำสั่งของคณะสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๗๖-๘๐.

ให้มีเจ้าคณะมหานิกายและเจ้าคณะธรรมยุตปกครองบังคับบัญชาวัดและพระภิกษุสามเณรในนิคายนั่น ๆ

ในบทบาทด้านการศาสนศึกษา^{๑๕๔} หากจะมองบทบาทของพระสงฆ์ โดยมองจากพื้นฐานอันเป็นแก่นแท้ของคำสอนแล้ว ผู้เข้าสู่บรรพชาแห่งสมณเพศ นั่นคือเข้าสู่สังคัมภีร์ หมายถึงเข้าสู่วิถีแห่งการศึกษา การศึกษานั้น ในพระพุทธศาสนาเรียกว่า สิกขา^{๑๕๕} หมายถึง ข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อที่จะต้องปฏิบัติ ได้แก่ ศีล เรียกว่า ศีลสิกขา สมาธิ เรียกว่า จิตสิกขา และปัญญา เรียกว่าปัญญาสิกขา การศึกษา, การเล่าเรียน เช่น ปริยัติสิกขา^{๑๕๖} คำว่าสิกขานี้ตรงกับภาษาไทยว่า ศึกษา หมายถึงการเล่าเรียน ฝึกฝน และอบรม^{๑๕๗} อีกความหมายหนึ่งใช้คำว่า เรียน หมายถึง เข้ารับความรู้จากผู้สอน, รับการฝึกฝนอบรมเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจหรือความชำนาญ เช่น เรียนหนังสือ เรียนวิชาความรู้, ฝึกให้เกิดความรู้ความเข้าใจจนเป็นหรือมีความชำนาญ^{๑๕๘} เมื่อประกอบกันกับคำว่า “รู้” จึงเป็นคำว่า “เรียนรู้” ซึ่งหมายถึงการเข้าใจความหมายของสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยประสบการณ์ที่ได้รับการเรียนรู้จนเกิดความรู้ความเข้าใจมีความชำนาญมาตามลำดับที่ได้จากการฝึกฝนอบรมมานั่นเอง

เมื่อกล่าวถึงการศึกษาในพระพุทธศาสนานั้นแบ่งระดับการศึกษาไว้สองระดับด้วยกัน ได้แก่ระดับที่เรียกว่า เสขะ^{๑๕๙} ประการหนึ่ง ระดับที่เรียกว่า อเสขะ^{๑๖๐} ประการหนึ่ง ระดับที่เรียกว่าเสขะนั้นหมายถึงผู้ยังไม่จบการศึกษาจึงต้องศึกษาอยู่ และในการศึกษานี้ก็ต้องศึกษาในหลักของไตรสิกขาตั้งในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิกาย อธิบายคำว่า เสขะไว้ว่า คำว่า เสขะในคำว่า และพระเสขะเหล่าใดที่มีอยู่เป็นอันมากในที่นี้ อธิบายว่า เพราะเหตุไร จึงเรียกว่าพระเสขะ เพราะท่านยังต้องศึกษา จึงเรียกว่าพระเสขะ ท่านยังต้องศึกษาอะไร ท่านยังต้องศึกษาอภิสลสิกขาบ้าง อภิจิตตสิกขาบ้าง อภิปญญาสิกขาบ้าง^{๑๖๑}

^{๑๕๔}วิ.มหา. ๑/๔๕/๓๓, **สิกขา** หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมมี ๓ ประการ คือ (๑) อภิสลสิกขา (การศึกษาอบรมในเรื่องศีล) (๒) อภิจิตตสิกขา (การศึกษาอบรมในเรื่องจิต) (๓) อภิปญญาสิกขา (การศึกษาอบรมในเรื่องปัญญา) (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๔๑๓/๓๐๗)

^{๑๕๕}ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๙๐.

^{๑๕๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐๔.

^{๑๕๗}อ้างแล้ว, หน้า ๙๖๙.

^{๑๕๘}**พระเสขะ** หมายถึงพระอริยบุคคล ๗ จำพวก มีพระโสดาบัน เป็นต้น ผู้ศึกษาตามไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๒).

^{๑๕๙}**อเสขะ** หมายถึงธรรมระดับโลกุตระของพระอเสขะ คือ พระอรหันตชีณาสพ (อง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๒/๓๒๐).

^{๑๖๐}ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๗/๖๓.

และคำว่า **เสขะ**^{๑๖๑} ที่หมายถึงในพระพุทธศาสนานั้นก็กำหนดเอาพระอริยบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงสุดคือพระอรหันต์เท่านั้นดังในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิกาย อธิบายถึงพระเสขะผู้ที่ยังต้องศึกษาอยู่ว่า

พระเสขะเหล่านี้ คือ พระโสดาบันและผู้ปฏิบัติเพื่อโสดาปัตติผล พระสกทาคามีและผู้ปฏิบัติเพื่อสกทาคามีผล พระอนาคามีและผู้ปฏิบัติเพื่ออนาคามีผล พระอรหันต์และผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล^{๑๖๒} และในปฐมมโหสิสูตรพระพุทธองค์ก็ได้ตรัสถึงผู้จบการศึกษาที่เรียกว่า พระอเสขะว่า

ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า ‘อเสขะ อเสขะ’ นี้ ภิกษุเป็นพระอเสขะด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาทิฐิที่เป็นอเสขะ ๒. เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาสังกัปปะที่เป็นอเสขะ ๓. เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาวาจาที่เป็นอเสขะ ๔. เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมากัมมันตะที่เป็นอเสขะ ๕. เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาอาชีวะที่เป็นอเสขะ ๖. เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาวายามะที่เป็นอเสขะ ๗. เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาสติที่เป็นอเสขะ ๘. เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาสมาธิที่เป็นอเสขะ ๙. เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาญาณะ^{๑๖๓} ที่เป็นอเสขะ ๑๐. เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาวิมุตติที่เป็นอเสขะภิกษุ ภิกษุเป็นพระอเสขะ อย่างนี้แล^{๑๖๔}

ส่วนผู้ที่มีระดับคุณธรรมต่ำกว่าพระโสดาบันลงมาก็เรียกกันตามระดับแห่งคุณธรรมตามระดับปัญญาและความประพฤติ

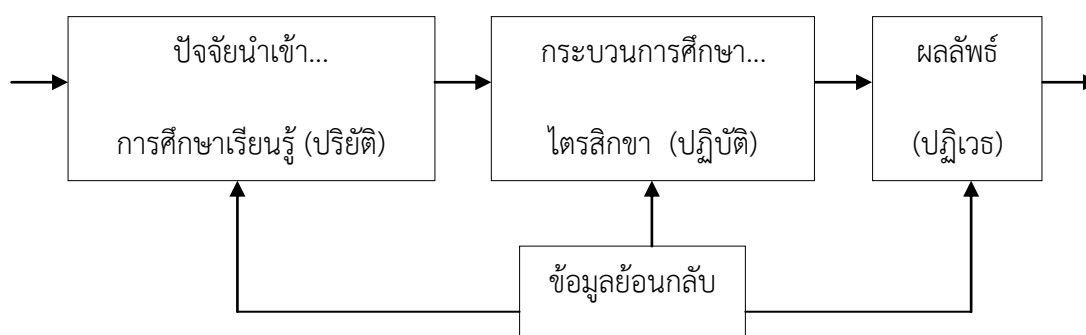
การศึกษาหรือศึกษาในพระพุทธศาสนานั้นมีความหมายที่กว้างขวางครอบคลุม ไม่ได้เจาะจงเฉพาะการศึกษาเล่าเรียนในตำรับตำราเท่านั้น แต่เป็นการศึกษาเพื่อการพัฒนาอย่างครบถ้วน กระบวนการทั้งด้านกาย วาจา ใจ โดยผ่านกระบวนการศึกษาพัฒนาที่เรียกว่า ปรีชาปฏิบัติ และปฏิเวธ กล่าวคือมีการเล่าเรียนเป็นส่วนเบื้องต้น แล้วนำมาลงมือปฏิบัติ จนเกิดเป็นผลของการปฏิบัติคือปฏิเวธนั่นเอง แล้วผลที่ได้รับจากการศึกษาพัฒนานั้นจะเป็นผลย้อนกลับเป็นข้อมูลอันเป็นปัจจัยสำคัญเพื่อเป็นกัลยาณมิตรในการศึกษาพัฒนาอีก ดังแผนภาพต่อไปนี้

^{๑๖๑} **พระเสขะ** หมายถึงท่านผู้ยังต้องศึกษาหรือพระอริยบุคคล ๗ จำพวกเบื้องต้นในจำนวนพระอริยบุคคล ๘ คือ (๑) พระโสดาปัตติมรรค (๒) พระโสดาปัตติผล (๓) พระสกทาคามีมรรค (๔) พระสกทาคามีผล (๕) พระอนาคามีมรรค (๖) พระอนาคามีผล (๗) พระอรหัตตมรรค (๘) พระอรหัตตผล (พระอเสขะ) (ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๓/๒๒๔).

^{๑๖๒} ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๗/๖๔.

^{๑๖๓} **สัมมาญาณะ** ในสูตรนี้หมายถึงสัมมาทิฐินั่นเอง ท่านตรัสไว้เพื่อให้องค์ธรรมครบบริบูรณ์ และธรรมทั้งหมดนี้ เป็นธรรมชั้นอรหัตตผล (อ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๑๑/๓๗๓).

^{๑๖๔} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๑๑/๒๕๖.

แผนภาพที่ ๒.๔ แสดงกระบวนการศึกษาตามแนวพุทธธรรม

การศึกษาตามหลักไตรสิกขา เป็นการกระบวนการศึกษาเพื่อการดำรงชีวิตให้ถูกต้องดีงาม เป็นการศึกษาพัฒนาเพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมทั้งที่เป็นรูปธรรม คือ กาย วาจา และนามธรรม คือ จิต และปัญญา ด้วยการที่ผู้ต้องการจะพัฒนาตนเองต้องลงมือปฏิบัติเอง ดังพุทธพจน์ที่ว่า บัณฑิตย่อมฝึกตนเอง^{๑๖๕}

สิ่งที่พระสงฆ์ ซึ่งรวมไปถึงชาวพุทธทั้งหมดด้วย ที่จะต้องศึกษาพระพุทธศาสนาให้ ความสำคัญกับการฝึกฝนอบรมตนเอง อันเป็นเครื่องมือที่สำคัญยิ่งในการเรียนรู้ต่อไป เพราะมนุษย์ นั้นจัดว่าเป็นผู้ที่สามารถฝึกฝนอบรมตนได้ดีกว่าสัตว์ประเภทอื่น ๆ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในอรรถ ทันทวัตถุ เกี่ยวกับเรื่องของการฝึกตนว่า คนทั้งหลายนำสัตว์พาหนะที่ฝึกแล้วไปสู่ที่ประชุม พระราชา ย่อมทรงราชพาหนะที่ฝึกแล้ว ในหมู่มนุษย์ คนที่อดกลั้นถ้อยคำล่วงเกินได้ ชื่อว่าเป็นผู้ฝึกตนได้ แล้ว^{๑๖๖} เป็นผู้ประเสริฐที่สุด ม้าอัสตร ม้าอาชาไนย ม้าสินธพ ช้างใหญ่ ที่ได้รับการฝึกหัดแล้ว เป็น สัตว์ประเสริฐ แต่คนที่ฝึกตนได้แล้ว ประเสริฐกว่าสัตว์พาหนะเหล่านั้น^{๑๖๗}

พระพุทธศาสนามีหลักที่เป็นกระบวนการฝึกฝนพัฒนาตนเองเพื่อให้เป็นเครื่องมือในการ ควบคุมตนเองและเป็นเครื่องมือนำไปสู่การศึกษาทั้งสามด้านคือ กาย วาจา และใจ หลักที่เป็น กระบวนการในการศึกษานั้นเรียกว่า ไตรสิกขา เกี่ยวกับเรื่องไตรสิกขานี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่า ไตรสิกขา เป็นระบบการฝึกอบรมจากภายนอกเข้าไปหาภายใน จากส่วนที่ ภายนอกเข้าไปหาส่วนที่ละเอียดและจากส่วนที่ง่ายกว่าเข้าไปหาส่วนที่ยากและลึกซึ้งกว่า เมื่อแรกเริ่ม

^{๑๖๕} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๘๐/๕๓.

^{๑๖๖} **ฝึกตนได้แล้ว** หมายถึง ฝึกตนได้ด้วยอริยมรรค ๔ (โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรคและอรหัตตมรรค) (พ.ร.อ. (บาลี) ๗/๑๒๕).

^{๑๖๗} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๒๑-๓๒๒/๑๓๓.

การฝึก การฝึกส่วนหยาบภายนอกในชั้นศีล ช่วยเป็นฐานแก่การฝึกส่วนละเอียดภายใน ทำให้พร้อมและสะดวกที่จะฝึกในชั้นจิตและปัญญาให้ได้ผลดียิ่งขึ้น เมื่อฝึกชั้นละเอียดภายในคือชั้นจิตและปัญญา ผลก็ส่งกลับออกมาช่วยการดำเนินชีวิตด้านนอก เช่น มีความประพฤติสุจริตมั่นคง คิดแก้ปัญหาและทำกิจต่าง ๆ ด้วยปัญญาบริสุทธิ์ เมื่อฝึกตลอดระบบของสิกขาแล้ว ระบบการดำเนินชีวิตทั้งก็กลายเป็นระบบของมรรค สอดคล้องกันหมดทั้งภายนอกและภายใน^{๑๖๘}

กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนานั้นเริ่มที่การฝึกหัดตนเอง ข้อสำคัญของการศึกษานั้นพระพุทธศาสนาเน้นการศึกษาย่างมีดุลยภาพครบถ้วนทั้ง ๔ ด้านคือ ๑. คุณภาพ ได้แก่มีความรู้ดีและมีคุณธรรมดี ๒. สมรรถภาพ ได้แก่มีความสามารถดี มีความเข้มแข็งอดทน มีสมาธิดี ๓. สุขภาพ ได้แก่ มีความสุขในการเรียนรู้ในการฝึกฝนอบรมพัฒนาตนเอง ๔. อิศรภาพ ได้แก่ พ้นจากความทุกข์ไม่เป็นทาสของกิเลส โดยการพัฒนาตนเองทั้ง ๔ ด้านคือ ๑. ด้านกาย ๒. ด้านสังคม ๓. ด้านจิต ๔. ด้านปัญญา ทั้งสี่ด้านดังกล่าวนี้มีหลักการศึกษาคือ ๓ ขั้นตอนได้แก่ ๑. ขั้นรับรู้ ๒. ขั้นคิดตรិตรอง ๓. ขั้นการปฏิบัติ ทั้ง ๓ ขั้นตอนนี้เป็นการศึกษาไปสู่ความเป็นผู้มีปัญญาดำรงธรรมทั้ง ๔ ประการ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ใน ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรคว่า ธรรม ๔ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อการได้ปัญญา ฯลฯ ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา ฯลฯ ย่อมเป็นไปเพื่อความไพบูลย์แห่งปัญญา ฯลฯ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. สัมปยุตสังเสวะ ๒. สัทธัมมัสสวนะ ๓. โยนิโสมนสิการ ๔. ธัมมานุธัมมปฏิบัติ ธรรม ๔ ประการนี้แลที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาลำแรกกิเลส^{๑๖๙} และตรัสไว้ในพหุการสูตรโดยความเป็นธรรมที่มีอุปการะมากต่อมวลมนุษย์ว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการย่อมมีอุปการะมากแก่มนุษย์ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. สัมปยุตสังเสวะ ๒. สัทธัมมัสสวนะ ๓. โยนิโสมนสิการ ๔. ธัมมานุธัมมปฏิบัติ ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้แลย่อมมีอุปการะมากแก่มนุษย์^{๑๗๐}

ขั้นตอนการศึกษาทั้ง ๓ ขั้นตอนดังกล่าวแล้วนั้นเป็นขั้นตอนการศึกษาเพื่อให้เกิดปัญญา โดยผ่านกระบวนการศึกษาตามหลักไตรสิกขาเพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ครบทั้ง ๔ ด้านดังนี้

๑. ขั้นรับรู้ ได้แก่การคบสัตบุรุษและการฟังสัทธรรม เพราะการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตนนั้น การรับรู้เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของกระบวนการการศึกษา ขั้นการรับรู้จึงจำแนกออกเป็น ๒ ประการคือ ๑. การรับรู้ที่เป็นองค์ประกอบภายนอกได้แก่ หนังสือ ตำรับตำรา ข้อมูลข่าวสาร คำสอนของสัตบุรุษหรือกัลยาณมิตร ๒. การรับรู้ที่เป็นองค์ประกอบภายในได้แก่ การรับรู้ข้อมูล

^{๑๖๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๙๑๖.

^{๑๖๙} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓/๕๔๔.

^{๑๗๐} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๙/๓๖๗-๓๖๘.

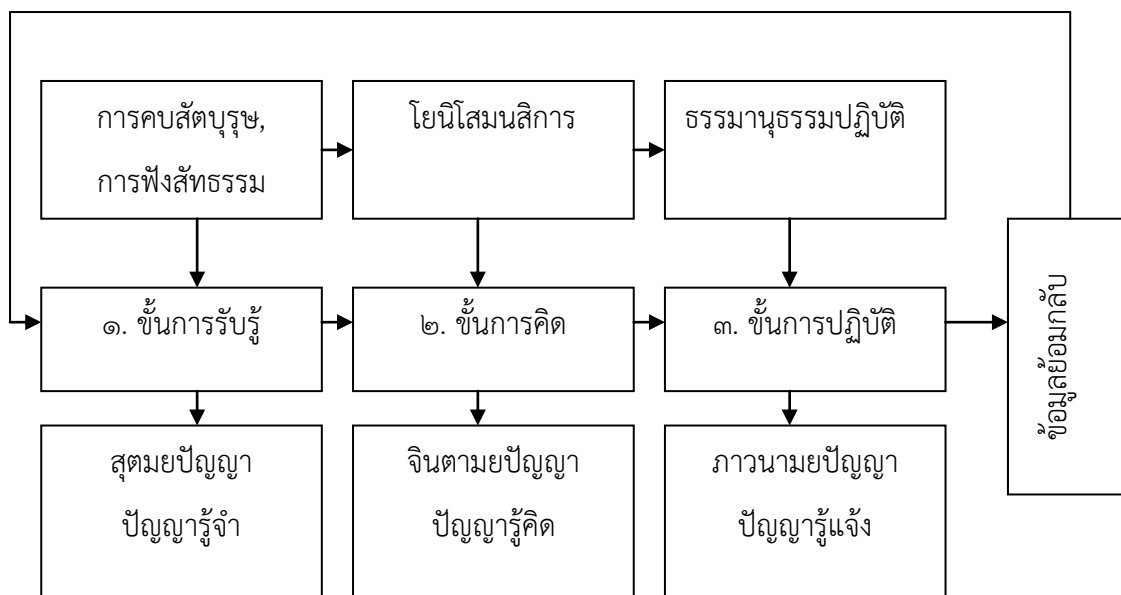
ข่าวสารคำสอนของสัตบุรุษหรือคำแนะนำต่างๆ อันเป็นองค์ประกอบภายนอกด้วยความเข้าใจไม่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง รู้เท่าทันอารมณ์ความรู้สึกที่เกิดขึ้นตรงกับความ เป็นจริง รับรู้ด้วยใจที่ประกอบด้วย ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งไม่เอนเอียงคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง

๒. ขั้นการคิดตรอง ได้แก่ โยนิโสมนสิการกล่าวคือการคิดพิจารณาถึงสิ่งที่ได้รับรู้มานั้นอย่างเป็นระบบระเบียบกฎวิธีเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งตามสภาวะความเป็นจริงเป็นการสร้างคุณภาพของจิตให้คิดเป็น อันเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ฝึกฝนอบรมตน

๓. ขั้นการปฏิบัติ ได้แก่ ธรรมานุธรรมปฏิบัติ หมายถึงการปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรมกล่าวคือการปฏิบัติต่อเนื่องกันไปตามสมควรอย่างถูกต้องตรงตามจุดประสงค์ของข้อปฏิบัติให้สอดคล้องระหว่างหลักการปฏิบัติอันเป็นส่วนย่อยกับหลักการปฏิบัติที่เป็นหลักใหญ่ เพราะการปฏิบัติเป็นปัจจัยหลักที่สำคัญในการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา การศึกษาเล่าเรียนที่ขาดการปฏิบัติไม่ใช่การศึกษาที่สมบูรณ์ การปฏิบัติที่จะกล่าวในขั้นนี้มุ่งเอาขั้นการปฏิบัติที่เป็นโลกียะเท่านั้น^{๑๗๑}

กระบวนการศึกษาพัฒนาตนเองทั้ง ๓ ขั้นตอนดังกล่าวมานี้เป็นปัจจัยอันสำคัญที่เอื้อต่อการเรียนรู้ รู้จักจุดหมายหลักแก่นสารเนื้อแท้ของสิ่งที่รับรู้ โดยผ่านกระบวนการคิดอย่างโยนิโสมนสิการ เกิดเป็นปัญญา ๓ ระดับขั้นตามกระบวนการเรียนรู้ และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดผลในทุกสถานการณ์ในชีวิตประจำได้ เป็นวัฏจักรของความเจริญตามกระบวนการศึกษาพัฒนาตนเองดังแผนภาพแสดงกระบวนการศึกษาทั้ง ๓ ขั้น ดังต่อไปนี้

^{๑๗๑} พระมหาอุทัย ฐิริเมธี, “ศึกษาคุณค่าของการเกิดเป็นมนุษย์ในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนาคณะนักบวช**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๒๐.

แผนภาพที่ ๒.๕ แสดงกระบวนการพัฒนาทั้ง ๓ ขั้น

กระบวนการศึกษาตามหลักไตรสิกขานั้นเป็นการศึกษาทั้ง ๓ ด้านคือ ศีล สมาธิ และ ปัญญา แล้วนำไปพัฒนาให้ครบทั้ง ๔ ด้านโดยมีองค์ประกอบที่เป็นปัจจัยภายนอกคือกัลยาณมิตรผู้บอกกล่าวแนะนำชี้แนะแนวทางในการพัฒนาตนและปัจจัยภายในคือโยนิโสมนสิการได้แก่การคิดพิเคราะห์พิจารณาให้เห็นถึงคุณค่าแท้ของสิ่งที่ได้รับรู้นั้นคือ

ด้านที่ ๑ เกี่ยวกับศีลนั้น พัฒนาด้านกายและด้านสังคม พัฒนาด้านกายนั้นเป็นการพัฒนาทักษะชีวิตด้านการรับรู้ข้อมูลข่าวสารอย่างรู้เท่าทัน การใช้สอยหรือบริโภคปัจจัยต่าง ๆ ด้วยปัญญา มีกิริยามารยาทเรียบร้อยดีงามตามกาลเทศะ เรียกได้ว่าพัฒนาการส่วนกายนี้เป็นการปรับพฤติกรรมให้มีปฏิสัมพันธ์กับโลกวัตถุ สรีระ ด้านกายภาพ สิ่งแวดล้อมด้วยปัญญา ส่วนด้านสังคมเป็นการพัฒนาปรับพฤติกรรมให้มีปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคล ครอบครัว ชุมชน อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สามัคคีกัน เป็นกัลยาณมิตรต่อกัน ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น มีวินัยจากภายใน ปฏิบัติตามกฎกติกาของสังคม ลดละเลิกอบายมุขอันเป็นทางแห่งความเสื่อมทรามในชีวิต ไม่ทุจริต ดำรงชีพด้วยอาชีพสุจริตไม่สร้างปัญหาให้สังคมสิ่งแวดล้อม

ด้านที่ ๒ เกี่ยวกับสมาธินั้น เป็นการพัฒนาศักยภาพของจิตใจให้มีความตั้งมั่นไม่อ่อนแอจนคลอนแคลน มีความเข้มแข็ง เบิกบาน เป็นจิตที่มีคุณภาพกล่าวคือเป็นจิตที่มีคุณธรรม มีความกตัญญู เมตตากรุณา ละอายต่อความชั่วกลัวต่อบาปอกุศลกรรม เป็นจิตที่มีสมรรถภาพกล่าวคือเป็นจิตที่มีสมาธิ จดจ่อตั้งมั่น เข้มแข็ง กล่าวหาญ อดทน ขยันหมั่นเพียร มีกำลังใจ ไม่ย่อท้อ เป็นจิตที่มีสุขภาพกล่าวคือมีความเบิกบาน ผ่องใส ไม่เครียด มีความสุขสงบในการเรียนรู้และพัฒนาตนเอง

ด้านที่ ๓ เกี่ยวกับปัญญานั้น เป็นการพัฒนาปัญญาให้มีความใฝ่รู้ รู้รอบ รู้จริง แก้ปัญหาได้ตั้งแต่การเริ่มพัฒนาปัญญาขั้นต้นคือ สุตมยปัญญาได้แก่ปัญญาคือความรู้ที่ได้มาจากการ ฟังจากกัลยาณมิตร จนสามารถแยกแยะได้ เข้าใจถูก นำไปสู่ปัญญาขั้นที่สองคือ จินตามยปัญญา คือความรู้ที่ได้ด้วยการเอาใจใส่คิดพิเคราะห์ พินิจพิจารณาด้วยหลักโยนิโสมนสิการ อันจะนำไปสู่ ปัญญาขั้นที่สามคือ ภาวนามยปัญญาได้แก่ปัญญาความรู้ที่ได้มาแล้วการฝึกฝนอบรมตน เป็นปัญญาที่ รู้สัจธรรมแห่งชีวิต รู้ตามความเป็นจริง นำไปสู่การแก้ปัญหา สามารถดำรงตนอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข^{๑๗๒}

๒.๖.๓ ด้านการศึกษาสงเคราะห์

การจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลหรืออุดหนุนจนเจือหรือการช่วยเหลือเกื้อกูลหรือ อุดหนุนจนเจือการศึกษาอื่นนอกการศาสนาสถาน หรือสถาบันการศึกษาหรือบุคคลผู้กำลังศึกษาเล่าเรียน เป็นการสงเคราะห์คนหรือประชาชนให้ได้รับการศึกษา โดยอาศัยศาลาหรือเสนาสนะใดๆ ของวัดเป็นโรงเรียนหรือพระสงฆ์ วัดและคณะสงฆ์ให้การสนับสนุนแก่สังคม^{๑๗๓} จะอย่างไรก็ตาม การศึกษาสงเคราะห์ จัดเป็นบทบาทที่สืบเนื่องมาจากบทบาทเดิมของวัดและพระสงฆ์ไทยในอดีต นับตั้งแต่พระพุทธศาสนาได้เข้ามาประดิษฐานในประเทศไทย ตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานีเป็นต้นมา จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่รัฐและคณะสงฆ์จัดการศึกษาร่วมกันเพื่อให้การศึกษาแก่คนในสังคม จนกล่าวได้ว่าในสังคมไทยแบบเดิมวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนโดยเฉพาะในด้านการศึกษา ชุมชนหนึ่ง มีลักษณะการปฏิบัติภารกิจที่ครบจบสิ้นในตัว วัดซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชน และเป็นสมบัติของทุกคนในชุมชน จึงทำหน้าที่ให้การศึกษาดลอดชีวิตแก่สมาชิกทุกคนในชุมชนนั้น^{๑๗๔}

ในเวลาต่อมา เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา การจัดให้ประชาชนได้ศึกษาเล่าเรียนเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบโดยตรงทางรัฐ พระสงฆ์แม้จะมีบทบาท ด้านการศึกษาก็เพียงช่วยสอนในโรงเรียนประจำบาลอยู่บ้าง แต่ต่อบทบาทเหล่านี้ก็ค่อยๆ ลดน้อยลงตามลำดับ จนถึง พ.ศ. ๒๕๐๐ รัฐบาลผลิตครูได้มากขึ้นก็ไม่ได้อาราธนาพระสงฆ์เป็นครูสอนวิชาสามัญในโรงเรียนอีก คงมีแต่การอาราธนาพระสงฆ์ไปสอนศีลธรรมในโรงเรียนบ้าง เป็นผู้อุปการ

^{๑๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๒-๒๒๓.

^{๑๗๓} พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปณีโต), **คู่มือพระสงฆ์ฆาธิการ ว่าด้วยเรื่องการคณะสงฆ์และการ พระศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๐๑.

^{๑๗๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : จรูญการ พิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๒.

โรงเรียนบ้าง การศึกษาของรัฐที่พระสงฆ์ วัดและคณะสงฆ์ยังคงมีส่วนช่วยอยู่ก็เป็นในด้านการศึกษา สงเคราะห์เท่านั้น^{๑๗๕}

การจัดการศึกษาสงเคราะห์ที่วัดและพระสงฆ์ จัดให้มีการบริหารแก่สังคมตามความมุ่งหมายของการศึกษาของรัฐ ที่มีการดำเนินกิจการอยู่ในปัจจุบัน สามารถแยกออกเป็น ๓ ลักษณะ ได้แก่^{๑๗๖}

๑) การจัดการศึกษาเป็นโรงเรียนตามแผนการศึกษาแห่งชาติ ให้นักเรียนและพระภิกษุ สามเณรได้ศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม ได้แก่ การจัดโรงเรียนปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา โรงเรียน ราษฎร์ การกุศลของวัด โรงเรียนวัดสอนเด็กก่อนเกณฑ์ วิทยาลัยและมหาวิทยาลัยสงฆ์

๒) การสงเคราะห์ให้เด็กและประชาชนได้รับการศึกษา ในสถาบันศึกษาของรัฐหรือ เอกชนตามแผนการศึกษาแห่งชาติ เช่น การเป็นผู้นำในการตั้งโรงเรียนในชนบทที่ตั้งวัดการให้สร้าง สถานศึกษาในบริเวณวัด การให้ใช้หรือให้เช่าที่วัดหรือที่ธรณีสงฆ์ในการสร้างศึกษาของรัฐหรือท้องถิ่น การเป็นผู้อุปการะโรงเรียนต่างๆ การให้อุปถัมภ์แก่เด็กวิ

๓) การสอนศีลธรรมแก่นักเรียน นักศึกษา ในระบบโรงเรียน ตามแผนการศึกษาแห่งชาติ เช่น การสอนธรรมศึกษา การสอนศีลธรรม การจัดหน่วยนวกะ การใช้หน่วยงานพระธรรมทูตและ หน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลในการเผยแผ่ศีลธรรมในโรงเรียน และสถานศึกษาต่างๆ ใน ปัจจุบัน ระบบการศึกษาในโรงเรียนของประเทศเปลี่ยนไป มีการขยายฐานการศึกษาจนถึง มัธยมศึกษาปีที่ ๓ และการศึกษาก็กเน้นประสบการณ์ตรงเป็นส่วนมากเด็กและเยาวชนจะต้องใช้เวลา ส่วนใหญ่ เพื่อศึกษาหาความรู้ตนเอง ในระยะเวลาที่เปลี่ยนระบบการเรียนนี้ จึงทำให้ระบบโรงเรียนที่ พระสงฆ์ วัด และคณะสงฆ์จัด ต้องประสบปัญหาในด้านการบริหารการจัดการ เช่น โรงเรียนพุทธ ศาสนาวันอาทิตย์หลายโรงเรียนต้องประสบปัญหานักเรียนขาดเรียน เนื่องจากใช้เวลาในระบบ โรงเรียนสามัญเป็นส่วนใหญ่ จึงไม่อาจทนระบบการเรียนการสอนในห้องเรียนในวันอาทิตย์ได้หรือการ ที่โรงเรียนต้องขาดนักเรียน

การศึกษาสงเคราะห์ ที่พระสงฆ์ดำเนินการในลักษณะนี้ เป็นการจัดการศึกษา ซึ่งแบ่งเป็น ๔ ประเภท ได้แก่^{๑๗๗}

๑) โรงเรียนการกุศลของวัดในพระพุทธศาสนา และโรงเรียนสงเคราะห์เด็กยากจนตาม พระราชประสงค์ มีความมุ่งหมายให้วัดและพระภิกษุในพระศาสนาได้จัดการตามหลักสูตรของ

^{๑๗๕} พระมหาสมทรง สิรินธโร และคณะ, **บทบาทของวัดและพระสงฆ์ไทยในอนาคต**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๒๕), หน้า ๔๒-๔๓.

^{๑๗๖} มาณพ พลไพรินทร์, **คู่มือการบริหารกิจการคณะสงฆ์**, (กรุงเทพมหานคร : หจก.ชุดิมาการพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๒๓๖.

^{๑๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๗.

กระทรวงศึกษาธิการ เพื่อสงเคราะห์เด็กและเยาวชนของชาติและพระภิกษุสามเณรส่วนหนึ่ง เป็นเหตุให้เด็กและเยาวชนได้เข้าใกล้วัด

๒) ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ มีความมุ่งหมายให้วัด และพระสงฆ์ให้การศึกษอบรมปลูกฝังศีลธรรม วัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามแก่เด็กและเยาวชน เป็นโอกาสให้พระสงฆ์ได้ใช้วิชาการศาสนศึกษา เพื่อพัฒนาทรัพยากรบุคคลของชาติ ด้วยหลักธรรมของพระศาสนา

๓) ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด มีความมุ่งหมายให้วัดได้ช่วยอบรมบ่มนิสัยเด็กก่อนวัยเรียนเพื่อปลูกฝังคุณธรรมและศีลธรรมแต่ยังเด็ก ทั้งเป็นการให้โอกาสวัดและพระสงฆ์ได้ร่วมพัฒนาทรัพยากรบุคคลของชาติในวัยเด็ก

๔) โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา จัดตั้งขึ้นเพื่อให้พระภิกษุสามเณรศึกษาเล่าเรียนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ แผนกสามัญศึกษา และมีการศึกษาพระปริยัติธรรมหมวดธรรมบาลี หมวดพระธรรมวินัย และศาสนปฏิบัติอีกส่วนหนึ่ง โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา มีการจัดตั้งขึ้นตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา พ.ศ. ๒๕๓๗ และอยู่ในสังกัดสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ขณะนี้มีวัดต่างๆ จำนวนมาก จัดตั้งแต่โดยโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา แต่ยังมีได้จัดเป็นการศาสนศึกษา หรือการศึกษาสงเคราะห์ โดยรูปการนั้น จึงจัดเป็น “การศึกษาสงเคราะห์” มากกว่า เพราะเป็นการศึกษาเพื่อสงเคราะห์พระภิกษุสามเณรให้มีการศึกษาเล่าเรียนวิชาสามัญศึกษา ทั้งผู้เรียนและผู้สอนก็เน้นหนักทางวิชาสามัญศึกษา

การศึกษาสงเคราะห์นับเป็นบทบาทที่สืบเนื่องมาจากบทบาทเดิมของวัดและพระสงฆ์ไทยในอดีต นับตั้งแต่พระพุทธศาสนาได้เข้ามาประดิษฐานในประเทศไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานีเป็นต้นมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่รัฐและคณะสงฆ์จัดการศึกษาร่วมกันเพื่อให้การศึกษาแก่คนในสังคม จนกล่าวได้ว่าในสังคมไทยแบบเดิม วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนและเป็นสมบัติของทุกคนในชุมชน จึงทำหน้าที่ให้การศึกษาลดชีวิตแก่สมาชิกทุกคนในชุมชนนั้น^{๑๗๘}

การศึกษาสงเคราะห์ถือว่าเป็นบทบาทและภารกิจของภิกษุสงฆ์ที่สำคัญประการหนึ่ง กล่าว คือ เป็นการสงเคราะห์ประชาชนด้านการศึกษาให้มีความรู้ความสามารถที่จะดำรงตนและดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข การจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลและการช่วยเหลือเกื้อกูลการศึกษา หรือสถาบันการศึกษอื่น นอกจากการศาสนศึกษา หรือบุคคลผู้กำลังศึกษาโดยแบ่งออกเป็น ๕ ประเภท คือ ๑. โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ๒. โรงเรียนการกุศลของวัด

^{๑๗๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๓.

ในพระพุทธศาสนา ๓. โรงเรียนสงเคราะห์เด็กยากจนตามพระราชประสงค์ ๔. โรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ๕. โรงเรียนอบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด^{๑๗๙}

กล่าวโดยสรุปว่า การศึกษาสงเคราะห์เป็นการจัดการศึกษาสงเคราะห์แก่ประชาชนทั่วไป เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลแก่เด็กและเยาวชนของชาติทั้งด้านการศึกษาการอบรมสั่งสอนการให้ที่อยู่อาศัย อาหารรวมทั้งการทำให้เด็กมีความอบอุ่นและมีความสุขทั้งร่างกายและจิตใจ การศึกษาเป็นกระบวนการพัฒนาประชากรของประเทศให้เป็นกำลังคนที่มีคุณภาพประสิทธิภาพในการรักษาความมั่นคงของชาติอย่างยิ่ง และสร้างความเจริญให้แก่ประเทศชาติอย่างยิ่ง ซึ่งบทบาทพระสงฆ์ไทย ได้ทำหน้าที่จัดการศึกษาและให้การศึกษาแก่คนไทยตั้งแต่อดีตมาแล้ว เมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้นสภาพการณ์ต่างๆ เปลี่ยนไปทำให้บทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์ลดลง ก็คงเหลือแต่การศึกษาสงเคราะห์เท่านั้น ดังนั้น การศึกษาสงเคราะห์คือการให้การสงเคราะห์แก่รัฐในการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชน อนึ่ง มหาเถรสมาคมยังได้ให้ความสำคัญของการศึกษาสงเคราะห์โดยประกาศเรื่องการตั้งทุนสงเคราะห์แก่นักเรียนนักศึกษา โดยกำหนดข้อบัญญัติในเรื่องการตั้งทุนว่า การตั้งทุนสงเคราะห์ให้นักเรียนชั้นประถมศึกษาให้เป็นไปตามกุศลเจตนาของวัดทั้งหลายที่มีกำลังและสามารถจะจัดทำได้ มิให้มีการบังคับด้วยประการใดๆ ห้ามมิให้นำเงินการกุศลหรือเงินผลประโยชน์ หรือเงินอื่นใดของวัดมาจัดตั้งทุนเพื่อการนี้ ห้ามมิให้วัดกัณฐ์เงินมาจัดตั้งเป็นทุนไม่ว่าจะเป็นการตั้งทุนชั่วคราวหรือการตั้งทุนถาวร การสงเคราะห์ให้คนหรือประชาชนได้รับการศึกษายังไม่มีครูฝ่ายฆราวาสเพียง ก็ได้อาศัยศาลาหรือเสนาสนะใดๆ ของวัดเป็นโรงเรียน พระสงฆ์เห็นความจำเป็นที่บุตรหลานของประชาชนในท้องที่ของวัดนั้นจะต้องมีโรงเรียนให้เรียน ก็ช่วยกันชักชวนนำประชาชนช่วยสร้างโรงเรียนขึ้นในวัดเพื่อให้บุตรหลานของชาวบ้านได้เล่าเรียน รัฐบาลก็ให้สงฆ์ให้ช่วยรับภาระจัดโรงเรียนและเป็นครูสอน นับเป็นการศึกษาสงเคราะห์ของวัดและพระสงฆ์ ตั้งแต่แรกที่รัฐเริ่มจัดการศึกษา เป็นต้น

๒.๖.๔ ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

การเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือ การทำให้หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า แพร่ออกไป แล้วมีการน้อมนำเอาหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไปปฏิบัติ เพื่อทำให้เกิดการศึกษา และการพัฒนาตนเองไปในทางที่ถูกที่ควร^{๑๘๐}

การเผยแผ่พระพุทธศาสนามีทั้งเชิงรับและเชิงรุก บางทีถ้าไม่ได้ทำความเข้าใจให้ดีก็จะไม่เห็นความแตกต่างในเรื่องนี้ ขณะที่พูดถึงการเผยแผ่เชิงรับ หมายถึงการเผยแผ่ด้วยการเทศน์การ

^{๑๗๙} บุญศรี พานะจิตต์, *ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของวัด*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พริกหวานกราฟฟิค จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๒๐.

^{๑๘๐} พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญฺโญ), *คู่มือพระสงฆ์ในการว่าด้วยเรื่องการคณะสงฆ์และพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓๓.

สอนธรรมเป็นหลัก ส่วนการเผยแผ่เชิงรุก หมายถึงการใช้การสงเคราะห์ในรูปแบบต่าง ๆ เป็นตัวนำคนเข้าหาธรรม ดังนั้น การศึกษาสงเคราะห์และสาธารณสงเคราะห์จึงเป็นวิธีการเผยแผ่เชิงรุก

ที่พระสงฆ์ทำเรื่องขอเลื่อนหรือตั้งสมณศักดิ์ ผลงานด้านเผยแผ่ก็จะอยู่ที่ว่ามีคนเข้าวัด ถือนิสสัยธรรมจำนวนเท่าไร มีคนเวียนเทียนจำนวนเท่าไร อย่างนี้เรียกว่า การเผยแผ่เชิงรับ แม้แต่การที่พูดถึงการเผยแผ่ของพระอัสสชิแค่ท่านไปบิณฑบาตในหมู่บ้านอุปติสสะปริพาชกเห็นท่านแล้วเลื่อมใสมาขอฟังเทศน์ พระอัสสชิก็เทศน์ว่า

“ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ

พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น

และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น

พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”^{๑๘๑}

อุปติสสะฟังแล้วได้ดวงตาเห็นธรรมมาขอบวชนั้นก็เป็นการเผยแผ่เชิงรับ และในการเผยแผ่พระพุทธานุศาสนานั้น พระสงฆ์ต้องยึดหลักของการเผยแผ่ในโอวาทของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นเป้าหมายในการพัฒนาสังคมให้ได้ก็คือ

๑) เว้นจากทุจริต คือประพฤติชั่ว ด้วยกาย วาจา ใจ

๒) ประกอบสุจริต คือประพฤติชอบด้วยการ วาจา ใจ

๓) ทำใจของตนให้หมดจดจากเครื่องเศร้าหมองใจ มีโลภ โกรธ หลง^{๑๘๒} เป็นต้น

นอกจากนี้ในด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ สำหรับพระสงฆ์ผู้เป็นเจ้าอาวาส หรือรักษาการแทนเจ้าอาวาส มีหน้าที่จะต้องรับผิดชอบด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ตามบทบัญญัติมาตรา ๓๗ (๓) แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ ดังนี้

มาตรา ๓๗ เจ้าอาวาสมีหน้าที่ดังนี้

(๓) เป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์

ตามบทบัญญัตินี้ได้จำแนกการเผยแผ่พระพุทธศาสนา อันเป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาส หรือผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสจะต้องประพฤติ จะต้องปฏิบัติ จะต้องจัด จะต้องทำ อันเป็นภารกิจประจำตลอดเวลาที่ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส หรือ รักษาการแทนเจ้าอาวาส แยกออกเป็น ๒ ประการคือ

๑. เป็นธุระในการจัดการศึกษา อบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิต

^{๑๘๑}วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๗๓., (ธรรมที่เกิดแต่เหตุ คือ ชันธ ๕ ได้แก่ตัวทุกข์ เหตุแห่งธรรม คือ สมุทัย ความดับแห่งธรรมเหล่านั้น คือ นิโรธและมรรคมงคล ๘ วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๖๐/๓๐).

^{๑๘๒}ที. ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **นวโกวาท (ฉบับประชาชน)**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐, หน้า ๕.

๒.เป็นธุระในการอบรมและสั่งสอนธรรมะแก่คฤหัสถ์

หน้าที่ในการเผยแผ่ของวัดหรือพระสงฆ์ คือ จัดการเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชนให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติเป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ องค์การเผยแผ่ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์พุทธศักราช ๒๔๘๔ ได้กำหนดหน้าที่ของวัดต่าง ๆ เจ้าคณะตำบล คณะสงฆ์อำเภอ คณะสงฆ์จังหวัดเกี่ยวกับการเผยแผ่ไว้ดังนี้

๑) อบรมภิกษุสามเณร ให้มีสมณะสัญญาและอบรมในเรื่องจรรยา มารยาทตลอดถึงการปฏิบัติเกี่ยวกับพิธีหรือแบบอย่างต่าง ๆ

๒) อบรมการทำวัตรสวดมนต์ให้เป็นไปโดยมีระเบียบเรียบร้อย

๓) หาอุบายวิธีให้ได้ยินได้ฟังโอวาท คำสั่งสอน หรือแนะนำที่เป็นประโยชน์

๔) แนะนำสั่งสอนอบรมประชาชนให้เข้าใจในศาสนพิธีและการปฏิบัติ

๕) เทศนาสั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรม และให้ได้ยินได้ฟังเรื่องเกี่ยวกับพระศาสนาโดยถูกต้อง

๖) หาอุบายวิธีสกัดกั้นสัทธรรมปฏิรูปมิให้เกิดขึ้น บำบัดที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไปโดยชอบ

๗) ขวนขวายเพื่อให้ศิษย์วัดมีความรู้ในเรื่องพระศาสนาและอบรมในทางศีลธรรม มีการไหว้พระสวดมนต์ เป็นต้น

๘) ขวนขวายจัดตั้งห้องสมุด เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาธรรม บาลี หรือเพื่อประโยชน์แก่ประชาชน หรือขวนขวายจัดหาหนังสือที่เกี่ยวกับความรู้ทั่วไป ที่เกี่ยวกับการไหว้พระสวดมนต์ เป็นต้น

๙) ขวนขวายจัดหาเครื่องอุปกรณ์ในการเรียนภาษาไทยบางประเภทสำหรับชั้นประถม ขึ้น เพื่อให้เด็กที่ขาดสนใจใช้ในการเรียน^{๑๘๓}

กิจการเผยแผ่ของพระสงฆ์ วัด และ คณะสงฆ์ ในปัจจุบันมีทั้งแบบประเพณี แบบปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบัน ที่จัดเป็นคณะหรือหน่วยงานเฉพาะขึ้นดำเนินการ ได้แก่

๑) การเผยแผ่ตามประเพณีคณะสงฆ์และประเพณีไทย มีการเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชนที่วัด ที่บ้าน ผู้อาราธนาและที่อื่น ๆ ในโอกาสต่าง ๆ ทั้งแบบเทศน์ธรรมดา คือ เทศน์รูปเดียว หรือเทศน์ปฐกฐาวิสาขนา ๒ รูปขึ้นไป และได้มีการปรับปรุง มีการเทศน์ทางวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ หรือบันทึกลงแผ่นเสียงหรือแถบบันทึก นำไปเผยแผ่ในที่ต่าง ๆ และโอกาสต่าง ๆ

๒) การเผยแผ่แบบปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบัน ได้แก่ การบรรยายธรรม การสนทนาธรรม การปาฐกถาธรรม ในที่ประชุมที่วัด หรือที่อื่น ๆ ในโอกาสต่าง ๆ หรือโดยทาง

^{๑๘๓} กรมการศาสนา, **การคณะสงฆ์และการพระศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๔๘-๑๕๐.

วิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ บันทึกลงในแผ่นเสียง การพิมพ์หนังสือเทศน์ หนังสือธรรมะออกเผยแพร่ว่า

๓) การเผยแผ่แบบจัดเป็นคณะหรือหน่วยงานเผยแผ่ หรือเป็นสถานศึกษาเป็นการประจำ หรือครั้งคราว เช่น งานพระธรรมทูต งานพระธรรมจาริก โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เป็นต้น^{๑๘๔}

กล่าวโดยสรุปว่า การเผยแผ่พระศาสนา เป็นการเผยแผ่คำสอนของพระพุทธเจ้า ด้วยการอบรม สั่งสอนธรรม ให้แก่พระสงฆ์ สามเณร ให้แก่พุทธศาสนิกชน เพื่อเป็นการยังศรัทธาของพุทธศาสนิกชนให้เป็นคนดีของสังคมและประเทศชาติต่อไป

๒.๖.๕ ด้านการสาธารณูปการ

การสาธารณูปการ^{๑๘๕} หมายถึง การก่อสร้างและการปฏิสังขรณ์ ศาสนสถานของสงฆ์ เช่น โบสถ์ วิหาร เป็นต้น ส่วน สาธารณูปการที่นำการบริหารกิจการของสงฆ์ โดยบัญญัติไว้หน้าที่เจ้าอาวาส บำรุงรักษาวัด จัดกิจการและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี กล่าว คือ

๑. การก่อสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุและศาสนสถาน

๒. การอื่นเกี่ยวกับการวัด คือการสร้าง การตั้ง การรวม การย้าย การยุบเลิก การขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา การยกวัดร้างเป็นวัดมีพระภิกษุอยู่จำพรรษา และการยก วัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง

๓. กิจการอื่น ๆ ของวัด เช่น การจัดงานวัด การเรียไร

๔. การศาสนสมบัติของวัด (สบว.)

การสาธารณูปการ ใน ๔ ความหมายนี้ ส่วนมากบัญญัติไว้ในหน้าที่เจ้าอาวาส มาตรา ๓๗ (๑) ว่า “บำรุงรักษาวัดจัดกิจการ และศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี”

ลักษณะงานการสาธารณูปการ ว่าโดยลักษณะแตกต่างกัน ๓ คือ

๑) การกระทำด้วยแรงความคิดแรงงานและทุนทรัพย์รวมถึงการควบคุม ได้แก่การก่อสร้าง และการบูรณปฏิสังขรณ์ เป็นกิจการที่ต้องทำด้วยแรงความคิด กล่าวคือ การวางโครงการให้พอเหมาะกับกิจที่จะดำเนินการ เมื่อดำเนินการต้องใช้แรงงานให้พอเหมาะกับกิจการที่จะดำเนินการ เมื่อดำเนินการต้องใช้แรงงานและทุนทรัพย์และใช้หลักบัญชีควบคุมด้วย ใคร่ขอกล่าวถึงการวางโครงการพอให้มองเห็น ควรเริ่มการคิดทำแผนผังวัดให้พอเหมาะสมกับสภาพวัด เช่น ควรกำหนดสร้างอุโบสถ ศาลาการเปรียญ กุฏิ ซึ่งเป็นหลักของวัดไว้ที่ใด โรงเรียนพระปริยัติธรรม หอสมุดมนต์ หอระฆัง หอกลอง ถนนหนทาง สนามหญ้าและอื่น ๆ ไว้ที่ใด แล้วเขียนแผนผังวัดเป็นหลัก และเขียน

^{๑๘๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๐-๑๕๑.

^{๑๘๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๗๕.

แบบแปลนสิ่งที่จะสร้างตามโอกาส และสิ่งที่จะสร้างขึ้นนั้นควรให้เป็นทรงไทยอันเป็นเอกลักษณ์ของชาติ หรือยึดศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ขนาดใหญ่เล็กตามความคาดแหล่งทุนทรัพย์เมื่อจะก่อสร้างเสนาสนะต่าง ๆ ตามแผนผังที่กำหนดไว้ และเสนาสนะที่สร้างต้องเป็นไปตามแบบแปลน แม้การบูรณปฏิสังขรณ์ ก็ถือแบบแปลนนี้เป็นหลักปฏิบัติ แต่ส่วนมากแผนผังวัดมักเขียนแล้วแต่คร่าวของอนุญาตสร้างวัดเมื่อเขียนแล้วต้องให้เป็นไปตามเดิม เว้นแต่มีการขยายบริเวณวัดให้กว้างขวางกว่าเดิม

๒) การกระทำด้วยเอกสารรายงาน ได้แก่ การดำเนินกิจการทางด้านเอกสาร เช่น การขออนุญาตสร้างวัด ขอตังวัด ขอรรวัด ขอย้ายวัด ขอยุบวัด ขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา ขอยากวัด ร้างให้เป็นวัดมีพระภิกษุจำพรรษา และการขอยกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง ขออนุญาตจัดงานวัด ขออนุญาตเรียไร การดำเนินกิจการเหล่านี้ การขอยกวัดราษฎร์เป็นพระอารามหลวงปฏิบัติตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ การอนุญาตจัดงานวัดและการขอเรียไร ปฏิบัติตามคำสั่งมหาเถรสมาคมว่าด้วยการนั้น การอื่น ๆ มีการขออนุญาตสร้างวัดเป็นต้น ปฏิบัติตามที่กำหนดในกฎกระทรวงบางเรื่องทางราชการเป็นเจ้าการ คณะสงฆ์เป็นส่วนประกอบ บางเรื่องคณะสงฆ์เป็นเจ้าการ ทางราชการเป็นเพียงส่วนประกอบ

๓) การทำโดยการจัดระเบียบได้แก่ การดำเนินการในการรักษาทรัพย์สินใช้จ่ายทรัพย์สินและการจัดระเบียบของวัดโดยตรง คือ การศาสนสมบัติ เป็นงานละเอียดอ่อน ต้องปฏิบัติตามวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง^{๑๘๖}

การจัดการสาธารณูปการ เป็นการลงมือปฏิบัติงานสาธารณูปการตามลักษณะที่แยกกล่าว ย่อมมีวิธีปฏิบัติแตกต่างกันตามลักษณะของงาน จะขอแยกให้ข้อแนะนำเฉพาะการก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ ส่วนอีก ๓ อย่าง คือ กิจการอันเกี่ยวกับการวัด กิจการของวัดอื่น ๆ และการศาสนสมบัติของวัด จัดแยกกล่าวอีกส่วนหนึ่ง

แผนผังวัด การกำหนดแผนผังวัด มิใช่เรื่องยุติตายตัว ย่อมมีข้อยกย้ายไปตามเหตุการณ์ให้คำนึงขนาดของวัดและชุมชนพร้อมสภาพที่ดินที่ตั้งวัดและความเหมาะสมเป็นสำคัญ

วัดขนาดเล็ก วัดขนาดเล็กและที่ตั้งอยู่ในชุมชนขนาดเล็กควรจัดแผนผังขนาดย่อม โดยให้มีถนนหนทางเชื่อมพองามกับให้มีสนามหญ้าและที่ปลูกต้นไม้ไว้ส่วนหนึ่ง เสนาสนะควรมีเฉพาะที่ขาดไม่ได้ คือ กุฏิ ศาลาการเปรียญและอุโบสถ ควรกันไว้เป็นเขตฌาปนสถาน พร้อมกะสิ่งก่อสร้างไว้ในแผนผัง คือ เมรุเผาศพ ศาลาบำเพ็ญบุญ ส่วนเสนาสนะอื่น ๆ ถ้าจำเป็นจริงจึงมี เพราะถือนโยบายประหยัด

^{๑๘๖} กรมการศาสนา, การคณะสงฆ์และการพระศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๑๑-๑๑๒.

วัดขนาดกลาง วัดขนาดกลางและตั้งอยู่ในชุมชนขนาดกลาง ที่ตั้งวัดกว้างขวาง ควรจัดแบ่งเป็นเขต คือ เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส เขตการศึกษาและเขตสาธารณะสงเคราะห์ ปันด้วยเขตถนนหรือลำคลอง จัดเป็นสนามหญ้าบริเวณปลูกต้นไม้ และเขตอภัยทาน ตามควรแก่ที่ตั้งวัดและชุมชน เสนาสนะควรมีมากกว่าวัดขนาดเล็ก คือ กุฏิเป็นหมู่ ศาลาเปรียญ อุโบสถ โรงเรียนพระปริยัติธรรม โรงเรียนการศึกษาสงเคราะห์ หรือ ฌาปนสถาน ควรแยกออกเป็นส่วนหนึ่ง กำหนดสิ่งก่อสร้างให้ชัดเจน เช่น เมรุเผาศพ ศาลาบำเพ็ญบุญ ที่เก็บศพ โรงครัว

วัดขนาดใหญ่ วัดขนาดใหญ่และตั้งอยู่ในชุมชนขนาดใหญ่ ควรจัดแบ่งเขตให้เหมาะสมกว่าขนาดกลาง หรืออาจเพิ่มเขตจัดประโยชน์เข้าอีก เสนาสนะก็อาจมีมากกว่าและประณีตขึ้นตามสมควรที่ขนาดวัดและชุมชน การเขียนแผนผังวัดนี้ ขออุปถัมภ์บางส่วนได้จากกรมการศาสนาเพื่อให้ได้มาตรฐานแบบเดียวกัน เมื่อเขียนเสร็จแล้ว เสนอตามลำดับเพื่ออนุมัติเป็นหลักการต่อไป

การตกแต่ง วัดขนาดเล็ก ขนาดกลางหรือขนาดใหญ่ก็ตาม ควรได้มีการแต่งให้น่ารื่นรมย์เหมาะสมกับคำว่า อาราม เช่น จัดทำถนนเข้าวัดและภายในวัด จัดทำความสะอาดวัดประจำทุกสัปดาห์ จัดปลูกต้นไม้ยืนต้นริมทาง จัดทำป้ายบอกชื่อวัด ทำป้ายประชาสัมพันธ์กิจการภายในวัด เขียนแผนผังวัดลงในกรกระดานขนาดใหญ่ติดไว้ในที่เปิดเผย การทำป้ายชื่อวัดนั้นขอให้บอกชื่อทางราชการ และให้ถูกต้องกันทั้งป้ายถนนแยกเข้าและป้ายหน้าวัด^{๑๘๗}

อย่างไรก็ตาม การสาธารณูปการ เป็นงานที่ละเอียดอ่อน ที่ผู้ปฏิบัติโดยตรง คือเจ้าอาวาสซึ่งเป็นพระสังฆาธิการระดับวัด และเจ้าคณะทุกส่วนทุกชั้นต้องมีความสัมพันธ์กัน ๒ประการคือ

๑. ควบคุมการสาธารณูปการ

๒. ส่งเสริมการสาธารณูปการ

การสาธารณูปการ ในพระพุทธศาสนาก็มีหลักฐานเกี่ยวกับเรื่องการส่งเสริมการสาธารณูปการไว้ว่า พระพุทธศาสนาส่งเสริมพระภิกษุให้การเข้าไปมีบทบาทในสังคม และยกย่องการกระทำที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ประโยชน์สุขต่อสาธารณชน ดังเรื่องในอังคุตตรปิฎก^{๑๘๘} มีเรื่องเล่าว่า มีมาณพได้นำผู้คนทำการพัฒนาท้องถิ่นด้วยการทำความสะอาดสถานที่ต่าง ๆ สร้างถนนหนทาง ศาลาที่พักคนเดินทาง ขุดบ่อน้ำกินน้ำใช้ สร้างสะพาน และสิ่งอันเป็นสาธารณประโยชน์อื่น ๆ เป็นจำนวนมาก การกระทำดังกล่าวมาถือว่า เป็นบุญกุศลมาก เมื่อเขาสิ้นชีวิตลง บุญกุศลนั้นได้อำนวยให้มาณพได้ไปเสวยสุขในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

จากแนวความคิดที่ว่า การให้การสงเคราะห์ช่วยเหลือเป็นสาธารณกุศล เป็นบ่อเกิดแห่งการได้บุญกุศลมากทางหนึ่ง ประกอบกับมีพระสงฆ์เป็นผู้ชักนำประชาชนให้กระทำงานเหล่านี้ยังเป็นการเพิ่มบุญกุศล และนำมาซึ่งความมีชื่อเสียง ความเคารพยกย่องจากผู้อื่น ทั้งประชาชน มั่นใจใน

^{๑๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕-๑๑๘.

^{๑๘๘} ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๒๕๗-๒๕๘/๒๐๙-๒๑๕.

ความเป็นผู้บริสุทธิ์หรือไวใจเคารพในตัวพระสงฆ์อยู่แล้ว พระสงฆ์ชักนำประชาชนให้เกิดการพัฒนาจึงประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี แนวความคิดเรื่องการทำบุญนี้ จึงได้กลายเป็นจุดสำคัญในการพัฒนาชุมชนต่อ ๆ มา สิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้สอดคล้องกับพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ในวนโรปสูตรว่า^{๑๘๙}

ชนเหล่าใดปลูกสวนอันน่ารื่นรมย์^{๑๙๐}

ปลูกป่า สร้างสะพาน ขุดสระน้ำ บ่อน้ำ และให้ที่พักอาศัย

บุญย่อมเจริญแก่ชนเหล่านั้น

ทั้งกลางวันและกลางคืนตลอดกาลทุกเมื่อ

ชนเหล่านั้นดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีลแล้ว

ย่อมไปสู่สวรรค์อย่างแน่นอน

๒.๖.๖ ด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์

การสาธารณสุขสงเคราะห์ หมายถึง การจัดกิจการอันเป็นสาธารณประโยชน์ของหน่วยงานหรือของคณะบุคคล หรือบุคคล เว้นแต่การนั้นอยู่ในขอบข่ายแห่งการศึกษาสงเคราะห์ หรือการช่วยเหลือเกื้อกูลหรืออุดหนุนจนเจือกิจการของรัฐ หรือเอกชนที่ดำเนินการเพื่อสาธารณประโยชน์ หรือสถานที่ซึ่งเป็นสาธารณสมบัติของประชาชนทั่วไป^{๑๙๑}

การสาธารณสุขสงเคราะห์ เป็นกิจการของคณะสงฆ์ที่กำหนดไว้ในอำนาจหน้าที่มหาเถรสมาคมข้อหนึ่งว่า “ควบคุมและส่งเสริมการสาธารณสุขสงเคราะห์” (ม. ๑๕ ตริ) และในระเบียบการปกครองของคณะสงฆ์ส่วนกลาง ได้กำหนดไว้ว่า วิธีดำเนินการสาธนาอุปการและสาธารณสุขสงเคราะห์ให้เป็นไปตามที่กำหนดในระเบียบมหาเถรสมาคม การสาธารณสุขแยกโดยลักษณะ มี ๔ คือ

๑) การดำเนินกิจการเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูล ได้แก่ การที่วัดหรือคณะสงฆ์ดำเนินการเอง ซึ่งกิจการอย่างใดอย่างหนึ่งที่มีวัตถุประสงค์ให้เป็นสาธารณประโยชน์ เช่น กิจการอบรมประชาชนประจำตำบล กิจการเพื่อห้องสมุด เพื่อประชาชน การตั้งมูลนิธิเพื่อคนยากจนหรือกิจการอื่น ๆ การนี้มุ่งเอากิจการที่ทำเอง หรือโครงการที่กำหนดเอง ทั้งที่เป็นกิจกรรมประจำ หรือกิจการชั่วคราว

๒) การช่วยเหลือเกื้อกูลกิจการของผู้อื่นซึ่งเป็นไปเพื่อการสาธารณสุข ได้แก่ การช่วยเหลือสนับสนุนกิจการของรัฐ หรือของเอกชน หรือผู้ใดผู้หนึ่งดำเนินการ และการนั้นเป็นไปเพื่อการสาธารณสุขประโยชน์ เช่น การพัฒนาหมู่บ้าน การพัฒนาตำบล การจัดหาทุนเพื่อการสงเคราะห์และอื่น ๆ การนี้มุ่งเอาเฉพาะส่งเสริมงานของผู้อื่น มิได้มุ่งถึงกิจการเฉพาะเรื่อง แม้การช่วยป้องกันยาเสพติดให้โทษ เช่น ยาบ้า หรือช่วยป้องกันการติดโรคเอดส์

^{๑๘๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑.

^{๑๙๐} ส.ส. (ไทย) ๑/๔๗/๘๖.

^{๑๙๑} กรมการศาสนา, พระราชบัญญัติ กฎ ระเบียบและคำสั่งของคณะสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๓๓๑-๓๓๖.

๓) การช่วยเหลือเกื้อกูลสถานที่อันเป็นสาธารณสมบัติ ได้แก่ การช่วยเหลือเกื้อกูลสถานที่อันเป็นสาธารณสมบัติ เช่น สร้างถนนหนทาง ขุดลอกคูคลอง สร้างฉาปนสถาน (นอกวัด) สร้างการประปา สร้างเครื่องกำเนิดไฟฟ้าและอื่น ๆ ข้อนี้มุ่งเอาเฉพาะการช่วยเหลือเกื้อกูลสถานที่อันเป็นสาธารณประโยชน์

๔) การช่วยเหลือเกื้อกูลประชาชนทั่วไป ได้แก่ การช่วยเหลือประชาชนในกาลที่ควรช่วยเหลือ เช่น การประสูตทุกข์ การประสูตอัคคีภัย การประสูตวาตภัย หรือคราวหนาวจัด หรือแม้ยามปกติตามโอกาส เช่น สงเคราะห์คนชรา คนพิการ และสงเคราะห์โดยประการอื่น การนี้มุ่งเฉพาะการช่วยเหลือบุคคลทั้งเป็นการประจำหรือการเฉพาะ^{๑๙๒}

การดำเนินกิจการเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลชุมชนของพระภิกษุ นั้น อาจจะกระทบกับความเชื่อเดิมของท้องถิ่น พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระสงฆ์เผยแผ่ธรรม หรือพัฒนาสิ่งต่าง ๆ มิให้ขัดกับความเชื่อของเขาเหล่านั้น และให้ปรับธรรมเข้าหาแนวความเชื่อนั้น หรือถ้าแนวความเชื่อเดิมนั้นสามารถทำให้คนนั้นเป็นคนดีได้พระองค์ก็ทรงอนุโลมตามประเพณีการปฏิบัติของชาวบ้าน ถ้าประเพณีนั้นมิได้เป็นภัยต่อชุมชนส่วนรวม จากแนวคิดเช่นนี้จึงทำให้พระสงฆ์และประชาชนโดยทั่วไปอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุขและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน^{๑๙๓}

อาศัยเหตุผลดังกล่าวจะเห็นได้ว่าพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระสงฆ์สามารถทำการสงเคราะห์ช่วยเหลือแก่สังคม เพราะประชาชนในปัจจุบันนี้หรือแม้ในอดีตกาลก็ตาม ยังมีปัญหาและความทุกข์ความเดือนร้อนทั้งทางวัตถุและทางจิตใจอยู่ เพราะความสามารถของรัฐในการบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาชนยังมีไม่ทั่วถึง ผู้ที่เป็นที่พึ่งได้ในยามนี้ คือ พระสงฆ์ เนื่องจากพระสงฆ์เป็นผู้รู้ธรรม สามารถแสดงข้อธรรมอันเป็นที่พึ่งของประชาชนให้คลายความกังวลและความทุกข์ในชีวิตลงได้

พระสงฆ์ไม่ได้มีบทบาทแค่การเผยแผ่ธรรมะ การให้คำปรึกษาหารือ การให้การศึกษาเท่านั้น แต่ยังมีพระสงฆ์อีกจำนวนหนึ่ง มีความรู้เรื่องยาสมุนไพร และด้านการรักษาโรค ความรู้เหล่านี้อาจจะร่ำเรียนมาสมัยเป็นชาวบ้าน หรือเรียนรู้ขณะเป็นพระภิกษุ เมื่อโรคภัยเกิดขึ้นกับประชาชนก็จะเข้าไปขอให้พระสงฆ์ทำการรักษาโรคให้ เพราะการแพทย์ในอดีตกาลยังไม่เจริญแม้การทำการรักษาโรคนั้นจะไม่ใช่อาชีพของพระสงฆ์ก็ตาม แต่เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของสังคมจำเป็นต้องทำโดยให้อยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย

^{๑๙๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

^{๑๙๓} รศ.ดร.ภัทรพร สิริกาญจน์, **หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ แนวคิดและบทบาทของพระ**

ดังนั้น ชีวิตความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ได้ดำเนินไปด้วยอาศัยปัจจัย ๔ จากการอุปการะของคฤหัสถ์ เพื่อให้มีชีวิตดำรงอยู่ได้ตามอัตภาพ พระภิกษุสงฆ์จึงควรมีความสำนึกในหน้าที่ของตนอยู่เสมอ นั่นคือ การเร่งศึกษาปฏิบัติธรรมไม่ประมาท ดังพุทธพจน์ในปัพพชิตอภินิหสูตรว่า “บรรพชิตพึงพิจารณาอยู่เนือง ๆ ว่า ...การเลี้ยงชีพของเราเนื่องด้วยผู้อื่น ...วันคืนล่วงไป ๆ บัดนี้เราทำอะไรอยู่”^{๑๔๔}

เมื่อมีความสำนึกในหน้าที่ดังนี้แล้ว พระสงฆ์จึงควรตอบแทนอุปการะชาวบ้านด้วยการนำธรรมนั้น ๆ ที่ได้ศึกษาและปฏิบัติมาสั่งสอนอบรมประชาชนให้เกิดสันติสุขดังพุทธพจน์ว่า ในพหุการสูตรว่า

“ภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย เป็นผู้มียุพการะมากแก่เธอทั้งหลาย พวกเขาบำรุงเธอทั้งหลายด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัชบริวาร แม้เธอทั้งหลายก็จะเป็นผู้มียุพการะมากแก่พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย จึงแสดงธรรมอันดีงามในเบื้องต้นท่ามกลางในที่สุด จงประกาศแบบการครองชีวิตอันประเสริฐพร้อมทั้งอรรถ และพยัญชนะ บริสุทธิ บริบูรณ์ แก่พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลายเถิด ภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์และบรรพชิตทั้งหลายต่างอาศัยกันและกันด้วย อามิสทานและธรรมทาน อยู่ประพาสพรหมจรรย์นี้เพื่อต้องการสลัดโอฆะ เพื่อทำความสิ้นทุกข์โดยชอบด้วยอาการอย่างนี้”^{๑๔๕}

กล่าวโดยสรุปว่า การพัฒนาการบริหารกิจการคณะสงฆ์ ทำให้ทราบว่า เป็นงานที่พระสังฆาธิการจะทำได้โดยตรงก็คือ การให้คำแนะนำทางจิตใจ เป็นที่ปรึกษาเกี่ยวกับปัญหาชีวิตต่าง ๆ สามารถเป็นที่พึ่งทางจิตใจด้วยการประพาสตนเป็นแบบอย่าง ส่วนการสงเคราะห์สังคมที่กำลังพัฒนาในแง่ของ

ด้านการปกครอง เป็นการปกครองในเชิงของธรรมาภิบาล คือ ดูแลกันโดยธรรม ปกครองกันแบบพอปกครองลูก อาจารย์ปกครองศิษย์ ดังปรากฏตัวอย่างที่เป็นต้นแบบให้เห็นชัดเจนคือ หน้าที่ของสัทธีวาริกที่จะพึงปฏิบัติต่อพระอุปัชฌาย์ และ หน้าที่ของพระอุปัชฌาย์จะพึงปฏิบัติต่อสัทธีวาริก ตรัสสั่งให้พระอุปัชฌาย์และสัทธีวาริก ตั้งจิตสนิทสนมในกันและกัน ให้พระอุปัชฌาย์สำคัญสัทธีวาริกฉันบุตร ให้สัทธีวาริกนับถือพระอุปัชฌาย์ฉันบิดา เมื่อเป็นเช่นนี้ ต่างจะมีความเคารพเชื่อฟังกันและกัน ย่อมถึงซึ่งความเจริญงอกงามในธรรม และมีการเอาใจใส่ดูแลการประพฤติปฏิบัติของบรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีอยู่หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัด ให้อยู่ด้วยความผาสุกให้ความอนุเคราะห์ในส่วนที่อยู่อาศัยและปัจจัยตามสมควร ช่วยบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่บรรพชิตคฤหัสถ์ด้วยพรหมวิหารธรรมตามสมควรแก่เหตุ

^{๑๔๔} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๘/๑๐๔.

^{๑๔๕} ช.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๗/๔๘๖.

เมื่อดูในบริบทของหน้าที่ ต้องปฏิบัติให้เป็นรูปธรรม ด้วยการบำรุงรักษาวัดให้เป็นไปด้วยดี ทั้งการก่อสร้าง การบูรณปฏิสังขรณ์ การปรับปรุงตกแต่ง การกำหนดแบบแปลนแผนผัง ซึ่งล้วนแต่เป็นงานที่ต้องทำด้วยแรงงานและแรงความคิด อันเป็นส่วนสร้างสรรค์และเสริมสร้างส่วนที่เป็นวัตถุให้ปรากฏเป็นรูปธรรม และการจัดกิจกรรมของวัดก็ให้เป็นไปด้วยดี มีการจัดการศาสนสมบัติให้เป็นไปด้วยดี ดูแลและรักษา การใช้จ่าย การจัดหาทรัพย์สินของวัด ตลอดจนการบัญชีทั้งส่วนที่เป็นศาสนวัตถุ ศาสนสถาน และศาสนสมบัติของวัด

ด้านการศาสนศึกษา หากจะมองบทบาทของพระสงฆ์ โดยมองจากพื้นฐานอันเป็นแก่นแท้ของคำสอนแล้ว ผู้เข้าสู่มรรคาแห่งสมณเพศ นั่นคือเข้าสู่สังฆมณฑล หมายถึงเข้าสู่วิถีแห่งการศึกษาในพระพุทธศาสนาเรียกว่า ศึกษา หมายถึง ข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อที่จะต้องปฏิบัติ ได้แก่ ศีล เรียกว่า ศีลศึกษา สมาธิ เรียกว่า จิตศึกษา และปัญญา เรียกว่า ปัญญาศึกษา

ด้านการศึกษาสงเคราะห์ การศึกษาการเล่าเรียน เช่น ปริยัติศึกษา คำว่าศึกษานี้ตรงกับภาษาไทยว่า ศึกษา หมายถึงการเล่าเรียน ผูกฝน และอบรม อีกความหมายหนึ่งใช้คำว่า เรียน หมายถึง เข้ารับความรู้จากผู้สอน, รับการฝึกฝนอบรมเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจหรือความชำนาญ ส่วนบริบทในหน้าที่เป็นธรรมาจารย์และการศึกษาและอบรมให้มีการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ได้ศึกษาเล่าเรียน ทั้งแผนกบาลีและนักธรรม ธรรมศึกษา และบริบทในหน้าที่อำนวยความสะดวกในการบำเพ็ญกุศล แก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่ขอใช้วัดเป็นที่จัดบำเพ็ญกุศล

ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา หน้าที่ในการเผยแผ่ของพระสงฆ์ คือ จัดการเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชนให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติเป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ ด้วยการอบรมภิกษุสามเณร ให้มีสมณะสัญญาและอบรมในเรื่องจรรยา มารยาท ตลอดจนการปฏิบัติเกี่ยวกับพิธีหรือแบบอย่างต่าง ๆ อบรมการทำวัตรสวดมนต์ให้เป็นไปโดยมีระเบียบเรียบร้อย หาอุบายวิธีให้ได้ยินได้ฟังโอวาท คำสั่งสอน หรือแนะนำที่เป็นประโยชน์แนะนำสั่งสอนอบรมประชาชนให้เข้าใจในศาสนพิธีและการปฏิบัติ เทศนาสั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมและให้ได้ยินได้ฟังเรื่องที่เกี่ยวกับพระศาสนาโดยถูกต้อง หาอุบายวิธีสกัดกั้นสัทธรรมปฏิรูปมิให้เกิดขึ้น บำบัดที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไปโดยชอบ ขวนขวายเพื่อให้ศิษย์วัดมีความรู้ในเรื่องพระศาสนาและอบรมในทางศีลธรรม มีการไหว้พระสวดมนต์ เป็นต้น ขวนขวายจัดตั้งห้องสมุด เพื่อประโยชน์แก่การศึกษา ธรรม บาลี หรือเพื่อประโยชน์แก่ประชาชน หรือขวนขวายจัดหาหนังสือที่เกี่ยวกับความรู้ทั่วไป ที่เกี่ยวกับการไหว้พระสวดมนต์ เป็นต้น

ด้านการสาธารณูปการ การจัดการสาธารณูปการ เป็นการลงมือปฏิบัติงานสาธารณูปการ มีการก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ จัดแผนผังวัด ทั้งการควบคุมการสาธารณูปการ และ ส่งเสริมการสาธารณูปการ

ด้านการสาธารณสงเคราะห์ เป็นการดำเนินกิจการเพื่อให้เป็นสาธารณประโยชน์ หรือ สถานที่ซึ่งเป็นสาธารณสมบัติของประชาชนทั่วไป แต่ถ้าหากชาวบ้านยังไม่พร้อมที่จะช่วยตนเอง ถ้าพระเป็นผู้นำท้องถิ่น ก็ควรมีบทบาทด้วยการเสนอแนะให้ความคิดริเริ่มว่าในชุมชนมีอะไรที่จะทำให้เกิดแก่ประโยชน์ส่วนรวม ทางวัตถุจะทำได้ก็โดยทางอ้อม ด้วยการแนะนำชักจูงผู้อื่นให้กระทำ หรือนำสิ่งของหรือบริการที่ได้รับจากผู้อื่น มาเฉลี่ยแบ่งปันให้เป็นประโยชน์กว้างขวางออกไป โดยการสงเคราะห์นั้นต้องคำนึงถึงความเหมาะสมและกาลเทศะ ด้วยการทำหน้าที่ให้เหมาะสมกับบทบาท เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย วัตถุประสงค์ได้เข้ามามีบทบาทในสังคม หากพระสงฆ์แสดงบทบาททันตามปรากฏการณ์ของสังคมปัจจุบันก็จะสามารถแก้สภาพปัญหา จะส่งผลให้สภาพสังคมและประเทศชาติมีความเจริญก้าวหน้า

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า สถาบันศาสนาซึ่งมีส่วนประกอบที่สำคัญคือ วัดและพระสงฆ์ เป็นสถาบันทางสังคมที่ได้รับการยอมรับและเป็นที่ไว้วางใจจากทุกฝ่าย ดังนั้นจึงเป็นการง่ายต่อการประสานงานในการพัฒนาชุมชน และการเข้าร่วมพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์เป็นการสืบทอดเจตนารมณ์ของพระศาสดา ซึ่งทรงมุ่งหวังให้พระสงฆ์เข้าไปช่วยเหลือสงเคราะห์สังคมเท่าที่พระสงฆ์จะทำได้ วัดในปัจจุบันนี้ ไม่ใช่สถานที่แบ่งแยกสถานะของวัดและบ้านออกจากกันอย่างสิ้นเชิง ยังมีความสัมพันธ์เกื้อกูลซึ่งกันและกันอยู่เสมอ ในทำนองเดียวกันพระสงฆ์ในปัจจุบันนี้ แม้มิใช่พระอริยสงฆ์ผู้ตักสิเลสุม่งเน้นนิพพานแต่ประการเดียว โดยไม่รับรู้ปัญหาของประชาชนทั้งหมดนั้นคงไม่ได้ พระสงฆ์จำเป็นต้องมีปฏิสัมพันธ์กับฆราวาส เพื่อช่วยเหลือสงเคราะห์ตามหน้าที่สมควรแก่สถานะ การก้าวเข้าไปช่วยเหลือสงเคราะห์ชาวบ้าน พระสงฆ์จึงมีบทบาทเป็นนักพัฒนาในด้านต่างๆ เพื่อความอยู่รอดของสังคมไทย ดังนั้นพระสงฆ์ในปัจจุบันจึงได้ชื่อว่าเป็นผู้อนุเคราะห์ประชาชนทั้งในทางเศรษฐกิจสังคม และ จิตใจ สติปัญญา เป็นสภาวะที่พึงอย่างแท้จริง ในสังคมปัจจุบันอย่างดีที่สุด

๒.๗ แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการสาธารณูปการ

ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการสาธารณูปการ โดยมีนักวิชาการได้ให้ความหมายของการจัดการสาธารณูปการ ไว้ดังนี้ สาธารณูปการ หมายถึง การดำเนินการเกี่ยวกับการพัฒนาวัดด้านอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้วัดเอื้อประโยชน์ตามภารกิจของเจ้าอาวาสด้านอื่นๆ การพัฒนาเหล่านี้ได้แก่ การดูแล การทำนุบำรุงรักษาสาธารณสมบัติของวัด การดูแลและรักษาสสิ่งก่อสร้างอาคารสถานที่ เช่น พระอุโบสถ เมรุ อาคารเรียน หอธรรม ศาลาการเปรียญ เป็นต้น งานสาธารณูปการแต่ละวัดจะไม่เท่าเทียมกัน มากหรือน้อยขึ้นอยู่กับขนาดของเศรษฐกิจ ความต้องการของชุมชนและบารมีของเจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์ในวัดเป็นสำคัญ^{๑๙๖} การจัดการสาธารณูปการ

^{๑๙๖} กรมการศาสนา, **หลักการบริหารและการจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์**, (กรุงเทพมหานคร : เอพีกราฟิคดีไซน์, ๒๕๔๙), หน้า ๗.

ว่าเป็น“ค่านาม” หมายถึง การก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ สำหรับ สาธารณูปการ ที่จัดเป็นระเบียบบริหารการคณะสงฆ์ส่วนกลางและระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลางเรียกว่า “การสาธารณูปการ” นั้น หมายถึง

๑. การก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ ศาสนวัตถุและศาสนสถาน

๒. กิจการอันเกี่ยวกับวัด คือ การสร้าง การตั้ง การรวม การย้าย การยุบเลิก การขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา การยกวัดร้างเป็นวัดที่มีพระภิกษุอยู่จำพรรษา และการยกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง

๓. กิจการของวัดอื่นๆ เช่นการจัดงานวัด การรับบริจาค

๔. การศาสนสมบัติของวัด

ตามความหมายที่กล่าวมานี้ผู้วิจัยได้สรุปว่ามีลักษณะของการกระทำการสาธารณูปการใน ๓ ประการ คือ

๑. การกระทำ ด้วยแรงความคิด แรงงานและทุนทรัพย์รวมถึงการควบคุม

๒. การกระทำ ด้วยเอกสารรายงาน

๓. การทำ โดยการจัดประโยชน์

การควบคุมและส่งเสริม การสาธารณูปการ เป็นงานที่ละเอียดอ่อนเป็นตัวหลักของการคณะสงฆ์ แต่ผู้ปฏิบัติโดยตรงคือ เจ้าอาวาส ซึ่งเป็นพระสังฆาธิการระดับวัด เจ้าคณะทุกส่วน ทุกชั้น ต้องมีความสัมพันธ์กัน ๒ ประการ คือ ควบคุมการสาธารณูปการและส่งเสริมการสาธารณูปการ

การควบคุมดูแลวัดนั้น เจ้าคณะจะเพิกเฉยมิได้ ถ้าเพิกเฉยจะเป็นการละเว้นการปฏิบัติต้องสอดส่อง ดูแล ชี้แจง แนะนำ ในการสาธารณูปการของเจ้าอาวาส ดังต่อไปนี้

๑. ควบคุมการทำแผนผังวัดให้สอดคล้องกับยุคพัฒนา

๒. ควบคุมแบบแปลนเสนาสนะแต่ละวัดให้อยู่ในหลักประหยัดและพอเหมาะพอควรแก่สภาพท้องถิ่นและก่อสร้างตามแบบแปลน

๓. ควบคุมให้แต่ละวัดสร้างถาวรวัตถุให้เป็นทรงไทย หรือให้รักษาศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นสำคัญ

๔. ควบคุมการเงินและบัญชี รับ – จ่าย ของแต่ละวัดให้เป็นไปตามหลักบัญชี

๕. ควบคุมดูแลการเอกสารต่างๆ ของเจ้าอาวาส เช่น รายงานขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมาให้เป็นไปโดยถูกต้อง

๖. ควบคุมการจัดการศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปตามกฎกระทรวง

จะเห็นได้ว่า งานสาธารณูปการเป็นงานสำคัญ โดยเฉพาะเป็นงานละเอียดอ่อนเป็นงานระดับท้องถิ่นและการพระศาสนา เป็นงานที่ให้ความสำคัญแก่พระสังฆาธิการและเห็นผลงานของพระสังฆาธิการได้เร็วกว่างานอื่น แต่ก็มักเป็นเหตุก่อปัญหา เช่น บางแห่งเกิดความขัดแย้งระหว่างวัด

กับชาวบ้านจนถึงลูกหลานใหญ่โต ก็เพราะการสาธารณูปการเป็นเหตุหากเจ้าคณะได้เห็นความสำคัญเร่งรัดตรวจตราชี้แจงแนะนำ การปฏิบัติหน้าที่ของพระสังฆาธิการได้ดีแล้ว การขัดแย้งระหว่างวัดกับบ้านจะลดน้อยลงตามลำดับ และความสมัครสมานสามัคคีระหว่างบ้านกับวัดจะมีมากขึ้นเป็นเหตุให้การคณะสงฆ์และการพระศาสนาดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยดีงาม การควบคุมส่งเสริมการสาธารณูปการ จึงถือเป็นหน้าที่อันสำคัญของพระสังฆาธิการทุกระดับชั้น^{๑๙๗} การพัฒนาสาธารณูปการน่าจะแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ คือ ๑) พัฒนาวัด ๒) พัฒนาคณะในวัด ๓) พัฒนาชุมชน และเมื่อกล่าวโดยสรุปความมุ่งหมายของสาธารณูปการก็เพื่อบำรุงรักษาและส่งเสริมวัดให้เป็นที่ยอวยประโยชน์แก่ประชาชนหรือแก่สังคมผู้เป็นเจ้าของวัดให้วัฒนาถาวรสืบไป ในปัจจุบันกิจการ

คณะสงฆ์และการพัฒนาพระศาสนาตามสาธารณูปการของวัดแบ่งได้เป็น ๓ เรื่องดังนี้

๑. การก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์

๒. การพัฒนาวัด

๓. การดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติของวัด

อนึ่ง งานด้านสาธารณูปการทั้ง ๓ ประเภท เมื่อแยกเป็นข้อย่อยแล้ว จะได้ดังนี้

๑) ขออนุญาตรื้อถอนและก่อสร้างศาสนวัตถุใหม่

๒) ขอสถาปนา ตั้งวัด วัดพัฒนาตัวอย่าง

๓) ขอยกวัดร้างเป็นวัดที่มีภิกษุจำพรรษา

๔) ขอยกวัดเป็นพระอารามหลวง

๕) ขอยกวัด รวมวัด

๖) วัดประสงฆ์อศศิภิกษุ และวินาศภิกษุ

๗) การประชุมตรวจการคณะสงฆ์

๘) การขอใช้ที่ดินทางราชการเพื่อสร้างวัด

๙) ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา

๑๐) งานของงบประมาณอุดหนุนการบูรณะวัด^{๑๙๘} งานสาธารณูปการนั้นสืบเนื่องมาจากหน่วยย่อยที่สำคัญที่สุดของสถาบันพระพุทธศาสนาในสังคมไทย คือ วัด คนไทยไปตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ ที่ใด เมื่อรวมกันขึ้นเป็นชุมชนก็เกิดความต้องการมีวัด มีพระสงฆ์ไว้สำหรับเป็นที่ทำบุญบำเพ็ญกุศลตามประเพณี และเป็นที่บวชเรียนของกุลบุตร จึงได้ช่วยกันสร้างวัดของตนหรือของชุมชนนั้นขึ้น เมื่อสร้าง

^{๑๙๗} พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญโญ), การคณะสงฆ์และการพระศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๔๑.

^{๑๙๘} พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตตโสภโณ), พุทธศาสตร์ปริทรรศน์รวมในผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๘), หน้า ๒๗๔.

เสร็จแล้วก็จะอาราธนาพระสงฆ์มาอยู่ประจำ เป็นผู้นำทางศาสนาของชุมชน เป็นผู้ดูแลรักษาและจัดการวัดของประชาชน เกิดเป็นกิจการของวัดและของคณะสงฆ์ขึ้น การที่พระสงฆ์รับหน้าที่เป็นผู้ดูแลรักษาและจัดการวัดนี้ถือเป็นการช่วยเหลือประชาชน และกิจการด้านอื่นๆ ของวัดล้วนเป็นกิจการที่เป็นการช่วยเหลือ อุดหนุนหรือเกื้อกูลประชาชนผู้เป็นเจ้าของวัดนั้นหรือประชาชนทั่วไป จึงได้เรียกกิจการเกี่ยวกับการดูแลรักษาและจัดการวัดว่าการสาธารณูปการ^{๑๙๙}

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การสาธารณูปการจะเน้นในส่วนบำรุงรักษาวัดและ ศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี เป็นหน้าที่ของผู้บริหารวัดและคณะสงฆ์โดยตรง ในส่วนของรัฐและพุทธบริษัทจะต้องอุปถัมภ์ด้วยไม่ว่าจะเป็นการก่อสร้างหรือบูรณะรักษาเสนาสนะของพระสงฆ์ พระสังฆาธิการทุกรูปต้องมองเห็นความสำคัญของการจัดทำแผนแม่บทการก่อสร้าง และรู้จักวิธีการบริหารงานสาธารณูปการเป็นอย่างดี มีเทคนิคและวิธีการขอคำปรึกษากับหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบการบริหารจัดการงานสาธารณูปการที่ดี จะต้องรู้จักวิธีบูรณปฏิสังขรณ์ โดยยึดหลักการบริหารบูรณปฏิสังขรณ์ การรักษาดูแล ทำนุบำรุง ศาสนวัตถุและศาสนสถานและการจัดทำวัดให้เป็นวัดพัฒนาตัวอย่าง งานสาธารณูปการเป็นงานสำคัญ โดยเฉพาะเป็นงานระดับบารมีเจ้าอาวาส และเป็นงานละเอียดอ่อน เป็นงานระดับท้องถิ่นและการพระศาสนา เป็นงานที่ให้ความสำคัญแก่เจ้าอาวาสและเห็นผลงานของเจ้าอาวาสได้เร็วกว่างานด้านอื่นๆ การควบคุมส่งเสริมการสาธารณูปการจึงถือเป็นหน้าที่อันสำคัญของเจ้าคณะทุกระดับชั้น

ตารางที่ ๒.๘ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการสาธารณูปการ

นักวิชาการหรือแหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
กรมการศาสนา, (๒๕๔๙, หน้า ๗).	การดำเนินการเกี่ยวกับการพัฒนาวัดด้านอาคารสถานที่ เพื่อให้วัดเอื้อประโยชน์ตามภารกิจของเจ้าอาวาสด้านอื่นๆ การพัฒนาเหล่านี้ได้แก่ การดูแล การทำนุบำรุงรักษาสาธารณสมบัติของวัด การดูแลและรักษาสิ่งก่อสร้างอาคารสถานที่ เช่น พระอุโบสถ เมารุ อาคารเรียน หอธรรม ศาลา การเปรียญ เป็นต้น

^{๑๙๙} มาณพ พลไพรินทร์, คู่มือบริหารกิจการคณะสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๔๑), หน้า ๒๙๔.

ตารางที่ ๒.๘ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการสาธารณูปการ (ต่อ)

นักวิชาการหรือแหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญโญ), (๒๕๔๐, หน้า ๔๑).	การก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ ศาสนวัตถุและศาสนสถาน ควบคุมการเงินและบัญชี รับ – จ่าย ของแต่ละวัดให้เป็นไปตามหลักบัญชี
พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตตโสภโณ), (๒๕๔๘, หน้า ๒๗๔).	การพัฒนาสาธารณูปการน่าจะแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ คือ ๑) พัฒนาวัด ๒) พัฒนาคนในวัด ๓) พัฒนาชุมชน
มานพ พลไพรินทร์, (๒๕๔๑, หน้า ๒๙๔).	เป็นผู้นำทางศาสนาของชุมชน เป็นผู้ดูแลรักษาและจัดการวัดของประชาชน วัด คนไทยไปตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ ที่ใด เมื่อรวมกันขึ้นเป็นชุมชนก็เกิดความต้องการมีวัด

๒.๘ พื้นที่การศึกษาวิจัยในเขตปกครองคณะสงฆ์จังหวัดอ่างทอง

จังหวัดอ่างทองอุดมไปด้วยงานหัตถกรรมพื้นถิ่นไม่ว่าจะเป็นงานปั้นตุ๊กตาชาววัง การทำกลอง การทำอิฐดินเผา หรือการผลิต เครื่องจักสาน ทั้งยังเป็นแหล่งกำเนิดเพลงพื้นบ้านลิเก เป็นจังหวัดบ้านเกิดของ นายดอก นายทองแก้ว เมืองวิเศษชัยชาญ และนายแท่น นายอิน นายเมือง ชาวบ้านสีบัวทอง วีรชนคนกล้าในศึกบางระจัน และขุนรองปลัดชู ผู้นำกองอาทมาตอาสาสู้รบจนสิ้นชีพ ๔๐๐ คน ที่เมืองกุยบุรี นอกจากนี้ยังเต็มไปด้วยวัดวาอารามที่มีความเก่าแก่โบราณสวยงาม และมีจุดเด่นที่น่าสนใจมากมายกว่า ๒๐๐ วัด อันเป็นสถานที่ที่นาศึกษาประวัติศาสตร์และเรื่องราวความเป็นมาในอดีตของชาติไทย

อ่างทองเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี ซึ่งนักโบราณคดีชาวฝรั่งเศส ชื่อ นายซอง บวสเชอลิเย่ (Dr. Jean Boisselier) พร้อมนักโบราณคดีจากกรมศิลปากรมาสำรวจพื้นที่จังหวัดอ่างทอง พบร่องรอยคูเมืองที่มีร่องน้ำโอบล้อมรอบเมืองตามรูปแบบคูน้ำคันดินขวากทะเล คูเมืองที่สำรวจพบ คือ บ้านคูเมือง ตำบลหัวไผ่ อำเภอแสวงหา จังหวัดอ่างทอง

ในปัจจุบันอ่างทองเดิมชื่อ เมืองวิเศษชัยชาญ ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำน้อยบนพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยาในการสู้รบกับกองทัพพม่า ดังปรากฏในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาหลายตอนโดยเฉพาะในช่วงก่อนกรุงศรีอยุธยาแตกในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ พม่าได้ใช้แขวงเมืองวิเศษชัยชาญเป็นที่ตั้งค่ายเพื่อตีกรุงศรีอยุธยาและทำให้เกิดการสู้รบครั้งสำคัญที่จารึกไว้ในประวัติศาสตร์ไทยนั่นคือ ศึกบางระจัน ปลายสมัยกรุงธนบุรีได้ย้ายที่ตั้งเมืองมาอยู่บริเวณฝั่งซ้าย

ของแม่น้ำเจ้าพระยาที่บ้านบางแก้ว เรียกชื่อใหม่ว่า “อ่างทอง” เนื่องจากเป็นที่ลุ่มและอยู่ข้างน้ำอันเป็นเสมือนขุมทรัพย์ที่มีค่า

จังหวัดอ่างทองเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่บริเวณภาคกลางตอนล่าง มีเนื้อที่ ๙๖๘ ตารางกิโลเมตร ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่ม มีแม่น้ำสายสำคัญไหลผ่านสองสาย คือ แม่น้ำน้อย และแม่น้ำเจ้าพระยา จังหวัดอ่างทองแบ่งการปกครองออกเป็น ๗ อำเภอ คือ อำเภอเมืองอ่างทอง อำเภอวิเศษชัยชาญ อำเภอแสวงหา อำเภอป่าโมก อำเภอโพธิ์ทอง อำเภอไชโย และอำเภอสามโก้

มีอาณาเขตติดต่อคือ

ทิศเหนือ ติดต่อกับจังหวัดสิงห์บุรี

ทิศตะวันออก ติดต่อกับจังหวัดลพบุรีและพระนครศรีอยุธยา

ทิศตะวันตก ติดต่อกับจังหวัดสุพรรณบุรี

ทิศใต้ ติดต่อกับจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พื้นที่การศึกษาการจัดการสาธารณสุขการของวัดในเขตปกครองคณะสงฆ์จังหวัดอ่างทอง จำนวน ๗ อำเภอ ประกอบด้วย^{๒๐๐}

ตารางที่ ๒.๙ วัดในเขตจังหวัดอ่างทอง

ที่	จังหวัดอ่างทอง	จำนวนวัด
๑	อำเภอเมืองอ่างทอง	๓๘
๒	อำเภอวิเศษชัยชาญ	๕๑
๓	อำเภอแสวงหา	๒๑
๔	อำเภอป่าโมก	๒๐
๕	อำเภอโพธิ์ทอง	๔๐
๖	อำเภอไชโย	๒๔
๗	อำเภอสามโก้	๑๐
รวม	๗ อำเภอ	๒๐๔

ผู้วิจัยได้นำข้อมูลมาจากบัญชีรายชื่อวัดในจังหวัดอ่างทองของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ มาจัดเรียบเรียงใหม่ตามอำเภอ ฝ่ายมหานิกาย^{๒๐๑}

^{๒๐๐} สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. บัญชีรายชื่อวัดทั่วประเทศ. จำทำโดย ฝ่ายศาสนสถานและควบคุมทะเบียนวัด, ๒๕๕๖. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://www.onab.go.th/> สืบค้นวันที่ (๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๗).

^{๒๐๑} สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. **ปฏิทินศาสนา ๒๕๕๗**, (จังหวัดนครปฐม : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๗), หน้า ๓๗๖.

วัดในเขตปกครองจังหวัดอ่างทอง มีทั้งหมด ๗ อำเภอจำนวน ๒๐๔ วัดนั้น ผู้วิจัยได้คัดเลือกมา ๗ วัด ๗ อำเภอ ในการทำวิจัย จะประกอบไปด้วยวัดหลวงและวัดราษฎร์ ดังนี้

๑. อำเภอเมือง วัดต้นสน
๒. อำเภอวิเศษชัยชาญ วัดเขียน
๓. อำเภอแสวงหา วัดช่องลม
๔. อำเภอป่าโมก วัดป่าโมก
๕. อำเภอโพธิ์ทอง วัดจุฬามณี
๖. อำเภอไชโย วัดไชโย
๗. อำเภอสามโก้ วัดโบสถ์

๑. วัดต้นสน

วัดต้นสน ที่ตั้ง ตั้งอยู่เลขที่ ๑/๑ ถนนเทศบาล ๑๐ ตำบลตลาดหลวง อำเภอเมือง จังหวัดอ่างทอง

สภาพทั่วไป วัดนี้ตามสันนิษฐานสร้างเมื่อตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา เพราะอุโบสถหลังเก่ามีบัวอ่อน คันทวย แต่ไม่มีจดหมายเหตุบันทึกไว้เป็นหลักฐาน แต่ผู้เฒ่าแก่เล่ากันต่อๆ มา และได้ทรุดโทรมมาจนเกือบจะกลายเป็นวัดร้าง เพราะไม่มีปูชนียวัตถุแต่อย่างใด ต่อมา พ.ศ. ๒๔๘๘ พระราชสุพรรณโมลี อดีตเจ้าคณะจังหวัดอ่างทอง ริเริ่มการก่อสร้างถาวรวัตถุต่างๆ ขึ้น ประวัติการสร้าง สมเด็จพระศรีเมืองทอง

สมเด็จพระศรีเมืองทอง พระพุทธรูปองค์ใหญ่ หล่อด้วยทองเหลืองทั้งองค์ หน้าตักกว้าง ๖ วา ๓ ศอก ๙ นิ้ว สูง ๙ วา ๒ ศอก ๑๙ นิ้ว ปิดทองคำแท้ทั้งองค์ เป็นที่เคารพนับถือของพุทธศาสนิกชนทั่วไป

ปูชนียวัตถุที่สำคัญของวัด คือ พระพุทธรูปปางสะดุ้งมาร ขนาดหน้าตักกว้าง ๖ วา ๓ ศอก ๙ นิ้ว สูง ๙ วา ๑ ศอก ๑๙ นิ้ว ได้ถวายพระนามว่า สมเด็จพระนวะะโลกุตระระธัมมบตีศรีเมืองทอง เรียกโดยย่อว่า สมเด็จพระศรีเมืองทอง หล่อด้วยโลหะทั้งองค์ ลงรักปิดทอง โดยเมื่อวันที่ ๗ มีนาคม พ.ศ.๒๕๒๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯแทนพระองค์ ทรงประกอบพิธีสมโภชพระเกตุ สมเด็จพระศรีเมืองทอง ที่วัดต้นสน

พระราชสุพรรณโมลี เจ้าอาวาสวัดต้นสน รูปเดิม เริ่มสร้างพระพุทธรูปองค์ใหญ่ อันให้นามว่า สมเด็จพระพุทธรูปนวลโลกุตระ ธัมมบตีศรีเมืองทอง หรือเรียกโดยย่อว่า สมเด็จพระศรีเมืองทอง เมื่อ พ.ศ.๒๕๑๖ โดยมี พระครูอนุกาสนโสภณ เป็นเลขานุการ ช่วยสร้างมาโดยตลอด

พระราชสุพรรณโมลี สร้างสมเด็จพระศรีเมืองทองมาได้ถึงพระอุระ (อก) ขององค์พระพุทธรูป ทานกัมมรณภาพลง เมื่อวันที่ ๙ มกราคม ๒๕๒๓ ดังนั้น พระวิสิฐคณาภรณ์ เจ้าอาวาสวัดต้นสน รูปปัจจุบัน และเจ้าคณะจังหวัด อ่างทอง จึงรับช่วงดำเนินการสร้าง

พ.ศ. ๒๕๕๔ ดำเนินการก่อสร้างศาลาพระศรีเมืองทอง จำนวน ๑ หลัง กว้าง ๒๕ เมตร ยาว ๔๐ เมตร ลักษณะทรงไทย ประยุกต์ โครงสร้างทำด้วยเหล็ก พื้นปูด้วยไม้เนื้อแข็ง มีช่อฟ้า ใบระกา คันทวย หน้าบรรณ แล้วเสร็จบริบูรณ์ เมื่อวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๔ ราคาค่าก่อสร้างเป็นจำนวนเงิน ๔,๐๐,๐๐๐ บาท สี่ล้านบาทถ้วน

พ.ศ. ๒๕๕๔ ดำเนินการก่อสร้างศาลาเพื่อประดิษฐานเจ้าแม่กวนอิม จำนวน ๑ หลัง กว้าง ๙ เมตร ยาว ๑๕ เมตร ลักษณะทรงไทยประยุกต์ โครงสร้างทำด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก หลังคามุงกระเบื้องเคลือบ แล้วเสร็จ บริบูรณ์ เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๔ ราคาค่าก่อสร้างเป็นจำนวนเงิน ๕๘๙,๑๒๙ บาท (ห้าแสนแปดหมื่นเก้าพันหนึ่งร้อยยี่สิบเก้าบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๕๕ ดำเนินการก่อสร้างศาลา เพื่อประดิษฐานองค์จุฑามาราเทพ จำนวน ๑ หลัง กว้าง ๖ เมตร ยาว ๑๒ เมตร ลักษณะทรงไทยประยุกต์ โครงสร้างทำด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก หลังคามุงกระเบื้องเคลือบ แล้วเสร็จบริบูรณ์ เมื่อวันที่ ๒๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๔ ราคาค่าก่อสร้างเป็นจำนวนเงิน ๓๕๐,๐๐๐ บาท (สามแสนห้าหมื่นบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๕๕ ดำเนินการก่อสร้างวิหาร เพื่อประดิษฐานหลวงพ่อกุศลโสธรจำลอง ๑ หลัง กว้าง ๙ เมตร ยาว ๑๕ เมตร ลักษณะทรงไทยประยุกต์ โครงสร้างทำด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก หลังคามุงกระเบื้องเคลือบ แล้วเสร็จบริบูรณ์ เมื่อวันที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๔ ราคาค่าก่อสร้างเป็นจำนวนเงิน ๕๕๐,๐๐๐ บาท (ห้าแสนบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๕๖ ดำเนินการก่อสร้างศาลา เพื่อประดิษฐานหลวงพ่อบ้างออง จำนวน ๑ หลัง กว้าง ๖ เมตร ลักษณะทรงไทยประยุกต์ โครงสร้างทำด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก หลังคามุงกระเบื้องเคลือบ แล้วเสร็จบริบูรณ์ เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๔ ราคาค่าก่อสร้างเป็นจำนวนเงิน ๒๐๐,๐๐๐ บาท (สองแสนบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๕๔ ดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์ศาลาการเปรียญ จำนวน ๑ หลัง โครงสร้างทำด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก กว้าง ๘๐ เมตร ยาว ๑๑๐ เมตร เปลี่ยนกระเบื้องหลังคาใหม่ เทพื้นคอนกรีตเสริมเหล็ก พื้นปูกระเบื้องและทาสี ช่อฟ้า ใบระกา หน้าบัน เปลี่ยนสายไฟ ติดตั้งพัดลม และเครื่องปรับอากาศ แล้วเสร็จบริบูรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๔ ราคาค่าปฏิสังขรณ์ เป็นจำนวนเงิน ๑,๗๕๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งล้านเจ็ดแสนห้าหมื่นบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๕๔ ดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์ศาลาเจริญธรรม จำนวน ๑ หลัง โครงสร้างทำด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก กว้าง ๒๕ เมตร ยาว ๙๐ เมตร เปลี่ยนกระเบื้องหลังคาใหม่ ปรับปรุงพื้นที่

คอนกรีตเสริมเหล็ก เปลี่ยนสายไฟ ติดตั้งไฟฟ้า พัดลม แล้วเสร็จบริบูรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๘ ราคาค่าปฏิสังขรณ์ เป็นจำนวนเงิน ๒๕๐,๐๐๐ บาท (สองแสนห้าหมื่นบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๕๕ ดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์กุฏิสงฆ์รอบหอสวดมนต์ จำนวน ๒๐ ห้อง โครงสร้างทำด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก กว้าง ๑๒ เมตร ยาว ๘๐ เมตร เปลี่ยนกระเบื้องหลังคาใหม่ ปรับปรุงพื้นไม้ใหม่ เปลี่ยนสายไฟ ติดตั้งไฟฟ้า พัดลม แล้วเสร็จบริบูรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๘ ราคาค่าปฏิสังขรณ์ เป็นจำนวนเงิน ๘๐,๐๐๐ บาท (แปดหมื่นบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๕๕ ดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์อุโบสถ จำนวน ๑ หลัง โครงสร้างทำด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก กว้าง ๔๐ เมตร ยาว ๘๐ เมตร เปลี่ยนกระเบื้องหลังคาใหม่ ปรับปรุงยาพื้นให้พื้นน้ำ เทพื้นคอนกรีตเสริมเหล็กกรอบ และทาสี เปลี่ยนข้อฟ้า หน้าบันติดกระจกสี เขียนจิตรกรรมฝาผนัง พื้นปูกระเบื้องแกรนิต เปลี่ยนสายไฟ ติดตั้งพัดลม และโคมไฟ แล้วเสร็จบริบูรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๙ ราคาค่าปฏิสังขรณ์ เป็นจำนวนเงิน ๘๐๐,๐๐๐ บาท (แปดแสนบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๕๖ ดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์ห้องปฏิบัติธรรม จำนวน ๒๕ ห้อง ลักษณะทรงไทยประยุกต์ ๒ ชั้น โครงสร้างชั้นบนทำด้วยไม้และชั้นล่างทำด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก กว้าง ๖ เมตร ยาว ๘ เมตร เปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคา เปลี่ยนประตูหน้าต่าง ติดมุงลวด ทาสี เปลี่ยนสายไฟ ติดตั้งระบบไฟฟ้า พัดลม แล้วเสร็จบริบูรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๐ ราคาค่าปฏิสังขรณ์ เป็นจำนวนเงิน ๒,๑๕๐,๐๐๐ บาท (สองล้านหนึ่งแสนห้าหมื่นบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๕๖ ดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์กุฏิสงฆ์ จำนวน ๓๘ หลัง ลักษณะทรงไทยประยุกต์ ๒ ชั้น โครงสร้างชั้นบนทำด้วยไม้และชั้นล่างทำด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก กว้าง ๖ เมตร ยาว ๘ เมตร เปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคา เปลี่ยนประตู หน้าต่าง ติดมุงลวด ทาสี เปลี่ยนสายไฟ ติดหลอดไฟฟ้า แล้วเสร็จบริบูรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๑ ราคาปฏิสังขรณ์ เป็นจำนวนเงิน ๑,๐๐๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งล้านบาทถ้วน) และมีการพัฒนาต่อเรื่อยมาจนถึงทุกวันนี้

๒. วัดเขียน

วัดเขียน ที่ตั้ง ตั้งอยู่เลขที่ ๕๐ บ้านบางกะพั่น หมู่ที่ ๘ ตำบลศาลเจ้าโรงทอง อำเภอยะยี่ชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง

สภาพทั่วไป พื้นที่ทั่วไปเป็นที่ราบลุ่มริมแม่น้ำน้อย มีหมู่บ้านและลำคลองโดยรอบบริเวณวัด อาคารเสนาสนะต่างๆประกอบด้วยพระอุโบสถกว้าง ๗๕๐ เมตร ยาว ๙.๖๐ เมตร สร้างเมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๑๔ โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก มีฝาผนังภายในเขียนภาพด้วยสียางไม้ สมัยอยุธยา ศาลาการเปรียญกว้าง ๙.๕๐ เมตร ยาว ๑๖.๕๙ เมตร สร้างเมื่อพุทธศักราช ๒๕๒๕ หอสวดมนต์กว้าง ๒๐.๘๐ เมตร ยาว ๒๑.๓๕ สร้างเมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๖ กุฏิสงฆ์จำนวน ๔ หลัง เป็นอาคารไม้แฝดสองแถว สำหรับปูชนียวัตถุมีพระประธานในพระอุโบสถ

ประวัติความเป็นมา จากหลักฐานของกรมศาสนาระบุว่า วัดนี้สร้างขึ้นในสมัยอยุธยา ตอนปลายราว พุทธศักราช ๒๒๐๐ และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาประมาณปีพุทธศักราช ๒๒๑๐ โบราณวัตถุสถาน -พระอุโบสถ เป็นอาคารคอนกรีตเริ่มหลัก ภายในยังปรากฏซากอาคารก่ออิฐถือปูน เหลือเพียงผนังซึ่งมีภาพจิตรกรรมฝาผนัง พระอุโบสถมีขนาดกว้าง ๗,๘๐ ยาว ๙.๖๐ เมตร จิตรกรรมฝาผนังเขียนเป็นภาพป่าหิมพานต์ มีรูปป่าชาวนา สระและโคตหิน มีเหล่าชาสาร ราชสีห์ กิณรี นาค เป็นหมู่ๆ แต่ในปัจจุบันผนังด้านหน้าถูกปลวกกินเป็นทาง และถูกน้ำฝนไหลเป็นทางชำรุดทรุดโทรมมาก ตรงทางซ้ายประตูด้านขวามือของพระประธานเขียนเรื่องพระสุธนชาดก ส่วนด้านซ้ายมือของพระประธานเริ่มตรงบริเวณทางเข้าเขียนเรื่องเรื่องเวสสันดรชาดก ต่อมาจึงเป็นเรื่องจันทกุมาร ภูริทัต มหาชนก สุวรรณสาม เหนือรูปเล่านี้ขึ้นไปเขียนเป็นภาพเทพชุมนุม และมีเส้นลั่นธำมรงค์อยู่เหนือเส้นลั่นธำมรงค์นี้เป็นภาพนักสิทธิวิทยาธร คนธรรพ์ เรียงกันไปจนถึงพระประธานทั้งสองข้าง ผนังด้านหลังพระประธานเขียนเป็นภาพดอกไม้ร่วงและลายเฟื่องอุบะ หน้าบันของพระอุโบสถหลังเดิมปัจจุบันทางวัดนำไปติดบนซุ้มประตูทางเข้าของวัดทั้งสองข้างแต่ชายคาปีกนกทั้ง ๔ ด้านของพระอุโบสถถูกทิ้งร้างไว้ในโรงไม้หลังศาลาการเปรียญ -พระวิหาร ตั้งอยู่ด้านหน้าพระอุโบสถ ลักษณะเป็นนินโบราณสถาน ทางวัดสร้างหลังคาคลุมไว้ บนเนินแห่งนี้ประดิษฐานพระประธานแกนหินทรายลงรัก ปิดทองและอยู่ในสภาพค่อนข้างสมบูรณ์^{๒๐๒}

๓. วัดช่องลม

วัดช่องลม ที่ตั้งวัดช่องลม มีสภาพเป็นซากโบราณสถาน ตั้งอยู่ในเขตโรงเรียน วัดบ้านพราน ตำบลบ้านพราน อำเภอแสวงหา จังหวัดอ่างทอง

สภาพทั่วไปมี สภาพเป็นซากโบราณสถานขนาดใหญ่พอสมควรตั้งอยู่เป็นเนินดินสูงในเขตโรงเรียนวัดบ้านพราน สภาพพื้นที่โดยรอบได้มีการสร้างอาคารและใช้เป็นไร่ นา รวมทั้งชุดบ่อเลี้ยงปลาขยายจากสระน้ำโบราณด้วย นอกจากนั้นยังมีเนินดินที่ควรเป็นโบราณสถานอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกับโบราณสถานแห่งนี้ด้วย

ประวัติความเป็นมา สันนิษฐานว่าวัดช่องลมแห่งนี้คงเป็นวัดที่สร้างขึ้นมาในครั้งกรุงศรีอยุธยา ทั้งนี้ปรากฏหลักฐานจากรูปแบบของสถาปัตยกรรมและลวดลายปูนปั้นที่ยังคงปรากฏอยู่ แต่ต่อมาคงถูกทิ้งร้างไปและทางราชการได้มาตั้งโรงเรียนขึ้น แต่อย่างไรก็ตามกรมศิลปากรก็ยังมิได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติ

โบราณวัตถุสถาน

พระอุโบสถ ตั้งอยู่บนเนินดินที่สูงกว่าระดับพื้นดินโดยรอบประมาณ ๓ เมตร เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหันหน้าไปทางด้านทิศตะวันออกก่ออิฐถือปูน ส่วนฐานของพระอุโบสถชำรุดมาก

^{๒๐๒} ทวีป ทวีพาณิชย์, เมืองอ่างทอง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประกายพริก, ๒๕๓๔), หน้า ๑๙๕.

คงเหลือเพียงส่วนน้อยพอทำการศึกษาได้ ประกอบด้วยส่วนหน้ากระดาน บัวคว่ำ ท้องไม้ซึ่งประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ขนาบด้วยเส้นลวด ถัดขึ้นไปเป็นบัวหางและหน้ากระดานแล้วจึงเป็นผนังพระอุโบสถซึ่งในส่วนผนังนี้ก่อได้ชำรุดไปแล้วเช่นกัน โดยไม่สามารถทราบความสูงที่แท้จริงได้เลย ผนังด้านทิศตะวันตกพังทลายไปหมดสิ้นแล้วส่วนผนังด้านทิศเหนือและทิศใต้พอทำการศึกษาได้คือมีความหนา ๖๒.๕ เซนติเมตร ด้านนอกก่อเป็นผนังภายในก่ออิฐและมีร่องรอยการถือปูนเรียบ การเรียงอิฐของซุ้มเหล่านี้ก่อใช้เทคนิคแบบไทยคือใช้ อาบเหลี่ยมอิฐเข้าหากันจนถึงยอดแหลม ไม่ได้ใช้เทคนิคของตะวันตกหรือพม่าที่เรียงอิฐตั้งขึ้นตามแนวโค้งและมีอิฐ Key stone ทรงสี่เหลี่ยมคางหมูเป็นตัวล๊อคบนยอดสุดของซุ้ม ซุ้มที่อยู่ทางด้านทิศตะวันตกของผนังด้านทิศเหนือมีลายปูนปั้นของปลายกรอบหน้าบันหลงเหลืออยู่ มีลักษณะ ใกล้เคียงกับที่เมรุทิศของวัดชัยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยามาก ผนังภายในพระอุโบสถก่อที่บไม่เจาะช่องแบบด้านนอก ก่ออิฐแบบสลับสัณฐานและมีร่องรอยการเอาเศษกระเบื้องมุงหลังคาที่แตกหักแล้วมาโบกทับผนังด้วย อิฐที่พบมีขนาดกว้าง ๑๔ เซนติเมตร ยาว ๒๙ เซนติเมตร หนา ๕ เซนติเมตร ส่วนพื้นภายในพระอุโบสถปูด้วยกระเบื้องดินเผารูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาด ๒๗ เซนติเมตรหนา ๑ เซนติเมตร พระประธานที่ประดิษฐานอยู่ก็ได้ซ่อมขึ้นใหม่หมดทั้งองค์อย่างไรก็ดีพระอุโบสถหลังนี้อาจกำหนดอายุให้อยู่ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ได้

สระน้ำโบราณ ตั้งอยู่ด้านหน้าทางด้านทิศตะวันออกของพระอุโบสถเดิมเป็นสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดย่อม ต่อมาทางโรงเรียนได้ขุดขยายออกทั้งด้านทิศเหนือและทิศใต้ เพื่อให้เป็นบ่อเลี้ยงปลาจึงทำให้รูปทรงของสระเปลี่ยนแปลงไป แต่ก็ยังคงศึกษารูปทรงของสระโบราณได้จากแนวเขื่อนก่อนอิฐขอบสระได้ เนินโบราณสถาน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระอุโบสถถูกปกคลุมด้วยวัชพืชจนไม่อาจทราบรูปทรงของเนินดินนี้ได้ แต่ได้พบเศษอิฐกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปบนเนินดินนี้ เศษกระเบื้องมุงหลังคา ได้พบชิ้นส่วนของกระเบื้องกาบุดินเผาไม่เคลือบสำหรับมุงหลังคาพระอุโบสถตกแล้วทั่วไปโดยรอบเนินพระอุโบสถ

๔. วัดป่าโมก

วัดป่าโมกวรวิหาร หรือที่ชาวบ้านเรียกตามชื่อเดิมคือ วัดไต้ท้ายตลาด อยู่ที่ตำบลป่าโมก เป็นวัดที่มีการบันทึกเกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญเมื่อครั้งชะลอพระพุทไธยาสน์ไว้ในพระราชนิพนธ์พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา และยังปรากฏในพงศาวดารเหนือ กล่าวไว้ว่าวัดนี้สร้างในสมัยสุโขทัย โดยมีที่ตั้งของวัดเดิมซึ่งไม่สามารถหาร่องรอยได้ อยู่ห่างจากวัดป่าโมกในปัจจุบันไปทางเหนือ เรื่องราวในพงศาวดารเหนือได้กล่าวถึงมหาเถรไถลลาย (หรือมหาเถรไหล่ลาย) ได้พระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า ๖๕๐ องค์ และพระศรีมหาโพธิ์ ๒ ต้นมาจากเมืองลังกาสิหิ แล้วได้บรรจุพระบรมธาตุไว้ในพระพุทไธยาสน์ วัดป่าโมกนี้ ๓๖ พระองค์

ในสมัยอยุธยา ก่อนการชะลอพระพุทธรูปไสยาสน์นั้น พระวิหารของพระพุทธรูปไสยาสน์อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา น่าจะเป็นวิหารพระ เหมือนดังวิหารขอพระมงคลบพิตรพระนครศรีอยุธยา ที่นับถือและเคารพกราบไว้ แต่เนื่องจากที่ตั้งของวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา กระแสน้ำได้กัดเซาะตลิ่งแม้ว่าจะก่อคันเขื่อนกันไว้ก็ไม่สามารถทนทานแรงน้ำได้ ในสมัยพระเจ้าท้ายสระจึงได้คิดการลอพระพุทธรูปไสยาสน์ให้พ้นจากริมตลิ่ง โดยพระราชสงครามได้รับอาสาจัดการเคลื่อนย้ายองค์พระพุทธรูปไสยาสน์โดยไม่ต้องรื้อก่อใหม่ การชะลอพระพุทธรูปไสยาสน์นั้นเป็นงานใหญ่ ดังที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร และคำโคลงชะลอโดยพระยาโบราณราชธานินทร์ (พระ เดชะคุปต์) เป็นผู้พบหนังสือนี้และได้นำขึ้นถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และต่อต่อมาจึงได้มีการจารึกโคลงนี้ซึ่งมีจำนวน ๖๔ บท ไว้ในแผ่นหินประดิษฐานไว้ เบื้องหลังพระพุทธรูปไสยาสน์ ในพระมหาวีหาร วัดป่าโมก เมื่อพระพุทธรูปไสยาสน์ล่องพ้นริมฝั่งน้ำเข้าไปได้ ๑๐ เส้น ทำให้วิหารพระพุทธรูปไสยาสน์อยู่ในบริเวณวัดชีปะขาว และวัดตลาด พระเจ้าอยู่หัวท้ายสระจึงโปรดเกล้าฯ ให้รวมวัดทั้งสองเป็นวัดเดียวกันทำการบูรณปฏิสังขรณ์รื้อโบสถ์วิหารเก่า สร้างโบสถ์วิหารหลังใหม่ และพระราชทานนามว่า “วัดป่าโมก”
 สิ่งที่น่าสนใจภายในวัด^{๒๐๓}

๑. พระวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ องค์พระก่อด้วยอิฐฉาบปูน ลงรักปิดทอง เป็นศิลปะสมัยสุโขทัยประดิษฐานอยู่ในพระวิหารซึ่งสร้างขึ้นเมื่อคราวล่อ พระพุทธรูปไสยาสน์ ในสมัยอยุธยาตอนปลาย กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนไว้แล้ว พระพุทธรูปไสยาสน์องค์นี้นับเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านบ้านคูเมืองของอ่างทององค์หนึ่ง เป็นที่นับถือของประชาชนอย่างกว้างขวาง ทุกปีมีงานนมัสการ จัดเป็น ปีละ ๒ ครั้ง คือ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ขึ้น ๑๕ ค่ำและแรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ ช่วงหนึ่ง และอีกช่วงหนึ่งระหว่างขึ้น ๑๒ - ๑๕ และแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑

๒. ศาลาฉนวน จากท่าน้ำ ไปสู่วิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ เดิมมีจำนวน ๕๕ ห้อง

๓. พระวิหารเขียนหรือโบสถ์เขียน เดิมเป็นตำหนักที่ประทับของพระเจ้าท้ายสระ ในคราวเสด็จล่อพระพุทธรูปไสยาสน์ หน้าบันมีลายปูนปั้นลงรักปิดทอง

๔. มณฑป ก่อด้วยอิฐฉาบปูนทาสีขาว หลังคามุงกระเบื้องสี หน้าบันมีลวดลายปูนปั้นรอบมณฑปมีกุฏิ ๔ หลัง ด้านใต้ของมณฑปมีกุฏิอีกหลังหนึ่ง ส่วนบนสร้างเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองภายในมณฑปนี้ประดิษฐานพระพุทธรูปบาทสี่รอยสลักด้วยหินมีสี่รอยซ้อนลดหลั่นกันลงไป กล่าวกันว่านำมาจากเมืองพิษณุโลก

^{๒๐๓}ทวีป ทวีพาณิชย์, **เมืองอ่างทอง**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประกายประกาย, ๒๕๓๔), หน้า ๖๕.

๕. พระอุโบสถ มีลักษณะเดียวกับพระวิหารพระพุทธไสยาสน์ ภายในที่ผ่านผนังด้านหน้า มีจารึกศิลาเรื่องการหล่อพระพุทธไสยาสน์ และการบูรณะปฏิสังขรณ์พระวิหารอุโบสถในคราวเดียวกัน

๕. วัดจุฬามณี

วัดจุฬามณี ที่ตั้ง อยู่เลขที่ ๓๕ บ้านองครักษ์ หมู่ที่ ๓ ตำบลองครักษ์ อำเภอบัณฑิตทอง จังหวัดอ่างทอง

สภาพทั่วไป พื้นที่ตั้งวัดเป็นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำน้อย อาคารเสนาสนะต่างๆ ประกอบด้วยพระอุโบสถสร้างใหม่กว้าง ๗ เมตร ยาว ๑๗ เมตร พระวิหารโบราณ ศาลาการเปรียญไม้ จตุมุข กว้าง ๒๒ เมตร ยาว ๒๒ เมตร ยาว ๒๒ เมตร สร้างปีพุทธศักราช ๒๔๕๓ หอสวดมนต์กว้าง ๘ เมตร

ประวัติความเป็นมาวัดนี้คงเป็นวัดเก่าแก่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เพราะยังคงปรากฏหลักฐานทางโบราณวัตถุสนานร่วมสมัยอยู่เป็นจำนวนมาก และคงเป็นวัดที่อยู่ในชุมชนใหญ่ ตลอดเวลาจึงไม่ถูกทิ้งร้างและได้รับการทำนุบำรุงสร้างเสริมถาวรวัตถุต่างๆ เรื่อยมา กระนั้นก็ตาม ในช่วงระยะเวลาบางครั้งบางคราวก็คงเสื่อมโทรมลงไปบ้าง ดังปรากฏในประวัติของกรมศาสนาว่า ได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์ในปีพุทธศักราช ๒๓๗๕ ใช้ชื่อว่า “วัดจุฬามณีศรีองครักษ์ราษฎร์บำรุง” ต่อมาจึงเปลี่ยนเป็น “วัดจุฬามณี” เขตวิสุงคามสีมากว้าง ๑๐ เมตร ยาว ๒๐ เมตร

โบราณสถาน พระอุโบสถ แม้ว่าจะสร้างขึ้นใหม่มีขนาดกว้าง ๗ เมตร ยาว ๑๗ เมตร ก็ตาม หากแต่ได้มีการนำเอาหน้าบันไม้แกะสลักของเดิม รวมทั้งหน้าบันปีกนกมาใช้ตามเดิม โดยหน้าบันด้านทิศตะวันออกเป็นลายภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ๓ เศียร ล้อมรอบด้วยเทวดาข้างละ ๓ องค์ อยู่ในท่าเป่าสังข์ ตีกลองส่วนที่หน้าบันปีกนกทำเป็นลายก้านขด ไล่เป็นลายเทวดาครึ่งองค์เป่าแตร นอกจากนั้นยังมีการประดับสาหร่าย รวงผึ้ง ตอนใต้กรอบหน้าบันอีกด้วย ส่วนหน้าบันทางด้านทิศตะวันตกทำเป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ ส่วนหน้าบันปีกนกทำเป็นลายก้านขด ไล่เป็นลายเศียรนาครหน้าบันทั้งสองด้านมีร่องรอยของการลงรักปิดทองประดับกระจกอย่างวิจิตร กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ภายในพระอุโบสถมีพระพุทธรูปประธานเป็นพระพุทธรูปหินทรายปางสมาธิ แต่ได้ปั้นปูนและลงรักปิดทองใหม่ทั้งหมดองค์แล้วประดิษฐานอยู่

พระวิหาร เป็นอาคารเก่าก่ออิฐถือปูน หันหน้าไปทางด้านทิศตะวันออก ตั้งขนานกับพระอุโบสถในแนวเดียวกัน พระวิหารหลังนี้มีฐานอ่อนโค้งแบบท้องสำเภา ทำเป็นฐานปัทมทรงสูง ด้านหน้ายกพื้นสูงมีหลังคาพาไลยื่นออกมาคลุม มีประตูทางเข้าเพียงด้านเดียว ๒ บาน ด้านหลังก่อทึบ ผนังด้านทิศเหนือและทิศใต้ด้านนอกเจาะหน้าต่างเป็นซุ้มโค้งยอดแหลมแบบซุ้มกอติดด้านละ ๑ บาน แต่หน้าต่างนี้ภายในกลับทำเป็นกรอบสี่เหลี่ยม มีหน้าต่างต่างทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าปิดเปิด หน้าบันพระวิหารด้านทิศตะวันออกเป็นไม้แกะสลักทำเป็นลายกนกลงรักปิดทองประดับกระจก ตอนกลางทำ

เป็นลายเทพนมลอยขึ้นมาเหนือลายกนก ด้านข้างพระวิหารมีคันทวยข้างละ ๓ ตัว รองรับชายคาปีกนก ภายในพระวิหารมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปิดทองซึ่งก็คงมีแกนเป็นหินทรายสมัยอยุธยาแน่นอน นอกจากนี้ยังปรากฏพบเศษพระพุทธรูปหินทรายอีกหลายชิ้นและพบฐานพระพุทธรูปหลายฐาน ทั้งชนิดที่เป็นฐานสำหรับพระพุทธรูปนั่งและพระพุทธรูปยืนมีทั้งที่เป็นสำริดและไม้ แต่เป็นศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ทั้งสิ้น ศาลาการเปรียญ เป็นอาคารไม้ขนาดใหญ่ สร้างเมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๕๑ เป็นอาคารจัตุรมุข ขนาดกว้าง ๖๖ เมตร ซึ่งเป็นตัวอย่างที่ดีของสถาปัตยกรรมไทย แต่เป็นที่น่าเสียดายทางวัดไม่มีกำลังที่จะรักษาได้ขณะนี้จึงอยู่ในสภาพทรุดโทรมอย่างยิ่ง

หอไตรเป็นอาคารไม้ขนาด ๔ ห้อง ยกพื้นได้สูงหน้าบันเป็นไม้แกะสลักปิดทองประดับกระจกลายกุดั่นภายในมีตู้พระธรรมเขียนสีฝุ่นเป็นเรื่องพุทธประวัติ และมีหีบพระธรรม ๔ ใบเก็บรักษาไว้ แต่ขณะที่สำรวจในเดือนเมษายน พุทธศักราช ๒๕๓๔ หอไตรนี้ชำรุดทรุดโทรมมากและถูกปลวกขึ้นทั้งอาคาร

ศาลาท่าน้ำ เป็นอาคารไม้ขนาดเล็กเช่นศาลาท่าน้ำทั่วไป แต่มีฝีมือสร้างที่ประณีตและที่สำคัญคือหน้าบันด้านทิศตะวันตกทำเป็นไม้แกะสลักลงรักปิดทองประดับกระจกสีน้ำเงิน และสีทอง เป็นรูปพระพิฆเนศวร ส่วนด้านทิศตะวันออกทำเป็นรูปเทวดานั่งขัดสมาธิราบเหนือแท่น พระหัตถ์ขวาจับเข้า พระหัตถ์ซ้ายทรงพระขรรค์

พระเจดีย์ ก่ออิฐถือปูนขนาดใหญ่ สูง ๓๘ เมตร ฐานแปดเหลี่ยม เป็นพระเจดีย์โปร่งเดินได้รอบ แกนในขององค์เจดีย์มีบันไดทางขึ้นสูงชั้นสองของเจดีย์ได้ด้วย โดยชั้นที่สองของพระเจดีย์ที่เหนือฝาเพดานใช้เป็นที่พักเก็บสมุดข่อยและคัมภีร์ใบลานด้วยปัจจุบันอยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรมเช่นกัน

๖. วัดไชโย

วัดไชโยวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นโทชนิดวรวิหาร สังกัดคณะสงฆ์ มหานิกาย ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา วัดตั้งอยู่เลขที่ ๒๑ หมู่ที่ ๓ ตำบลไชโย อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง ที่ดินที่ตั้งวัดมีเนื้อที่ ๓๕ ไร่ ๓ งาน ๔๗ ตารางวา โฉนดที่ดินเลขที่ ๓๑๙ ตั้งเป็นวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๐ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ เขตวิสุงคามสีมา กว้าง ๒๔ วา ๑ ศอก ยาว ๔๕ วา ได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นพระอารามหลวงเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๐

สภาพทั่วไป วัดไชโยวรวิหาร หรือวัดเกษไชโย เดิมทีเป็นวัดราษฎร์ สร้างมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ไม่มีประวัติแน่ชัดว่าใครเป็นผู้สร้าง แต่มาปรากฏชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันทั่วไปเมื่อสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) แห่งวัดระฆังโฆสิตาราม ได้มาสร้างพระพุทธรูปองค์ใหญ่ขึ้น เมื่อครั้งปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ประมาณปี พ.ศ. ๒๔๐๐-๒๔๐๕ ซึ่งขณะนั้นท่านยังดำรงตำแหน่งสมณศักดิ์ที่ พระเทพกวี สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) มาสร้างพระพุทธรูปขึ้นนั้น ได้ทำอยู่ ๒ คราว คราวแรกสร้างเป็นพระพุทธรูปนั่งขนาดใหญ่โตมาก ใช้วิธีก่ออิฐถือดิน แต่แล้วก็หักพังทลายลงในไม่ช้า คราวที่สอง ก็ก่อเช่นนั้นเหมือนกัน แต่ลดขนาดให้เล็กลงกว่า

ครั้งแรก ถึงกระนั้นก็ยังนับว่าใหญ่มากอยู่นั่นเอง ครั้งนี้ก่อได้สำเร็จ เป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิ ปูนขาว ไม่ได้ปิดทอง นั่งอยู่กลางแจ้ง มองเห็นได้จากที่ไกล

ต่อมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์มี พระราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยารัตนบดินทร (บุญรอด) ที่สมุหนายก สำเร็จราชการกรม มหาดไทย ขึ้นมาเป็นแม่กองปฏิสังขรณ์วัดไชโยขึ้นใหม่ทั่วทั้งพระอาราม เมื่อปีกุน พ.ศ.๒๔๓๐ เมื่อมีการสร้างพระวิหารก็จำเป็นต้องมีการกระทุ้งราก พระพุทธรูปใหญ่ทนการกระเทือนไม่ได้ก็พังลง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ รับสร้างพระพุทธรูปใหม่ เป็นของหลวง ทดแทนพระพุทธรูปที่สมเด็จพระ พุฒาจารย์ (โต) ได้สร้างขึ้นไว้ แต่ครองจีวรและพาดสังฆาฏีกว้างตามแบบใหม่ ขนาดหน้าตัก กว้าง ๘ วา ๖ นิ้ว สูงสุดยอดพระรัศมี ๑๑ วา ๑ ศอก ๗ นิ้ว เจ้าพระยารัตนบดินทร (บุญรอด) ดำเนินการปฏิสังขรณ์วัดไชโยด้วยการกระทำใหม่หมดทุกอย่าง ทั่วทั้งพระอาราม มีการสร้างพระ วิหารเป็นเรือนองค์พระพุทธรูป สูง ๑ เส้นเศษ สร้างพระอุโบสถ เป็นมุขลดยื่นออกมาข้างหน้า สร้างศาลารายรอบพระวิหาร รวม ๔ หลัง สร้างกำแพงแก้วเป็นเขตพุทธาวาส สร้างกุฏิสงฆ์ ศาลาการเปรียญ หอสวดมนต์ หอระฆัง ศาลารายกลางวัด ศาลาท่าน้ำ เสร็จบริบูรณ์เมื่อปีมะเมีย พ.ศ.๒๔๓๗ รวมเวลาที่ปฏิสังขรณ์อยู่นานถึง ๘ ปี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ยกฐานะของวัด ไชโยขึ้นเป็นพระอารามหลวง ตั้งแต่ปีต้นของการปฏิสังขรณ์นั้น แล้วพระราชทานนามพระพุทธรูปที่ สร้างขึ้นนี้ว่า “พระมหาพุทธพิมพ์”

วัดไชโยวรวิหาร มีอาคาร สถานที่ต่าง ๆ ภายในพระอาราม ดังนี้

๑. พระอุโบสถ มีขนาดความยาว ๑๕ เมตร ๙๔ เซนติเมตร กว้าง ๗ เมตร ๙๐ เซนติเมตร
๒. พระวิหาร มีขนาดความยาว ๒๗ เมตร ๔๐ เซนติเมตร กว้าง ๓๐ เมตร ๖๐ เซนติเมตร
๓. วิหารด้านหลัง มีขนาดความยาว ๕ เมตร ๕๐ เซนติเมตร กว้าง ๑๒ เมตร ๔๐ เซนติเมตร
๔. หอระฆัง มีขนาดความยาว ๔ เมตร ๖๕ เซนติเมตร กว้าง ๔ เมตร ๘๑ เซนติเมตร
๕. ศาลาการเปรียญ มีขนาดความยาว ๓๙ เมตร ๒๘ เซนติเมตร กว้าง ๑๖ เมตร ๕๓ เซนติเมตร
๖. พระวิหารสมเด็จพระ (โต พรหมรังสี) มีขนาดความยาว เมตร เซนติเมตร กว้าง เมตร เซนติเมตร
๗. โรงเรียนพระปริยัติธรรม (หลังที่ ๑) มีขนาดความยาว ๓๑ เมตร ๓๓ เซนติเมตร กว้าง ๙ เมตร ๒๓ เซนติเมตร

๘. โรงเรียนพระปริยัติธรรม (หลังที่ ๒) มีขนาดความยาว ๖๔ เมตร ๔๒ เซนติเมตร กว้าง ๗ เมตร ๙๒ เซนติเมตร

๗. วัดโบสถ์

วัดโบสถ์ ที่ตั้งอยู่เลขที่ ๕๑ หมู่ ๑ ตำบลอบทม อำเภอสามโก้ จังหวัดอ่างทอง

สภาพทั่วไปเป็นวัดที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่ม ประกอบด้วยอาคารเสนาสนะต่างๆ คือ พระอุโบสถก่ออิฐถือปูนกว้าง ๗.๑๐ เมตร ยาว ๑๓ เมตร ศาลาการเปรียญไม้ขนาดใหญ่ กว้าง ๑๔ เมตร ยาว ๒๖ เมตร กุฏิสงฆ์เรือนไทยหมู่ ๑๖ หลัง นอกจากนั้นก็ปรากฏซากพระปรางค์โบราณและพระมณฑปที่สร้างค้างไว้อยู่ในบริเวณวัดนี้ด้วย

ประวัติความเป็นมา เป็นวัดสร้างที่มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีและได้มาบูรณะขึ้นใหม่เมื่อวันที่ ๑๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๒๕ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ ๑๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๐ เขตวิสุงคามสีมา กว้าง ๙ เมตร ยาว ๑๖ เมตร โบราณวัตถุสถาน

พระอุโบสถ สันนิษฐานว่าพระอุโบสถเดิมคงจะสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย เพราะจากการศึกษารูปทรงโครงสร้างหลักของสถาปัตยกรรมในช่วงเวลานี้ พระอุโบสถหันหน้าทางด้านทิศตะวันออก มีประตูทางเข้าด้านนี้เพียงประตูเดียว เหนือประตูขึ้นไปเป็นผนังเรียบไม่มีการตกแต่ง แต่อย่างไร ผนังด้านทิศเหนือและใต้ของพระอุโบสถเจาะหน้าต่างด้านละ ๒ บานไม่มีการตกแต่งซุ้มและกรอบหน้าต่าง^{๒๐๔}

พระปรางค์ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก ด้านหลังของพระอุโบสถหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นของที่มีมาแต่เดิม ส่วนฐานอยู่ในสภาพชำรุด จนไม่อาจศึกษารูปแบบได้ มีความกว้างยาวด้านและประมาณ ๕ เมตร เรือนธาตุเป็นสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบหก มีซุ้มจระนมด้านทิศเหนือมีร่องรอยของพระพุทธรูปปูนปั้นที่เพิงถูกกระเทาะไปแสดงให้เห็นว่าเป็นพระพุทธรูปยืนจากทรวดทรงและลวดลายปูนปั้นประดับองค์ปรางค์นี้อาจกำหนดให้อยู่ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ถึงราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒

ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทราย ได้ค้นพบชิ้นส่วนต่างๆ ของพระพุทธรูปหินทรายสีแดงและสีเทาเป็นจำนวนมาก มีขนาดหน้าตักตั้งแต่ ๓๐ - ๑๐๐ เซนติเมตร จากการศึกษารูปแบบปลายชายสังฆาฏิและทรวดทรงของพระพุทธรูปทำให้กำหนดอายุได้ว่ามีทั้งที่สร้างในสมัยอยุธยาตอนต้นราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ และในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ด้วย

^{๒๐๔} ทวีป ทวีพาณิชย์, เมืองอ่างทอง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประกายพรึก, ๒๕๓๔), หน้า ๒๒๐.

๒.๙ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการจัดการสาธารณูปการของวัดในจังหวัดอ่างทอง” ผู้วิจัยได้ทำการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องการพัฒนารูปแบบการจัดการสาธารณูปการของวัดเพื่อให้สอดคล้องกับเรื่องที่ผู้วิจัยทำการศึกษา จึงได้ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องในด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๒.๙.๑ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบ

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการจัดการสาธารณูปการของวัดในจังหวัดอ่างทอง” ผู้วิจัยได้ทำการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องการพัฒนารูปแบบการจัดการสาธารณูปการของวัด ในด้านต่าง ๆ ดังนี้

พระจินณวัตร กิ่งแก้ว ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาสู่ความเป็นเลิศ” ผลการศึกษาพบว่า การพัฒนารูปแบบเป็นการสร้างรูปแบบการดำเนินงานขององค์การ หน่วยงาน สารหรือองค์ประกอบที่สำคัญในเรื่องที่ต้องการศึกษาที่แสดงถึงแนวความคิด วัตถุประสงค์ เป้าหมาย และวิธีการที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ด้วยกระบวนการศึกษาหลักการ แนวคิด ทฤษฎี การสังเคราะห์ การสร้างรูปแบบ การศึกษาความเหมาะสมและความเป็นไปได้ หรือการตรวจสอบรูปแบบและการสำเนาแบบนอกจากนี้การวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับขั้นตอนการพัฒนารูปแบบพบว่าไม่สามารถกำหนดแน่นอนตายตัวได้แต่ขึ้นกับรายละเอียดของปรากฏการณ์หรือสิ่งที่เราจะพัฒนารูปแบบนั้นๆ ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้วิเคราะห์ความสอดคล้องของขั้นตอนการพัฒนารูปแบบโดยใช้ตารางประกอบการวิเคราะห์เพื่อใช้เป็นกรอบในการกำหนดขั้นตอนการพัฒนารูปแบบสำหรับการวิจัยผู้วิจัยได้สังเคราะห์แนวคิดที่สอดคล้องกันเพื่อกำหนดขั้นตอนการพัฒนารูปแบบในการวิจัย จากแนวทางการพัฒนารูปแบบจากการศึกษางานวิจัยที่ได้ดำเนินการเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบ ดังกล่าวข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าการพัฒนารูปแบบเป็นวิธีการปรับปรุงหรือพัฒนาภารกิจหรือ แนวคิดที่ได้ดำเนินการมาแล้ว โดยรวมมีขั้นตอนการวิจัยที่สามารถนำไปเป็นแนวทางพัฒนารูปแบบในเรื่องใดเรื่องหนึ่งตามที่สนใจได้ใน ๓ ขั้นตอนหลัก คือ

๑. ขั้นการศึกษาสภาพและปัญหาการดำเนินงาน เพื่อให้ทราบว่าการพัฒนาที่มีสภาพการดำเนินงานอย่างไรและมีปัญหา อุปสรรคในเรื่องใดบ้าง

๒. ขั้นสร้างรูปแบบ โดยนำข้อมูลจากหลายแหล่งมาสังเคราะห์สร้างรูปแบบตามกรอบแนวความคิด

๓. ขั้นประเมินรูปแบบที่สร้างขึ้น โดยนำรูปแบบที่พัฒนาขึ้นไปทดสอบด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับลักษณะของงานที่ศึกษาวิจัย ^{๒๐๕}

^{๒๐๕} พระจินณวัตร กิ่งแก้ว, “การพัฒนารูปแบบการบริหารโรงเรียนพระปริยัติแผนกสามัญศึกษาสู่ความเป็นเลิศ”, *วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, ๒๕๕๕).

อรอนงค์ โรจน์วัฒนบุลย์ ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาตัวแบบผู้นำเชิงนวัตกรรม” ผลการศึกษาพบว่า บริบทภายนอกองค์กรมีความเปลี่ยนแปลงมากขึ้นส่งผลกระทบ ต่อการปรับทิศทางและกลยุทธ์ในการนำองค์กร กัดดันให้ผู้มุ่งเน้นการพัฒนานวัตกรรมมากขึ้นเพื่อสร้างรายได้เปรียบทางการแข่งขันและการเจริญเติบโตอย่างยั่งยืน บริบทภายในองค์กรด้านวัฒนธรรมองค์กรและบรรยากาศภายในองค์กรมีผลกระทบต่อบทบาทของภาวะผู้นำ รูปแบบองค์การแห่งการเรียนรู้และระบบการจัดการความรู้อย่างชัดเจน และเทคโนโลยีในการสร้างคลังความรู้ การส่งเสริมการเรียนรู้ เป็นปัจจัยที่ส่งผลการทบเชิงบวกต่อการพัฒนานวัตกรรม โครงสร้างองค์การที่เหมาะสม คือ โครงสร้างองค์การแบบทีมงานข้ามสายงาน ระบบพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ที่มีการบริหารคนเก่ง และมีระบบพี่เลี้ยง มีการสอนงาน การมอบหมายงานโครงการ การมอบอำนาจ เป็นระบบที่ส่งผลเชิงบวกต่อแนวทางการพัฒนาผู้นำเชิงนวัตกรรม แนวทางการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือแนวทางการพัฒนา ผู้นำในองค์กรให้มียุทธศาสตร์ประกอบคุณลักษณะของผู้นำเชิงนวัตกรรม เพื่อพัฒนานวัตกรรมในองค์กร และการศึกษาต่อไปในอนาคต เสนอให้มีการศึกษาปัจจัยหลักที่มีอิทธิพลต่อองค์การนวัตกรรม และกระบวนการพัฒนาภาวะผู้นำเชิงนวัตกรรม เพื่อความชัดเจนในการกำหนดนโยบายแนวทางการพัฒนาผู้นำในองค์กรทุกระดับให้เกิดภาวะผู้นำเชิงนวัตกรรม^{๒๐๖}

บุญส่ง หาญพานิช ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการความรู้ในสถาบันอุดมศึกษาไทย” ผลการศึกษาพบว่า การวิจัย ๓ ขั้นตอน ได้แก่ ๑) การศึกษาวิเคราะห์ และสังเคราะห์แนวความคิดเกี่ยวกับธรรมชาติความรู้ องค์ความรู้ และการบริหารจัดการศึกษาของไทย ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการบริหารจัดการความรู้ กระบวนการจัดการความรู้ โครงสร้างพื้นฐานของการบริหารจัดการความรู้ โดยศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์อธิการบดี และการสอบถามผู้บริหารระดับผู้อำนวยการขึ้นไป ๒) การจัดทำร่างรูปแบบการบริหารจัดการความรู้ในสถาบันอุดมศึกษาไทย โดยนำผลสรุปจากการวิเคราะห์สาระจากการสัมภาษณ์อธิการบดี และจากการวิเคราะห์แบบสอบถาม นำมาสรุปเป็นข้อค้นพบเพื่อใช้เป็นฐานในการสร้างร่างรูปแบบการบริหารจัดการความรู้ในสถาบันอุดมศึกษาไทยและ ๓) การตรวจสอบความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของรูปแบบการบริหารจัดการความรู้ ในสถาบันอุดมศึกษาไทยโดยผู้ทรงคุณวุฒิ หลังจากนั้นจึงปรับปรุงแก้ไขรูปแบบการบริหารจัดการความรู้ตามคำแนะนำของผู้ทรงคุณวุฒิ^{๒๐๗}

พรจันทร์ พรศักดิ์กุล ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบกระบวนการงบประมาณของโรงเรียนที่บริหารงบประมาณแบบใช้โรงเรียนเป็นฐานในโรงเรียนประถมศึกษาสังกัดสำนักงานคณะกรรมการ

^{๒๐๖} อรอนงค์ โรจน์วัฒนบุลย์, “การพัฒนาตัวแบบผู้นำเชิงนวัตกรรม”, **วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (คณะรัฐศาสตรศาสตร์ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๓).

^{๒๐๗} บุญส่ง หาญพานิช, “การพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการความรู้ในสถาบันอุดมศึกษาไทย”, **วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (สาขาวิชาการอุดมศึกษา : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

การศึกษาขั้นพื้นฐาน” ผลการศึกษาพบว่า การวิจัยเป็น ๕ ขั้นตอน ได้แก่ ๑) การกำหนดกรอบแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการงบประมาณ โดยการวิเคราะห์เอกสารและฐานข้อมูลทางอินเทอร์เน็ต ๒) การศึกษากระบวนการงบประมาณและการมีส่วนร่วมในกระบวนการงบประมาณของสถานศึกษาที่ดำเนินการในปัจจุบัน โดยสอบถามความคิดเห็นของผู้อำนวยการสถานศึกษาและรองผู้อำนวยการสถานศึกษาที่รับผิดชอบงานงบประมาณ วิเคราะห์เอกสารงบประมาณของโรงเรียนและสอบถามความคิดเห็นของครูผู้ปกครอง คณะกรรมการสถานศึกษาประธานคณะกรรมการสถานศึกษา ๓) การจัดทำร่างรูปแบบกระบวนการงบประมาณของโรงเรียนที่บริหารงบประมาณแบบใช้โรงเรียนเป็นฐาน ๔) การประเมินความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของร่างรูปแบบโดยสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ ๕) การปรับปรุงรูปแบบและนำเสนอรูปแบบกระบวนการงบประมาณของโรงเรียนที่บริหารงบประมาณการใช้โรงเรียนเป็นพื้นฐาน^{๒๐๘}

วิสุทธิ วิจิตรพัชรารักษ์ ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาแบบกระจายอำนาจสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ตามแนวทางพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๔๒” ผลการศึกษาพบว่า โดยแบ่งการวิจัยออกเป็น ๕ ขั้นตอน ได้แก่ ๑) การกำหนดกรอบความคิดในการวิจัย โดยศึกษาเอกสารและแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ๒) การศึกษาสภาพและปัญหาการจัดการศึกษาแบบกระจายอำนาจในสถานศึกษาขั้นพื้นฐานโดยสัมภาษณ์ผู้บริหารสถานศึกษาต้นแบบการปฏิรูปการเรียนรู้ ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานของสถานศึกษาและสำรวจความคิดเห็นของผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ๓) การสร้างรูปแบบการจัดการศึกษาแบบกระจายอำนาจในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ๔) การศึกษาความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของรูปแบบโดยการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ และ ๕) การปรับปรุงและนำเสนอรูปแบบการจัดการศึกษาแบบกระจายอำนาจในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน^{๒๐๙}

อัมพร พงษ์กังสนานนท์ ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบในสถานศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต” ผลการศึกษาพบว่า ดำเนินการวิจัยเป็น ๒ ขั้นตอน ได้แก่ ๑) การสร้างรูปแบบ ประกอบด้วยการศึกษาข้อมูลพื้นฐานจากทฤษฎี เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ โดยใช้เทคนิคเดลฟายแบบปรับปรุง (Modified Delphi Techniques) และ ๒) การประเมินรูปแบบประกอบด้วย การประเมินรูปแบบเพื่อศึกษาความ

^{๒๐๘} พรจันท์ พรศักดิ์กุล, “รูปแบบกระบวนการงบประมาณของโรงเรียนที่บริหารงบประมาณแบบใช้โรงเรียนเป็นฐานในโรงเรียนประถมศึกษาสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน”, **วิทยานิพนธ์การศึกษาดุษฎีบัณฑิต**, (สาขาวิชาการอุดมศึกษา : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

^{๒๐๙} วิสุทธิ วิจิตรพัชรารักษ์, “การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาแบบกระจายอำนาจสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ตามแนวพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒”, **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (สาขาวิชาการอุดมศึกษา : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

เหมาะสมและความเป็นไปได้ในการนำรูปแบบ ไปปฏิบัติในสถานศึกษา และการเปรียบเทียบความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญและผู้บริหารสถานศึกษาที่มีต่อการพัฒนารูปแบบ^{๒๑๐}

มารศรี กลางประพันธ์ ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาคุณธรรมด้านความอดทน (ขันติ) ของนักศึกษาระดับปริญญาตรี” ผลการวิจัยพบว่า ๑. ไม่พบความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญของปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรวิธีการฝึกประสบการณ์ (กลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม) ระดับความวิตกกังวล (ต่ำและสูง) และครั้งของการวัด (ระยะก่อนการทดลอง ระยะหลังการทดลอง และระยะการติดตามผล) กล่าวคือ ผลของวิธีการฝึกประสบการณ์ที่มีต่อคะแนนเฉลี่ยคุณธรรมด้านความอดทนทางใจและกาย ไม่มีความแตกต่างไปตามระดับของความวิตกกังวลและครั้งของการวัด ๒. นักศึกษากลุ่มทดลองที่ได้รับการฝึกประสบการณ์ตามแนวพุทธวิธีร่วมกับแนวคิดทางตะวันตกมีคะแนนเฉลี่ยคุณธรรมด้านความอดทนทางกายสูงกว่านักศึกษากลุ่มควบคุมที่ได้รับการฝึกประสบการณ์ด้วยการสอนแบบบรรยาย (ระยะหลังการทดลอง) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ แต่สำหรับคะแนนเฉลี่ยคุณธรรมด้านความอดทนทางใจนั้น ไม่พบว่ากลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ ๓. นักศึกษากลุ่มที่มีความวิตกกังวลต่ำมีคะแนนเฉลี่ยคุณธรรมด้านความอดทนทางใจและกายสูงกว่านักศึกษากลุ่มที่มีความวิตกกังวลสูงอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ ๔. นักศึกษากลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมมีคะแนนเฉลี่ยคุณธรรมด้านความอดทนทางใจและกายใน ระยะหลังการทดลองสูงกว่าระยะก่อนการทดลองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕^{๒๑๑}

วราภรณ์ ผ่องสุวรรณ ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการสร้างความรู้ร่วมกันด้วยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยใช้คอมพิวเตอร์สนับสนุนการเรียนรู้กัน เพื่อเสริมสร้างทักษะการเรียนรู้เป็นทีมของบุคลากรสายสนับสนุนวิชาการ สถาบันอุดมศึกษา” ผลการวิจัยพบว่า ๑. รูปแบบการสร้างความรู้ร่วมกันที่พัฒนาขึ้น ประกอบด้วย ๕ องค์ประกอบ คือ ๑) ทีม ๒) กระบวนการวิจัย ๓) คอมพิวเตอร์สนับสนุนการเรียนรู้ร่วมกัน ๔) การแบ่งปันความรู้ และ ๕) การประเมินผล ขั้นตอนการสร้างความรู้ร่วมกัน ๔ ขั้นตอน คือ ๑) เตรียมความพร้อม ๒) ตั้งทีมวิจัย ๓) กำหนดประเด็นปัญหาวิจัยและแบ่งปันประสบการณ์ ๔) วางแผนการวิจัย อภิปรายร่วมกัน ๕) เก็บรวบรวมข้อมูล ๖) วิเคราะห์ข้อมูล ๗) สะท้อนผลการปฏิบัติงาน ๘) ผสานความรู้เพื่อสร้างความรู้ใหม่ และ ๙) นำเสนอรายงานวิจัยและประเมินผล ๒. กลุ่มตัวอย่างมีทักษะการเรียนรู้เป็นทีมหลังการทดลองสูงกว่า

^{๒๑๐} อัมพร พงษ์กังสนานนท์, “การศึกษารูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน เพื่อส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต”, *วิทยานิพนธ์การศึกษาศุภบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๐).

^{๒๑๑} มารศรี กลางประพันธ์, “การพัฒนาคุณธรรมด้านความอดทน (ขันติ) ของนักศึกษาระดับปริญญาตรี”, *วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์สุภบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๘).

ก่อนการทดลองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ และกลุ่มตัวอย่างมีความคิดเห็นว่ารูปแบบการสร้างความรู้ร่วมกันด้วยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยใช้คอมพิวเตอร์สนับสนุนการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อเสริมสร้างทักษะการเรียนรู้เป็นทีมของบุคลากรสายสนับสนุนวิชาการสถาบันอุดมศึกษา มีความเหมาะสมมาก^{๒๑๒}

วัลลภา จันทร์เพ็ญ ได้วิจัยเรื่อง “ การพัฒนารูปแบบการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาจริยธรรมของนักศึกษาช่างอุตสาหกรรมตามแนวทางการปรับพฤติกรรมทางปัญญา ” ผลการวิจัยสามารถสรุปได้ดังนี้ ๑. รูปแบบที่พัฒนาขึ้น ได้แก่ รูปแบบการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาจริยธรรมตามแนวทางการปรับพฤติกรรมทางปัญญา มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาจริยธรรมของนักศึกษาช่างอุตสาหกรรมระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) การดำเนินกิจกรรมของรูปแบบที่ ๓ ระยะ ได้แก่ ระยะเส้นฐาน ระยะทดลอง และระยะติดตามผล การดำเนินกิจกรรมในระยะทดลอง มีการให้ความรู้และฝึกปฏิบัติเกี่ยวกับเรื่อง การจัดการความคิดความเข้าใจ ทักษะการคิดเพื่อควบคุมตนเองด้วยเทคนิคการปรับพฤติกรรมทางปัญญา การเขียนโครงการช่วยเพื่อน การซักซ้อมซ้ำ การให้ข้อมูลป้อนกลับและเสริมแรงทางบวก ๒. ผลของการใช้รูปแบบการจัดกิจกรรมตามแนวทางการปรับพฤติกรรมทางปัญญา มีดังนี้ ๒.๑ นักศึกษากลุ่มทดลองมีค่าเฉลี่ยของคะแนนพฤติกรรมจริยธรรมแตกต่างจากนักศึกษากลุ่มควบคุม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑^{๒๑๓}

ประเสริฐ จรรยาสุภาพ ได้วิจัยเรื่อง “ การพัฒนารูปแบบการกำหนดขนาดโรงเรียนที่เหมาะสมเชิงเศรษฐกิจของโรงเรียนมัธยมศึกษา ” ผลการวิจัยพบว่า ๑. อายุครู เงินเดือนครู ขนาดห้องเรียน และระยะเวลาเปิดดำเนินการของโรงเรียนมีความสัมพันธ์ในทางบวกกับขนาดของโรงเรียน ขณะที่อัตราส่วนนักเรียนต่อครู คาบการสอนครูต่อสัปดาห์ มีความสัมพันธ์ในทางลบกับขนาดโรงเรียน โดยโรงเรียนที่มีอายุครู เงินเดือนครู ขนาดห้องเรียน ระยะเวลาเปิดดำเนินการของโรงเรียนมากที่สุด และคาบการสอนครูต่อสัปดาห์น้อยที่สุดคือ โรงเรียนในเขตการศึกษากรุงเทพมหานคร ส่วนโรงเรียนเขตการศึกษาที่ ๑๑ มีขนาดตัวแปรตรงกันข้าม ๒. ต้นทุนดำเนินการและต้นทุนรวมของโรงเรียน มีความสัมพันธ์ทางบวกกับขนาดและความเป็นเมืองของโรงเรียนโดยเงินเดือนและค่าจ้างประจำเป็นต้นทุนที่มีความสำคัญสูงสุด รองลงไปคือ ค่าใช้สอย ครุภัณฑ์ วัสดุ ค่าสาธารณูปโภคซึ่ง ๔ รายการ

^{๒๑๒} วราภรณ์ ผ่องสุวรรณ, “การพัฒนารูปแบบการสร้างความรู้ร่วมกันด้วยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยใช้คอมพิวเตอร์สนับสนุนการเรียนรู้กัน เพื่อเสริมสร้างทักษะการเรียนรู้เป็นทีมของบุคลากรสายสนับสนุนวิชาการ สถาบันอุดมศึกษา”, **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

^{๒๑๓} วัลลภา จันทร์เพ็ญ, “ การพัฒนารูปแบบการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาจริยธรรมของนักศึกษาช่างอุตสาหกรรมตามแนวทางการปรับพฤติกรรมทางปัญญา”, **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

หลังได้รับการจัดสรรจากรัฐไม่สอดคล้องกับค่าใช้จ่ายจริง ดังเช่นเงินบำรุงการศึกษาที่ใช้ไปเพื่อค่าใช้จ่ายเหล่านี้ ส่วนโรงเรียนที่มีต้นทุนต่อหัวต่ำที่สุด ได้แก่ โรงเรียนขนาดกลาง ๓. อายุครู เงินเดือนครู จำนวนนักเรียน จำนวนครู จำนวนห้องเรียน ความเป็นเมืองและระยะเวลาเปิดดำเนินการของโรงเรียน เป็นปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ทางบวกกับต้นทุนดำเนินการของโรงเรียน ขณะที่อัตราส่วนนักเรียนต่อครู ขนาดห้องเรียน มีความสัมพันธ์ทางลบกับต้นทุนดำเนินการของโรงเรียน ยกเว้น ความเป็นเมือง ขนาดห้องเรียนและระยะเวลาเปิดดำเนินการของโรงเรียนขนาดใหญ่และใหญ่พิเศษไม่มีความสัมพันธ์กับต้นทุนดำเนินการอย่างมีนัยสำคัญ ๔. เมื่อพิจารณาค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นตามสภาพที่เป็นอยู่จริง ขนาดโรงเรียนที่เหมาะสมเชิงเศรษฐกิจของโรงเรียนมัธยมศึกษา ได้แก่ โรงเรียนขนาดกลาง เพราะมีต้นทุนต่อหัวต่ำที่สุดเพียง ๘,๘๐๑.๓๒ บาท หากใช้แบบจำลองที่ได้จากงานวิจัย โดยกำหนดอัตราส่วนนักเรียนต่อครูเป็น ๒๕ คน ขนาดห้องเรียน ๔๐ คน คาบการสอนของครูต่อสัปดาห์เป็น ๒๕ คาบ โรงเรียนขนาดเล็กจะมีต้นทุนต่อหัวต่ำที่สุดเพียง ๗,๗๙๖.๗๖ บาท^{๒๑๔}

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบกล่าวโดยสรุปได้ว่า การพัฒนา คือ การสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าจนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น เป็นการเปลี่ยนแปลงสภาพการณ์ของสังคมจากระดับหนึ่งไปสู่อีกระดับหนึ่งที่มีคุณค่าเพิ่มขึ้น และต้องการมีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ความก้าวหน้าและความมั่นคง การพัฒนายังควร หมายถึง ความเป็นธรรม อีกด้วย โดยเฉพาะความเป็นธรรมในลักษณะที่ว่าประชาชนทุกคนที่เป็นสมาชิกของสังคมได้เข้ามีส่วนร่วม และได้รับผลตอบแทนจากการที่มีส่วนในการพัฒนาตามควร ดังนั้น การพัฒนาที่เราต้องการจึงควรเป็นการพัฒนาในรูปแบบที่ช่วยสร้างความเป็นธรรมด้วยการพัฒนานั้น เป็นการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงเพื่อให้ดีขึ้น มีวิวัฒนาการที่ดีขึ้น โดยอาศัยรูปแบบและวิธีการที่มีความเหมาะสม เป็นกลยุทธ์ที่นำมาประยุกต์ให้เข้ากับหน่วยงานหรือองค์กรนั้นๆ ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นการดำเนินกิจกรรมของรูปแบบที่ ๓ ระยะ ได้แก่ ระยะเสถียรภาพ ระยะทดลอง และระยะติดตามผล การดำเนินกิจกรรมในระยะทดลอง มีการให้ความรู้และฝึกปฏิบัติเกี่ยวกับเรื่อง การจัดการความคิดความเข้าใจ ทักษะการคิดเพื่อควบคุมตนเองด้วยเทคนิคการปรับพฤติกรรมทางปัญญา การเขียนโครงการช่วยเหลือเพื่อน การซักซ้อมซ้ำ การให้ข้อมูลป้อนกลับและเสริมแรงทางบวก ผลของการใช้รูปแบบการจัดกิจกรรมตามแนวคิดการปรับพฤติกรรมทางปัญญา การพัฒนาวัฒนธรรม การแบ่งปันและเปลี่ยนความรู้และวัฒนธรรมการบริการความรู้พัฒนาฐานความรู้อิเล็กทรอนิกส์ของสถาบันและพัฒนาปฏิสัมพันธ์ความรู้ ด้านการประเมิน คือ ประเมินความสามารถและวัฒนธรรมของ

^{๒๑๔} ประเสริฐ จรรยาสุภาพ, “การพัฒนารูปแบบการกำหนดขนาดโรงเรียนที่เหมาะสมเชิงเศรษฐกิจของโรงเรียนมัธยมศึกษา”, **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

สถาบัน ด้านยุทธศาสตร์ ได้กำหนดยุทธศาสตร์ในการบริหารจัดการความรู้ไว้ ๖ ยุทธศาสตร์ คือ ยุทธศาสตร์ผู้บริหาร ยุทธศาสตร์ปฏิสัมพันธ์ความรู้ ยุทธศาสตร์การสื่อสารความรู้และเทคโนโลยี ยุทธศาสตร์การไว้วางใจ และยุทธศาสตร์พลังร่วม ด้านสำนักบริหารจัดการความรู้ คือ การวางแผนกลยุทธ์การบริหารจัดการความรู้ ด้านกระบวนการแบ่งปันแลกเปลี่ยนและบริการความรู้ คือ การเตรียมความพร้อม การกำหนดวิธีการแบ่งปัน และเปลี่ยนและบริการ การประเมินและปรับปรุงแก้ไข ด้านผลการดำเนินการ คือ ทำให้ได้วัฒนธรรมการแบ่งปันและเปลี่ยนความรู้ และการบริการความรู้ชุมชน

ตารางที่ ๒.๙ แสดงสาระสำคัญของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบ

นักผู้วิจัย	ผลการวิจัย
พระจิณณวัตร กิ่งแก้ว, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, ๒๕๕๕).	ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาสู่ความเป็นเลิศ” ผลการศึกษาพบว่า สิ่งที่เราจะพัฒนารูปแบบนั้นๆ โดยรวมมีขั้นตอนการวิจัยที่สามารถนำไปเป็นแนวทางพัฒนารูปแบบในเรื่องใดเรื่องหนึ่งตามที่สนใจได้ใน ๓ ขั้นตอนหลัก คือ ๑. ขั้นการศึกษาสภาพและปัญหาการดำเนินงาน เพื่อให้ทราบว่าการที่ดำเนินการพัฒนามีสภาพการดำเนินงานอย่างไรและมีปัญหา อุปสรรคในเรื่องใดบ้าง ๒. ขั้นสร้างรูปแบบ โดยนำข้อมูลจากหลายแหล่งมาสังเคราะห์สร้างรูปแบบตามกรอบแนวคิด ๓. ขั้นประเมินรูปแบบที่สร้างขึ้น โดยนำรูปแบบที่พัฒนาขึ้นไปทดสอบด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับลักษณะของงานที่ศึกษาวิจัย

ตารางที่ ๒.๙ แสดงสาระสำคัญของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบ (ต่อ)

นักวิจัย	ผลการวิจัย
อรอนงค์ โรจน์วุฒินบูลย์, (คณะรัฐศาส ศาสตร์ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหาร ศาสตร์, ๒๕๕๓).	ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาตัวแบบผู้นำเชิงนวัตกรรม” ผล การศึกษาพบว่า เป็นระบบที่ส่งผลเชิงบวกต่อแนวทางการ พัฒนาผู้นำเชิงนวัตกรรม แนวทางการศึกษาครั้งนี้ คือ แนวทางการพัฒนาผู้นำในองค์การให้มีองค์ประกอบ คุณลักษณะของผู้นำเชิงนวัตกรรม เพื่อพัฒนานวัตกรรมใน องค์การ และการศึกษาต่อไปในอนาคต เสนอให้มี การศึกษาปัจจัยหลักที่มีอิทธิพลต่อองค์การนวัตกรรม และ กระบวนการพัฒนาภาวะผู้นำเชิงนวัตกรรม เพื่อความ ชัดเจนในการกำหนดนโยบายแนวทางการพัฒนาผู้นำใน องค์กรทุกระดับให้เกิดภาวะผู้นำเชิงนวัตกรรม
บุญส่ง หาญพานิช, (สาขาวิชาการ อุดมศึกษา : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖).	ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการความรู้ ในสถาบันอุดมศึกษาไทย” ผลการศึกษาพบว่า การวิจัย ๓ ขั้นตอน ได้แก่ ๑) สังเคราะห์แนวความคิดเกี่ยวกับ ธรรมชาติความรู้ องค์ความรู้ และการบริหารจัดการศึกษา ของไทย ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการบริหารจัดการความรู้ ๒) การจัดทำร่างรูปแบบการบริหารจัดการความรู้ใน สถาบันอุดมศึกษาไทย นำมาสรุปเป็นข้อค้นพบเพื่อใช้เป็น ฐานในการสร้างร่างรูปแบบการบริหารจัดการความรู้ใน สถาบันอุดมศึกษาไทย ๓) การตรวจสอบความเหมาะสม และความเป็นไปได้ของรูปแบบการบริหารจัดการความรู้ ในสถาบันอุดมศึกษาไทยโดยผู้ทรงคุณวุฒิ หลังจากนั้น จึง ปรับปรุงแก้ไขรูปแบบการบริหารจัดการความรู้ตาม คำแนะนำของผู้ทรงคุณวุฒิ

ตารางที่ ๒.๙ แสดงสาระสำคัญของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบ (ต่อ)

นักวิจัย	ผลการวิจัย
พรจันทร์ พรศักดิ์กุล, (สาขาวิชาการ อุดมศึกษา : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐).	ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบกระบวนการงบประมาณของ โรงเรียนที่บริหารงบประมาณแบบใช้โรงเรียนเป็นฐานใน โรงเรียนประถมศึกษาสังกัดสำนักงานคณะกรรมการ การศึกษาขั้นพื้นฐาน” ผลการศึกษาพบว่า การวิจัยเป็น ๕ ขั้นตอน ได้แก่ ๑) การกำหนดกรอบแนวคิดเกี่ยวกับ กระบวนการงบประมาณ โดยการวิเคราะห์เอกสารและ ฐานข้อมูลทางอินเทอร์เน็ต ๒) การศึกษากระบวนการ งบประมาณและการมีส่วนร่วมในกระบวนการงบประมาณ ของสถานศึกษาที่ดำเนินการในปัจจุบัน ๓) การจัดทำร่าง รูปแบบกระบวนการงบประมาณของโรงเรียนที่บริหาร งบประมาณแบบใช้โรงเรียนเป็นฐาน ๔) การประเมิน ความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของร่างรูปแบบโดย สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ ๕) การปรับปรุงรูปแบบและ นำเสนอรูปแบบกระบวนการงบประมาณของโรงเรียนที่ บริหารงบประมาณการใช้โรงเรียนเป็นพื้นฐาน
วิสุทธิ วิจิตรพัชรภรณ์, (สาขาวิชาการ อุดมศึกษา : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗).	ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาแบบ กระจายอำนาจสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ตามแนวทาง พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒” ผล การศึกษาพบว่า โดยแบ่งการวิจัยออกเป็น ๕ ขั้นตอน ได้แก่ ๑) การกำหนดกรอบความคิดในการวิจัย โดยศึกษา เอกสารและแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ๒) การศึกษาสภาพและปัญหาการจัดการศึกษาแบบ กระจายอำนาจในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ๓) การสร้าง รูปแบบการจัดการศึกษาแบบกระจายอำนาจใน สถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ๔) การศึกษาความเหมาะสมและ ความเป็นไปได้ของรูปแบบโดยการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ ๕) การปรับปรุงและนำเสนอรูปแบบการจัดการศึกษาแบบ กระจายอำนาจในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

ตารางที่ ๒.๙ แสดงสาระสำคัญของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบ (ต่อ)

นักวิจัย	ผลการวิจัย
อัมพร พงษ์กังสนานนท์, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๐).	ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบในสถานศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต” ผลการศึกษาพบว่า ดำเนินการวิจัยเป็น ๒ ขั้นตอน ได้แก่ ๑) การสร้างรูปแบบ ประกอบด้วย การศึกษาข้อมูลพื้นฐานจากทฤษฎี เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ โดยใช้เทคนิคเดลฟายแบบปรับปรุง (Modified Delphi Techniques) และ ๒) การประเมินรูปแบบประกอบด้วยการประเมินรูปแบบเพื่อศึกษาความเหมาะสมและความเป็นไปได้ในการนำรูปแบบไปปฏิบัติในสถานศึกษา และการเปรียบเทียบความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญและผู้บริหารสถานศึกษาที่มีต่อการพัฒนารูปแบบ
มารศรี กลางประพันธ์, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๘).	ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาคูณธรรมด้านความอดทน (ขันติ) ของนักศึกษาระดับปริญญาตรี” ผลการวิจัยพบว่า ๑. ไม่พบความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญของปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรวิธีการฝึกประสบการณ์ (กลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม) ระดับความวิตกกังวล (ต่ำและสูง) และครั้งของการวัด (ระยะก่อนการทดลอง ระยะหลังการทดลอง และระยะการติดตามผล) กล่าวคือ ผลของวิธีการฝึกประสบการณ์ที่มีต่อคะแนนเฉลี่ยคุณธรรมด้านความอดทนทางใจและกายไม่มีความแตกต่างไปตามระดับของความวิตกกังวลและครั้งของการวัด ๒. นักศึกษากลุ่มทดลองที่ได้รับการฝึกประสบการณ์ตามแนวพุทธวิธีร่วมกับแนวคิดทางตะวันตกมีคะแนนเฉลี่ยคุณธรรมด้านอดทนทางกายสูงกว่านักศึกษากลุ่มควบคุมที่ได้รับการฝึกประสบการณ์ด้วยการสอนแบบบรรยาย (ระยะหลังการทดลอง)

ตารางที่ ๒.๙ แสดงสาระสำคัญของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบ (ต่อ)

นักวิจัย	ผลการวิจัย
วรภรณ์ ผ่องสุวรรณ, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓).	ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการสร้างความรู้ร่วมกัน ด้วยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยใช้คอมพิวเตอร์ สนับสนุนการเรียนรู้กัน เพื่อเสริมสร้างทักษะการเรียนรู้ เป็นทีมของบุคลากรสายสนับสนุนวิชาการ สถาบันอุดมศึกษา” ผลการวิจัยพบว่า ๑. รูปแบบการสร้าง ความรู้ร่วมกันที่พัฒนาขึ้น ประกอบด้วย ๕ องค์ประกอบ คือ ๑) ทีม ๒) กระบวนการวิจัย ๓) คอมพิวเตอร์สนับสนุน การเรียนรู้ร่วมกัน ๔) การแบ่งปันความรู้ และ ๕) การประเมินผล ขั้นตอนการสร้างความรู้ร่วมกัน ๙ ขั้นตอน คือ ๑) เตรียมความพร้อม ๒) ตั้งทีมวิจัย ๓) กำหนดประเด็นปัญหาวิจัยและแบ่งปันประสบการณ์ ๔) วางแผนการวิจัย อภิปรายร่วมกัน ๕) เก็บรวบรวม ข้อมูล ๖) วิเคราะห์ข้อมูล ๗) สะท้อนผลการปฏิบัติงาน ๘) ผสานความรู้เพื่อสร้างความรู้ใหม่
วัลลภา จันทรเพ็ญ, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔).	ได้วิจัยเรื่อง “ การพัฒนารูปแบบการจัดกิจกรรมเพื่อ พัฒนาจริยธรรมของนักศึกษาช่างอุตสาหกรรมตามแนวคิด การปรับพฤติกรรมทางปัญญา” ผลการวิจัยสามารถสรุป ได้ดังนี้ ๑. รูปแบบที่พัฒนาขึ้น ได้แก่ รูปแบบการจัด กิจกรรมเพื่อพัฒนาจริยธรรมตามแนวคิดการปรับ พฤติกรรมทางปัญญา มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาจริยธรรม ของนักศึกษาช่างอุตสาหกรรมระดับประกาศนียบัตร วิชาชีพ (ปวช.) การดำเนินกิจกรรมของรูปแบบที่ ๓ ระยะ ได้แก่ ระยะเสัฐาน ระยะทดลอง และระยะติดตามผล การดำเนินกิจกรรมในระยะทดลอง มีการให้ความรู้และฝึก ปฏิบัติ

ตารางที่ ๒.๙ แสดงสาระสำคัญของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบ (ต่อ)

นักวิจัย	ผลการวิจัย
ประเสริฐ จรรยาสุภาพ, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓).	ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการกำหนดขนาดโรงเรียนที่เหมาะสมเชิงเศรษฐกิจของโรงเรียนมัธยมศึกษา” ผลการวิจัยพบว่า ๑. อายุครู เงินเดือนครู ขนาดห้องเรียน และระยะเวลาเปิดดำเนินการของโรงเรียนมีความสัมพันธ์ในทางบวกกับขนาดของโรงเรียน ขณะที่อัตราส่วนนักเรียนต่อครู คาบการสอนครูต่อสัปดาห์ มีความสัมพันธ์ในทางลบกับขนาดโรงเรียน โดยโรงเรียนที่มีอายุครู เงินเดือนครู ขนาดห้องเรียน ระยะเวลาเปิดดำเนินการของโรงเรียนมากที่สุด และคาบการสอนครูต่อสัปดาห์น้อยที่สุด คือ โรงเรียนในเขตการศึกษากรุงเทพมหานคร ส่วนโรงเรียนเขตการศึกษาที่ ๑๑ มีขนาดตัวแปรตรงกันข้าม ๒. ต้นทุนดำเนินการและต้นทุนรวมของโรงเรียน มีความสัมพันธ์ทางบวกกับขนาดและความเป็นเมืองของโรงเรียนโดยเงินเดือนและค่าจ้างประจำเป็นต้นทุนที่มีความสำคัญสูงสุด รองลงไปคือ ค่าใช้สอย ครุภัณฑ์ วัสดุ ค่าสาธารณูปโภคซึ่ง ๔ รายการหลังได้รับการจัดสรรจากรัฐไม่สอดคล้องกับค่าใช้จ่ายจริง

๒.๔.๒ งานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการสาธารณูปการ

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาแบบแผนการจัดการสาธารณูปการของวัดในจังหวัดอ่างทอง” ผู้วิจัยได้ทำการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการสาธารณูปการของวัด ในด้านต่าง ๆ ดังนี้

พระครูปลัดปรีชา จิรนาโค (บัวผัด) ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการจัดการสาธารณูปการของวัดในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๔” ผลการวิจัยพบว่า ๑. สภาพรูปแบบการจัดการสาธารณูปการของวัดในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๔ ในปัจจุบันนี้ เจ้าอาวาสได้ดำเนินการจัดการให้สอดคล้องกับสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติที่ได้เสนอให้วัดจะต้องมีการพัฒนาจากรูปแบบเดิม ให้พัฒนารูปแบบสาธารณูปการของวัดให้ดียิ่งขึ้น และให้มีข้อบังคับใช้ ให้ทุกวัดต้องปฏิบัติตาม เพื่อให้เป็นไปในแนวทาง ปัญหาอุปสรรคของรูปแบบการจัดการสาธารณูปการของวัดในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๔ ได้แก่ ๑. ด้านการวางแผน ๒. หลักการและวิธีการ การจัดการสาธารณูปการของวัดในพระพุทธศาสนาจากหลักการและวิธีการ การจัดการสาธารณูปการของวัดในพระพุทธศาสนาด้านการวางแผน ด้านการจัดองค์กรด้านการขึ้นนำและด้านการควบคุม เป็นกระบวนการของการกำหนดทิศทางและวัตถุประสงค์ขององค์กร กำหนดแผนทั้งในระยะสั้น กลาง และยาว แล้วแต่ความเหมาะสมของแต่ละงาน การนำแผนไปปฏิบัติให้เกิดผลซึ่งจัดทำเป็นเอกสารที่ระบุ วิสัยทัศน์ ภารกิจ และการจัดการสาธารณูปการต่างๆ ในการดำเนินงานขององค์กรหนึ่งๆ เป็นแผนที่เป็นตัวกำหนดทิศทางการดำเนินงานขององค์กรสำหรับใช้เป็นเครื่องมือในการประสานงานและกำกับติดตามการดำเนินงานในส่วนต่างๆ ที่สำคัญ แผนงานหลักและแผนงานอื่นๆ ที่จะนำมาปฏิบัติ มาบูรณาการเพื่อให้สามารถเชื่อมโยงสอดคล้องกับหลักการบริหารขององค์กร เพื่อให้องค์กรบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ ตามจุดมุ่งหมายขององค์กรอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งการดำเนินงานการตัดสินใจในด้านต่างๆ ก็มีทั้งข้อดีและข้อจำกัด ๓. รูปแบบการจัดการสาธารณูปการของวัดในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๔ นั้นเจ้าอาวาสเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการกิจกรรมโครงการต่างๆ ของวัดให้ดำเนินไปสู่ความสำเร็จ สิ่งที่สำคัญที่สุดในการบริหารจัดการคือนำแนวคิดการจัดการมาบริหารจัดการวัด พระภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาส จะต้องเป็นผู้มีคุณธรรม มีความรู้ มีภาวะผู้นำ สิ่งการเป็น ก็จะสามารถทำหน้าที่บริหารจัดการด้านสาธารณูปการของวัดในด้านการก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย เป็นต้น ด้านการวางแผน ตั้งคณะกรรมการวางแผนพัฒนาวัด มีหน้าที่วางแผนงานหลัก ระยะสั้น/กลาง/ยาว จัดวางแผนงานพื้นที่การก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ การใช้สอยประโยชน์ ปัจจุบันจนถึงอนาคต วางแนวนโยบาย หลักการไว้เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติต่อไป^{๒๑๕}

^{๒๑๕} พระครูปลัดปรีชา จิรนาโค (บัวผัด), “รูปแบบการจัดการสาธารณูปการของวัดในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๔”, **พุทธศาสนตรุณภูมิบัณฑิต (สาขาการจัดการเชิงพุทธ)**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

บุญศรี พานะจิตต์และคณะ ได้วิจัยเรื่อง “ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของวัด : กรณีศึกษาวัดชลประทานรังสฤษฎ์ อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ในด้านการ ศาสนศึกษา ” ผลการวิจัยพบว่า วัดชลประทานรังสฤษฎ์ได้จัดการศาสนศึกษาสำหรับพระภิกษุสามเณรตามความเหมาะสมกับภาวะของผู้บวชหลักสูตรพระปริยัติธรรมและหลักสูตรสำหรับผู้บวชระยะสั้นรวมทั้งหลักสูตรอบรมพระภิกษุที่ต้องการเพิ่มพูนความรู้ในหลักธรรมที่ถูกต้องทั้งปริยัติและปฏิบัติและวิธีการเผยแผ่ธรรมโดยเฉพาะการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเป็นการศึกษาเพื่อสร้างศาสนทายาทซึ่งเป็นการศึกษาตามหลักสูตรของคณะสงฆ์ ที่ถือว่าเป็นการศึกษาตามระบบที่เป็นหลักของคณะสงฆ์ โดยทางวัดชลประทานรังสฤษฎ์ได้จัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม ตั้งแต่ระดับ ป.ธ.๑-๒ ถึง ป.ธ. ๙ ผู้เรียนมีทั้งพระภิกษุและสามเณรที่อยู่ในวัดและวัดอื่น วัดได้จัดตั้งเป็นสำนักศาสนศึกษามีเจ้าอาวาสเป็นเจ้าสำนักศาสนศึกษา การเรียนการสอนใช้วิธีการให้พระภิกษุที่มีความรู้ในระดับเปรียญธรรมที่สูงกว่าเป็นครูสอนระดับเปรียญธรรมชั้นต้นๆ วัดจัดสร้างอาคารเรียนและกุฏิที่พักให้ผู้เรียนเป็นสัดส่วนพร้อมทั้งจัดหาอุปกรณ์หนังสือเรียนสำหรับผู้เรียน ในแต่ละปีจะมีนักเรียนสามารถสอบได้ทุกปี^{๒๑๖}

พระครูวิสุทธิพัชราจารย์ (ไชยยา เขมสิริ) ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาการจัดการสาธารณูปการของพระสังฆาธิการจังหวัดเพชรบุรี” ผลการวิจัยพบว่า ๑) การพัฒนาคือการทำให้เจริญ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่าเดิมอย่างเป็นระบบ ในพระพุทธศาสนามุ่งการพัฒนาคนให้มีความรู้และมีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม การก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์จัดเป็นงานประเภทสาธารณูปการของพระสังฆาธิการผู้ปกครองดูแลวัด หลักธรรมที่มีความเกี่ยวข้อง โดยตรงกับการพัฒนาจัดการสาธารณูปการที่เด่นชัด มี ๔ ประการ คือ ๑. อุฏฐานสัมปทา ขยันหมั่นเพียรรับผิดชอบหน้าที่ ๒. อารักขสัมปทา รู้จักคุ้มครองรักษาทรัพย์ที่หามาได้ ใช้จ่ายอย่างประหยัด ๓. กัลยาณมิตตตา คบคนดีเป็นมิตร รู้จักคบหาคนที่มีความรู้และความดีมาเกื้อกูลกัน และ ๔. สมชีวิตา มีความเป็นอยู่เหมาะสมไม่ฟุ้งเฟ้อเกินฐานะ สำหรับการบริหารจัดการทั่วไปมีทฤษฎีที่สอดคล้องกับการพัฒนาหลายประการ แต่สำหรับการพัฒนาการจัดการสาธารณูปการ ทฤษฎีกระบวนการบริหารของฟาโยล (Fayol) ๕ ประการ คือ ๑.การวางแผน ๒.การจัดหน่วยงาน ๓.การบังคับบัญชา ๔.การประสานงาน และ ๕.การควบคุม มีความเหมาะสมกับการบริหารจัดการเชิงพุทธมากที่สุด ๒) สภาพปัญหาทั่วไปที่มีผลกระทบต่อการพัฒนาการจัดการสาธารณูปการของพระสังฆาธิการจังหวัดเพชรบุรีพบว่า จุดแข็งในการดำเนินงานของพระสังฆาธิการ คือ การจัดทำแผนยุทธศาสตร์การดำเนินงาน

^{๒๑๖} บุญศรี พานะจิตต์และคณะ, “ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของวัด : กรณีศึกษาวัดชลประทานรังสฤษฎ์ อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี”, **รายงานการวิจัย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๔๕). หน้า ๑๑.

อย่างเด่นชัด ทั้งระยะสั้นและระยะยาว อาศัยองค์ประกอบ ได้แก่ คน เงิน วัสดุอุปกรณ์ และการจัดการ จุดอ่อนในการดำเนินงาน คือ พระสังฆาธิการบางท่านแบกภาระหน้าที่หลายบทบาท บางรูปมีอายุมาก พรรษามาก การติดต่อดำเนินงานเป็นอุปสรรค ส่วนโอกาสในการดำเนินงานคือ ชาวเพชรบุรีเป็นชาวพุทธที่มีจิตศรัทธาในการทำบุญบริจาคทรัพย์มาก และชุมชนให้ความร่วมมือในการระดมทุนในการก่อสร้างศาสนสถานศาสนวัตถุเป็นอย่างดี ส่วนอุปสรรคในการดำเนินงาน คือ ขาดหน่วยงานของทางราชการที่จะเข้ามาช่วยดูแลการก่อสร้าง ซ่อมแซม ควบคุมดำเนินงานในด้านศิลปะต่าง ๆ จึงทำให้รูปปลั๊กชนสถาปัตยกรรมเปลี่ยนแปลงไปบางส่วน ๓) รูปแบบการพัฒนาการจัดการสาธารณูปการของพระสังฆาธิการจังหวัดเพชรบุรี ได้มาจากบริบทของจังหวัดเพชรบุรีซึ่งเป็นจังหวัดที่มีศิลปวัฒนธรรมและงานสกุลช่างเมืองเพชร ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน ดังนั้น การดำเนินการก่อสร้างพัฒนาต่าง ๆ ต้องคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยให้เหมาะสม และดำเนินการตามแบบแปลนที่ได้รับอนุญาต จึงได้รูปแบบการพัฒนาการจัดการสาธารณูปการของพระสังฆาธิการจังหวัดเพชรบุรี ที่เหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน ๖ ประการ คือ ๑) ควบคุมการทำแผนผังวัดให้สอดคล้องกับแผนการพัฒนาของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ๒) ควบคุมแบบแปลนเสนาสนะของแต่ละวัดให้อยู่ในหลักประหยัดและพอเหมาะพอสมควรแก่สภาพท้องถิ่นและก่อสร้างตามแบบแปลน ๓) ควบคุมการก่อสร้างโดยให้รักษาศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นสำคัญ ๔) ควบคุมการเงินและบัญชีรายรับรายจ่ายให้เป็นไปตามหลักบัญชี ๕) ควบคุมการจัดการ ศาสนสมบัติให้เป็นไปตามกฎกระทรวง ๖) ควบคุมการทำเอกสารต่างๆ ให้ถูกต้องตามระเบียบของทางราชการ^{๒๑๗}

พระโชติ บดีรัฐ ได้วิจัยเรื่อง “ การบริหารงานของพระสังฆาธิการในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔ เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา ” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา ๑) สภาพการบริหารงานของพระสังฆาธิการในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔ ๒) ประสิทธิภาพของการบริหารงานของพระสังฆาธิการในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔ ๓) ศักยภาพการบริหารงานของพระสังฆาธิการในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔ และข้อเสนอแนะ ๔) การบริหารงานของพระสังฆาธิการในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔ ผลการวิจัยพบว่า

๑. สภาพการบริหารงานของพระสังฆาธิการในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔ ใน ๓ ด้านมีผลดังนี้ ในการบริหารคน มีการสร้างและการพัฒนาภาวะผู้นำบุคลากรทางพระพุทธศาสนาให้มีประสิทธิภาพ ในการบริหารงานภาระงาน มีการออกกฎระเบียบในการปกครองคณะสงฆ์ และกำหนดโทษที่ละเมิดกฎระเบียบที่วางไว้ และในการบริหารองค์กร มีการทำงานเป็นทีม

^{๒๑๗} พระครูวิสิฐพัชราจารย์ (ไชยยา เขมสิริ), “การพัฒนาการจัดการสาธารณูปการของพระสังฆาธิการจังหวัดเพชรบุรี”, **พุทธศาสนดุษฎีบัณฑิต (สาขาการจัดการเชิงพุทธ)**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

๒. ประสิทธิภาพการบริหารงานของพระสังฆาธิการในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔ ใน ๓ ด้าน มีผลดังนี้ ในการบริหารคน มีการดำเนินไปอย่างรวดเร็วสนองต่องานมอบหมายให้ทำโดยใช้คนให้ตรงกับความรู้และความสามารถในการบริหารภาระงาน มุ่งบริหารอย่างประหยัด คุ่มค่า และสนองต่อความต้องการของผู้มาติดต่อ และในการบริหารองค์กร ได้เน้นในเรื่องสร้างศรัทธาเข้าวัดและปฏิบัติธรรมมากขึ้น

๓. ศักยภาพการบริหารงานของพระสังฆาธิการในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔ ใน ๓ ด้าน มีผลดังนี้ ในการบริหารคน มีการนำจุดเด่นของบุคลากรมาใช้ในการบริหารงาน และแก้ปัญหาจุดด้อยของบุคลากรในการบริหารงาน ในการบริหารภาระงาน มีการประยุกต์เทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการบริหารงาน และในการบริหารองค์กร มีการจัดทำแผนงานหรือโครงการเพื่อพัฒนาองค์กรอย่างต่อเนื่อง

๔. สำหรับแนวทางในการพัฒนาคน การบริหารภาระงาน และการบริหารองค์กร ของพระสังฆาธิการในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔ ใน ๓ ด้าน มีข้อเสนอแนะดังนี้ ควรมีวิธีการพัฒนาคนให้เก่ง มีความรู้ความสามารถ ให้มีความรู้ความเข้าใจหลักพระศาสนาที่ถูกต้องโดยวิธีการส่งเสริมให้พระสังฆาธิการมีการศึกษาและพัฒนาภาวะผู้นำ มีการพัฒนาสมรรถนะภาระงานด้านการบริหาร โดยอบรมให้พระสังฆาธิการให้เป็นผู้ดำเนินการพัฒนาจิตใจ จริยธรรมคุณธรรมและให้มีความรู้และทักษะในเรื่องการป้องกันไม่ให้พุทธศาสนิกชนเสื่อมศรัทธาในพระพุทธานุภาพและตั้งมั่นความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธานุภาพอย่างยั่งยืนต่อไป^{๒๑๘}

คุณโทชน์ และเทพพร มังธานี ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการจัดการศึกษาและเผยแผ่ศาสนาธรรมของวัดในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาวัดมหาพุทธาราม อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ” ผลการวิจัยพบว่า ในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ทั้ง ๖ ด้านพบว่าด้านการปกครองมีการวางแผนการบริหารอย่างชัดเจนมีระเบียบในการปกครอง มีการกระจายอำนาจและการมอบหมายหน้าที่อย่างเป็นระบบ ด้านการศึกษาพบว่าสามารถรักษารูปแบบการศึกษาแบบดั้งเดิมที่มุ่งผดุงพระธรรมวินัยและพระพุทธศาสนาโดยตรงด้านการศึกษาสงเคราะห์พบว่า ทางวัดมีโรงเรียนการกุศลอยู่ในเขตของวัดและมีศูนย์การเรียนรู้ชุมชนและศูนย์บริการผู้สูงอายุภายในวัด ด้านสาธารณูปการเนื่องจากบริเวณวัดไม่กว้างมาก จึงทำให้จัดศาสนวัตถุและเสนาสนะตามสภาพบริเวณวัด ด้านการสาธารณสงเคราะห์

^{๒๑๘} พระโชติ บดีรัฐ, “การบริหารงานของพระสังฆาธิการในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔ เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๕๔).

พบว่า มีการเปิดโอกาสให้ชุมชนที่ตั้งของวัดดำเนินกิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ ที่ขัดต่อพระธรรมวินัย ภายในวัด^{๒๑๙}

ฉันทนา กล่อมจิต ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการจัดการศึกษาและเผยแผ่ ศาสนธรรมของ วัดในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาวัดป่าบ้านค้อ อำเภอเมืองผิง จังหวัดอุดรธานี” ผลการวิจัยในการ บริหารกิจการคณะสงฆ์ทั้ง ๖ ด้าน พบว่า ด้านการปกครองเป็นการปกครองแบบพ่อปกครองลูก มีการมอบหมายงานให้เหมาะสมกับความสามารถของแต่ละบุคคล ด้านการศาสนศึกษา มีการ สนับสนุนให้การศึกษาพระปริยัติธรรม สอบนักธรรมและการอบรมปฏิบัติธรรม เป็นการศึกษาตาม อริยาศัย ด้านสาธารณูปการ มีความสะดวกสบายและมีสปีปายะในการปฏิบัติธรรมและมีการสร้าง พระมหาธาตุเจดีย์ ด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม ได้จัดอบรมปฏิบัติธรรมและกิจนิมนต์ภายในและ ภายนอกประเทศ จัดการอบรมปฏิบัติธรรมสัญจร มีการเผยแผ่ธรรมะด้วยสื่อต่าง ๆ ด้านสาธารณ สงเคราะห์ ทำการบำเพ็ญสาธารณสงเคราะห์แก่ชุมชนบุคคลและศาสนสถาน รวมทั้งได้ตั้งกองทุน ช่วยเหลือแม่บ้านผู้ปฏิบัติธรรม และการเผยแผ่ธรรมให้เด็กและเยาวชน ส่วนด้านการศึกษาสงเคราะห์ พบว่าทางวัดไม่ได้จัดการศึกษาสงเคราะห์สำหรับเด็กและเยาวชน^{๒๒๐}

สมิทธิพล เนตรนิมิต ได้วิจัยเรื่อง “ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในอริยวินัย วิถีชีวิตและ บทบาทพระสงฆ์” ผลการวิจัยพบว่า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงตั้งสังคมสงฆ์ ต้องการให้เป็นแบบอย่างของ ผู้ปฏิบัติธรรม ทรงนำชื่อระบบปกครองที่ทรงคุ้นเคย เรียกสังคมที่ตั้งขึ้น ว่า “สงฆ์” (สังฆะ) ทรง ดัดแปลงรูปแบบบริหารองค์กรสงฆ์คล้ายกับระบบของลัทธิวิ มุ่งให้พระสงฆ์มีความสามัคคี เปิดโอกาส ให้ทุกระบวนเข้ามาพัฒนาตน สมาชิกพระสงฆ์มีสถานภาพอย่างเดียวกัน เป็นสมณะศากยบุตร มีความ ประพฤติและทัศนคติอย่างเดียวกัน การดำเนินชีวิตมีเอกลักษณ์ มีเป้าหมาย อยู่กันด้วยระเบียบวินัย พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นครูต้นแบบ ดำเนินชีวิตตามหลักการที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดขึ้น พัฒนา ตนก่อนจึงไปพัฒนาผู้อื่นตามหลักที่ว่า การช่วยเหลือคนจนเปือกตม ผู้ช่วยจะต้องไม่แปดเปื้อนโคลน ตมเหมือนกับผู้จม^{๒๒๑}

^{๒๑๙} คุณ โทจันทร์ และเทพพร มังธานี, “รูปแบบการจัดการศึกษาและเผยแผ่ศาสนาธรรมของวัดใน พระพุทธศาสนา : กรณีศึกษา วัดมหาพุทธาราม อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ”, รายงานการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานเลขาธิการการศึกษา, ๒๕๕๖). หน้า ๑๙.

^{๒๒๐} ฉันทนา กล่อมจิต, “รูปแบบการจัดการศึกษาและเผยแผ่ศาสนาธรรมของวัดในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษา วัดป่าบ้านค้อ อำเภอเมืองผิง จังหวัดอุดรธานี”, รายงานการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงาน เลขาธิการการศึกษา, ๒๕๕๖). หน้า ๒๓.

^{๒๒๑} สมิทธิพล เนตรนิมิต, “ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในอริยวินัย วิถีชีวิตและบทบาทของพระสงฆ์” รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓). หน้า ๒๐.

สุญาดา สุนทรสารทูล ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบความร่วมมือของบ้าน วัด โรงเรียนและชุมชน ในการสร้างภูมิคุ้มกันทางวัฒนธรรมแก่เด็กและเยาวชนในเขตปริมณฑลกรุงเทพมหานคร” ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบความร่วมมือระหว่าง บ้าน วัด โรงเรียนและชุมชนในการสร้างภูมิคุ้มกันทางวัฒนธรรมแก่เด็กและเยาวชนในเขตปริมณฑลกรุงเทพมหานคร พบว่า มี ๔ รูปแบบ ได้แก่ ๑) สร้างครอบครัวต้นแบบที่มีภูมิคุ้มกันทางวัฒนธรรมที่ดีมาเป็นต้นแบบ และขยายผลโดยการจัดกิจกรรมร่วมกับครอบครัวที่เข้าร่วมโครงการ และมีการขยายผลไปสู่ชุมชนใกล้เคียง ๒) สถานศึกษาจัดทำหลักสูตรการเรียนรู้วัฒนธรรมชุมชนเกี่ยวกับหลักแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง โดยใช้ความร่วมมือระหว่าง บ้าน วัดโรงเรียน ชุมชน ภาครัฐรวมถึงภาคเอกชน เริ่มตั้งแต่ การวางแผน การปฏิบัติการ การตรวจสอบการดำเนินการให้เหมาะสม รวมถึงการประเมินผล ๓) จัดทำพื้นที่ชุมชนให้มีมูลค่าเพิ่มทางสังคมโดยชุมชนจัดตั้งศูนย์คอมพิวเตอร์พร้อมทั้งมีครูอาสาสมัครในพื้นที่คอยดูแลและให้คำแนะนำ และ ๔) ภาครัฐเป็นแกนกลางในการเชิญชวนภาคเอกชนเข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนงบประมาณการจัดกิจกรรมความร่วมมือระหว่าง บ้าน วัด โรงเรียนและชุมชน พร้อมทั้งจัดทำโครงการเพื่อนำครอบครัวต้นแบบไปประชาสัมพันธ์ และมีการขยายผลโดยพาครอบครัวต้นแบบไปศึกษาดูงานหลักแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง^{๒๒๒}

สุรพันธ์ สุวรรณศรี ได้วิจัยเรื่อง “การสร้างความสุขในสังคม : การศึกษาแนวทางการบูรณาการกระบวนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและคริสต์ศาสนาในภาคอีสาน” ผลการวิจัยพบว่า ธรรม สามัคคีธรรม และปัญญาธรรม เกี่ยวกับตัวผู้ฟัง คำนี้ถึงและสอนให้เหมาะสมตามความรู้ความสามารถของแต่ละบุคคล ปรับวิธีการเผยแผ่ให้เหมาะกับบุคคล เกี่ยวกับตัวผู้เผยแผ่ ต้องสร้างความสนใจให้เกิดขึ้นแก่ตน สร้างบรรยากาศแห่งการเผยแผ่ สอนให้เกิดความเข้าใจในเนื้อหาเป็นสำคัญ และกระบวนการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระสงฆ์ได้นำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้กับสภาพแวดล้อมของสังคม ขนบธรรมเนียมประเพณีตลอดจนอุปนิสัยและระดับภูมิปัญญาของผู้ฟังแต่ละกลุ่มด้วยการเข้าหาผู้นำทางศาสนา ผู้นำทางการเมืองการปกครอง และผู้นำทางเศรษฐกิจ โดยการเปลี่ยนแปลงคำสอนและหลักความเชื่อบางประการของศาสนาเดิม ให้เหมาะสมกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน มีการเข้าเยี่ยมตามบ้านเพื่อให้การบริการสังคมสงเคราะห์ การบำบัดทางจิตและการศึกษาแก่สังคม ด้วยการสนทนาธรรม บรรยายธรรมและตอบปัญหาธรรมะ พร้อมทั้งนำเสนอหลักคำสอนที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา โดยปรับตัวเองให้เข้ากับวัฒนธรรมของท้องถิ่นในด้านภาษา ด้านอาหาร

^{๒๒๒} สุญาดา สุนทรสารทูล, “รูปแบบความร่วมมือของบ้าน วัด โรงเรียนและชุมชน ในการสร้างภูมิคุ้มกันทางวัฒนธรรมแก่เด็กและเยาวชนในเขตปริมณฑลกรุงเทพมหานคร”, *ดุชนิพนธ์สาขาวัฒนธรรมศาสตร์*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสารคาม, ๒๕๕๒), หน้า ๒๒.

ด้านพิธีกรรม และจารีตประเพณีระบบความเชื่อ มุ่งที่จะให้พุทธศาสนิกชนได้นำหลักธรรมที่ดีละ
ถูกต้องไว้ประพฤติปฏิบัติในการดำเนินวิถีชีวิตประจำวัน^{๒๒๓}

ชุตินา สัจจนันท์ ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบยุทธศาสตร์และแนวทางการ บูรณาการการ
ศาสนากับการศึกษาของวัดในพระพุทธศาสนา : กรณีการจัดการศึกษาตามอัยยาศัย” ผลการวิจัย
พบว่า

๑. วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน และมีบทบาทเป็นแหล่งการเรียนรู้ตามอัยยาศัย โดยมี
รูปแบบการจัดการศึกษา การจัดกระบวนการเรียนรู้และกิจกรรมที่หลากหลาย โดยเฉพาะศาสนพิธี
พิธีกรรมทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต เป็นแหล่งปลูกฝังศีลธรรม สร้างเสริมคุณธรรมและ
จริยธรรมของบุคคลชุมชนและสังคม

๒. วัดเป็นแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยได้ดำเนินการสอดคล้องตามแนวทางการจัด
การศึกษามาตรา ๒๕ รัฐต้องส่งเสริมการดำเนินงานและการจัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตทุก
รูปแบบแหล่งการเรียนรู้สำคัญที่จัดตั้งและบริการเรียนรู้แก่ประชาชน^{๒๒๔}

ภิรมณ์ จันถาวรและคณะ ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาแบบการพัฒนาชุมชน บำบัด
โรงเรียน : โดยมหาวิทยาลัยสงฆ์” ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการเรียนรู้การพัฒนาชุมชน โดยใช้
รูปแบบของ “บวร” มีกระบวนการที่น่าสนใจ ๓ ประเด็น คือ

๑. บทบาทของชาวบ้าน ขึ้นอยู่กับวิธีการที่สามารถจะนำชาวบ้านมาสู่กระบวนการโดย
รูปแบบใดรูปแบบหนึ่งเท่านั้น

๒. บทบาทพระสงฆ์ เป็นผู้นำแห่งศรัทธาเข้าไปกับคนทุกระดับ

๓. ผลสัมฤทธิ์ของการเรียนรู้ร่วมกันระหว่าง ๓ สถาบัน คือ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกัน
และกัน นำไปสู่ประโยชน์ร่วมกันของชุมชน^{๒๒๕}

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการสาธารณูปการกล่าวโดยสรุปได้ว่า การ
จัดการสาธารณูปการ เป็นการลงมือปฏิบัติงานสาธารณูปการตามลักษณะที่แยกกล่าว ย่อมมีวิธีปฏิบัติ

^{๒๒๓} สุรพันธ์ สุวรรณศรี, “การสร้างความสุขในสังคม : การศึกษาแนวทางการบูรณาการ
กระบวนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและคริสต์ศาสนาในภาคอีสาน”, *ดุชนิพนธ์สาขาวัฒนธรรมศาสตร์*, (บัณฑิต
วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสารคาม, ๒๕๕๒), หน้า ๒๘.

^{๒๒๔} ชุตินา สัจจนันท์, “รูปแบบยุทธศาสตร์และแนวทางการบูรณาการการศาสนากับการศึกษา
ของวัดในพระพุทธศาสนา : กรณีการจัดการศึกษาตามอัยยาศัย”, *รายงานการวิจัย*, (สำนักงานเลขาธิการสภา
การศึกษาแห่งชาติ : กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗.

^{๒๒๕} ภิรมณ์ จันถาวรและคณะ, “การพัฒนาแบบการพัฒนาชุมชน บำบัด โรงเรียน : โดย
มหาวิทยาลัยสงฆ์”, *รายงานการวิจัย*, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๓), หน้า ๑๙.

แตกต่างกันตามลักษณะของงาน จะขอแยกให้ข้อแนะนำเฉพาะการก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ ส่วนอีก ๓ อย่าง คือ กิจการอันเกี่ยวกับการวัด กิจการของวัดอื่น ๆ และการศาสนสมบัติของวัด จัดแยกกล่าวอีกส่วนหนึ่ง การทำโดยการจัดประโยชน์ ได้แก่ การดำเนินการในการรักษาทรัพย์สินใช้ จำยทรัพย์สินและการจัดประโยชน์ของวัดโดยตรง คือ การศาสนสมบัติ เป็นงานละเอียดอ่อน ต้อง ปฏิบัติตามวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง อย่างไรก็ตาม การสาธารณูปการ เป็นงานที่ละเอียดอ่อน ที่ผู้ปฏิบัติโดยตรง คือเจ้าอาวาสซึ่งเป็นพระสังฆาธิการระดับวัด และเจ้าคณะทุกส่วนทุกชั้นต้องมีความสัมพันธ์กัน ๒ ประการ คือ

๑. ควบคุมการสาธารณูปการ

๒. ส่งเสริมการสาธารณูปการ

การสาธารณูปการ ในพระพุทธศาสนาก็มีหลักฐานเกี่ยวกับเรื่องการส่งเสริมการสาธารณูปการไว้ว่า พระพุทธศาสนาส่งเสริมพระภิกษุให้การเข้าไปมีบทบาทในสังคม และยกย่องการกระทำที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขต่อสาธารณชน และสิ่งอันเป็นสาธารณประโยชน์อื่นๆ การกระทำดังกล่าวมาถือว่าเป็นบุญกุศลมาก เมื่อเขาสิ้นชีวิตลง บุญกุศลนั้นได้อำนวยให้มาณพได้ไปเสวยสุขในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ตารางที่ ๒.๑๐ แสดงสาระสำคัญของงานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการสาธารณูปการ

นักวิจัย	ผลการวิจัย
พระครูปลัดปรีชา จิรนาโค (บัวผัด), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหา จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘).	ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการจัดการสาธารณูปการของวัดใน เขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๔” ผลการวิจัยพบว่า ๑. สภาพรูปแบบการจัดการสาธารณูปการของวัดในเขต ปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๔ ในปัจจุบันนี้ เจ้าอาวาสได้ ดำเนินการจัดการให้สอดคล้องกับสำนักงาน พระพุทธศาสนาแห่งชาติที่ได้เสนอให้วัดจะต้องมีการ พัฒนาจากรูปแบบเดิม ให้พัฒนารูปแบบสาธารณูปการ ของวัดให้ดียิ่งขึ้น ส่วนมากจะเอาเปรียบวัดในเรื่องของการ ก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ และขอขบทั้งงาน ๒ หลักการ และวิธีการ การจัดการสาธารณูปการของวัดใน พระพุทธศาสนาจากหลักการและวิธีการ การจัดการ สาธารณูปการของวัดในพระพุทธศาสนาด้านการวางแผน ด้านการจัดองค์กรด้านการขึ้นนำและด้านการควบคุม เป็น กระบวนการของการกำหนดทิศทางและวัตถุประสงค์ของ องค์กร กำหนดแผนทั้งในระยะสั้น กลาง และยาว แล้วแต่ ความเหมาะสมของแต่ละงาน อย่างเป็นระบบ เพื่อไป พัฒนาองค์กรไปสู่ทิศทางเป้าหมายที่ชัดเจน โดย ครอบคลุมถึงแนวทางการดำเนินงานและกิจกรรมต่างๆ ๓. รูปแบบการจัดการสาธารณูปการของวัดในเขตปกครอง คณะสงฆ์ภาค ๑๔ นั้นเจ้าอาวาสเป็นผู้มีบทบาทสำคัญใน การบริหารจัดการกิจกรรมโครงการต่างๆ ของวัดให้ดำเนิน ไปสู่ความสำเร็จ เจริญรุ่งเรือง ทำให้พระพุทธศานามั่นคง สถาพร สิ่งที่สำคัญที่สุดในการบริหารจัดการคือนำแนวคิด การจัดการมาบริหารจัดการวัด ให้มีประสิทธิภาพ เพราะว่าการบริหารจัดการวัด มีคุณลักษณะพิเศษกว่าการ บริหารจัดการทั่วไป คือ พระภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาส จะต้อง เป็นผู้มีคุณธรรม มีความรู้ มีภาวะผู้นำ สั่งการเป็น ก็ จะสามารถ หลักการไว้เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติต่อไป

ตารางที่ ๒.๑๐ แสดงสาระสำคัญของงานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการสาธารณูปการ (ต่อ)

นักวิจัย	ผลการวิจัย
บุญศรี พานะจิตต์และคณะ, (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๔๕).	ได้วิจัยเรื่อง “ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของวัด : กรณีศึกษาวัดชลประทานรังสฤษฎ์ อำเภopakเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ในด้านการศึกษา” ผลการวิจัยพบว่า วัดชลประทานรังสฤษฎ์ได้จัดการศึกษาสำหรับพระภิกษุสามเณรตามความเหมาะสมกับภาวะของผู้บวช หลักสูตรพระปริยัติธรรมและหลักสูตรสำหรับผู้บวชระยะสั้นรวมทั้งหลักสูตรอบรมพระภิกษุที่ต้องการเพิ่มพูนความรู้ในหลักธรรมที่ถูกต้องทั้งปริยัติและปฏิบัติและวิธีการเผยแผ่ธรรมโดยเฉพาะการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลีเป็นการศึกษาเพื่อสร้างศาสนทายาท ซึ่งเป็นการศึกษาตามหลักสูตรของคณะสงฆ์ ที่ถือว่าเป็นการศึกษาตามระบบที่เป็นหลักของคณะสงฆ์ โดยทางวัดชลประทานรังสฤษฎ์ได้จัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม ตั้งแต่ระดับ ป.ธ.๑-๒ ถึง ป.ธ.๙ ในแต่ละปีจะมีนักเรียนสามารถสอบได้ทุกปี
พระครูวิสิฐพัชราจารย์ (ไชยยา เขมสิริ), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘).	ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาการจัดการสาธารณูปการของพระสังฆาธิการจังหวัดเพชรบุรี” ผลการวิจัยพบว่า ๑) การพัฒนาคือการทำให้ง่าย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่าเดิมอย่างเป็นระบบ โดยการพัฒนาจัดการสาธารณูปการที่เด่นชัด มี ๔ ประการ คือ ๑. อุฏฐานสัมปทา ขยันหมั่นเพียรรับผิดชอบหน้าที่ ๒. อารักขสัมปทา รู้จักคุ้มครองรักษาทรัพย์ที่หามาได้ ใช้จ่ายอย่างประหยัด ๓. กัลยาณมิตตตา คบคนดีเป็นมิตร รู้จักคบหาคนที่มีความรู้และความดีมาเกื้อกูลกัน และ ๔. สมชีวิตา มีความเป็นอยู่เหมาะสมไม่ฟุ้งเฟ้อเกินฐานะ สำหรับการบริหารจัดการทั่วไปมีทฤษฎีที่สอดคล้องกับการพัฒนาหลายประการ แต่สำหรับการพัฒนาการจัดการสาธารณูปการ ทฤษฎีกระบวนการบริหารของฟาโยล

ตารางที่ ๒.๑๐ แสดงสาระสำคัญของงานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการสาธารณูปการ (ต่อ)

นักวิจัย	ผลการวิจัย
	(Fayal) ๕ ประการ คือ ๑.การวางแผน ๒.การจัดหน่วยงาน ๓.การบังคับบัญชา ๔.การประสานงาน และ ๕. การควบคุม มีความเหมาะสมกับการบริหารจัดการเชิงพุทธมากที่สุด ๒) สภาพปัญหาทั่วไปที่มีผลกระทบต่อการพัฒนาการจัดการสาธารณูปการของพระสังฆาธิการจังหวัดเพชรบุรี พบว่า จุดแข็งในการดำเนินงานของพระสังฆาธิการ คือ การจัดทำแผนยุทธศาสตร์การดำเนินงานอย่างเด่นชัด ทั้งระยะสั้นและระยะยาว อาศัยองค์ประกอบ ได้แก่ คน เงิน วัสดุอุปกรณ์ และการจัดการ ๓) รูปแบบการพัฒนาการจัดการสาธารณูปการของพระสังฆาธิการจังหวัดเพชรบุรี ๖ ประการ คือ ๑) ควบคุมการทำแผนผังวัด ๒) ควบคุมแบบแปลน ๓) ควบคุมการก่อสร้าง ๔) ควบคุมการเงินและบัญชีรายรับรายจ่าย ๕) ควบคุมการจัดการ ๖) ควบคุมการทำเอกสารต่างๆ
พระโชติ บดีรัฐ, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๕๔).	ได้วิจัยเรื่อง “ การบริหารงานของพระสังฆาธิการในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔ เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา” ผลการวิจัยพบว่า ๑. สภาพการบริหารงานของพระสังฆาธิการในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔ ใน ๓ ด้านมีผลดังนี้ ในการบริหารคน มีการสร้างและการพัฒนาภาวะผู้นำบุคลากรทางพระพุทธศาสนาให้มีประสิทธิภาพ ในการบริหารงานภาระงาน มีการออกกฎระเบียบในการปกครองคณะสงฆ์ ๒. ประสิทธิภาพการบริหารงานของพระสังฆาธิการในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔ ใน ๓ ด้าน มีผลดังนี้ ในการบริหารคน มีการดำเนินไปอย่างรวดเร็วสนองต่องานมอบหมายให้ทำโดยใช้คนให้ตรงกับความรู้และความสามารถในการบริหารภาระงาน มุ่งบริหารอย่างประหยัด คำนึงค่าและสนองต่อความต้องการของผู้มาติดต่อ ๓.

ตารางที่ ๒.๑๐ แสดงสาระสำคัญของงานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการสาธารณูปการ (ต่อ)

นักวิจัย	ผลการวิจัย
	ศักยภาพการบริหารงานของพระสังฆาธิการในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔ ใน ๓ ด้าน มีผลดังนี้ ในการบริหารคน มีการนำจุดเด่นของบุคลากรมาใช้ในการบริหารงาน และแก้ปัญหาจุดด้อยของบุคลากรในการบริหารงาน ในการบริหารภาระงาน มีการประยุกต์เทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการบริหารงาน และในการบริหารองค์การ มีการจัดทำแผนงานหรือโครงการเพื่อพัฒนาองค์กรอย่างต่อเนื่อง ๔. สำหรับแนวทางในการพัฒนาการบริหารภาระงาน และการบริหารองค์การ ของพระสังฆาธิการในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔ ใน ๓ ด้าน มีข้อเสนอแนะดังนี้ ควรมีวิธีการพัฒนาคนให้เก่ง มีความรู้ความสามารถ ให้มีความรู้ความเข้าใจหลักพระศาสนาที่ถูกต้องโดยวิธีการส่งเสริมให้พระสังฆาธิการมีการศึกษา
คุณ โทชน์ และเทพพร มังธานี, (รายงานการวิจัย, สำนักงานเลขาธิการการศึกษา, ๒๕๔๖).	ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการจัดการศึกษาและเผยแผ่ศาสนาธรรมของวัดในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาวัดมหาพุทธาราม อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ” ผลการวิจัยพบว่าการบริหารกิจการคณะสงฆ์ทั้ง ๖ ด้านพบว่าด้านการปกครองมีการวางแผนการบริหารอย่างชัดเจนมีระเบียบในการปกครอง มีการกระจายอำนาจและการมอบหมายหน้าที่อย่างเป็นระบบ ด้านการศึกษาพบว่าสามารถรักษารูปแบบการศึกษาแบบดั้งเดิมที่มุ่งผดุงพระธรรมวินัยและพระพุทธศาสนาโดยตรงด้านการศึกษาสงเคราะห์พบว่า ทางวัดมีโรงเรียนการกุศลอยู่ในเขตของวัดและมีศูนย์การเรียนรู้ชุมชนและศูนย์บริการผู้สูงอายุภายในวัด

ตารางที่ ๒.๑๐ แสดงสาระสำคัญของงานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการสาธารณูปการ (ต่อ)

ชื่อผู้วิจัย	สาระสำคัญ/ข้อค้นพบ
สมิทธิพล เนตรนิมิต, (รายงานการวิจัย, สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).	ได้วิจัยเรื่อง “ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในอริยวินัย วิถีชีวิตและบทบาทพระสงฆ์” ผลการวิจัยพบว่า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงตั้งสังคมสงฆ์ ต้องการให้เป็นแบบอย่างของผู้ปฏิบัติธรรม ทรงนำซึ่งระบบปกครองที่ทรงคุ้นเคย เรียกสังคมที่ตั้งขึ้น ว่า “สงฆ์” (สังฆะ) ทรงดัดแปลงรูปแบบบริหารองค์กรสงฆ์คล้ายกับระบบของลิจฉวี มุ่งให้พระสงฆ์มีความสามัคคี เปิดโอกาสให้ทุกวรรณะเข้ามาพัฒนาตน สมาชิกพระสงฆ์มีสถานภาพอย่างเดียวกัน เป็นสมณะศากยบุตร มีความประพฤติและทัศนคติอย่างเดียวกัน การดำเนินชีวิตมีเอกลักษณ์ มีเป้าหมาย อยู่กันด้วยระเบียบวินัย พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นครูต้นแบบ ดำเนินชีวิตตามหลักการที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดขึ้น พัฒนาก่อนจึงไปพัฒนาผู้อื่นตามหลักที่ว่า การช่วยเหลือคนจนเปือกตม ผู้ช่วยจะต้องไม่แปดเปื้อนโคลนตมเหมือนกับผู้จน
ฉันทนา กล่อมจิต, (รายงานการวิจัย, สำนักงานเลขาธิการการศึกษา, ๒๕๔๖).	ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการจัดการศึกษาและเผยแผ่ศาสนาธรรมของวัดในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาวัดป่าบ้านค้ออำเภอมะนัง จังหวัดอุดรธานี” ผลการวิจัยในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ทั้ง ๖ ด้าน พบว่า ด้านการปกครองเป็นการปกครองแบบพ่อปกครองลูก มีการมอบหมายงานให้เหมาะสมกับความสามารถของแต่ละบุคคล ด้านการศึกษา มีการสนับสนุนให้การศึกษาพระปริยัติธรรม สอนนักธรรมและการอบรมปฏิบัติธรรม เป็นการศึกษาตามอัธยาศัย ด้านสาธารณูปการ มีความสะดวกสบายและมีสัปปายะในการปฏิบัติธรรมและมีการสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม ได้จัดอบรมปฏิบัติธรรมและกจิมนิมนต์ภายในและภายนอกประเทศ จัดการอบรมปฏิบัติธรรมสัญจร มีการเผยแผ่ธรรมะด้วยสื่อต่าง ๆ

ตารางที่ ๒.๑๐ แสดงสาระสำคัญของงานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการสาธารณูปการ (ต่อ)

นักวิจัย	ผลการวิจัย
สุญาดา สุนทรสารทูล, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสารคาม, ๒๕๕๒).	ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบความร่วมมือของบ้าน วัด โรงเรียน และชุมชน ในการสร้างภูมิคุ้มกันทางวัฒนธรรมแก่เด็กและเยาวชนในเขตปริมณฑลกรุงเทพมหานคร” ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบความร่วมมือระหว่าง บ้าน วัด โรงเรียนและชุมชนในการสร้างภูมิคุ้มกันทางวัฒนธรรมแก่เด็กและเยาวชนในเขตปริมณฑลกรุงเทพ มหานคร พบว่า มี ๔ รูปแบบ ได้แก่ ๑) สร้างครอบครัวต้นแบบที่มีภูมิคุ้มกันทางวัฒนธรรมที่ดีมาเป็นต้นแบบ และขยายผลโดยการจัดกิจกรรมร่วมกับครอบครัวที่เข้าร่วมโครงการ และมีการขยายผลไปสู่ชุมชนใกล้เคียง ๒) สถานศึกษาจัดทำหลักสูตรการเรียนรู้วัฒนธรรมชุมชนเกี่ยวกับหลักแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง โดยใช้ความร่วมมือระหว่าง บ้าน วัด โรงเรียน ชุมชน ภาครัฐรวมถึงภาคเอกชน เริ่มตั้งแต่ การวางแผน การปฏิบัติการ การตรวจสอบการดำเนินการให้เหมาะสม รวมถึงการประเมินผล ๓) จัดทำพื้นที่ชุมชนให้มีมูลค่าเพิ่มทางสังคมโดยชุมชนจัดตั้งศูนย์คอมพิวเตอร์ พร้อมทั้งมีครูอาสาสมัครในพื้นที่คอยดูแลและให้คำแนะนำ และ ๔) ภาครัฐเป็นแกนกลางในการเชิญชวนภาคเอกชน เข้ามาร่วมมีบทบาทในการสนับสนุนงบประมาณการจัดกิจกรรมความร่วมมือระหว่าง บ้าน วัด โรงเรียนและชุมชน พร้อมทั้งจัดทำโครงการเพื่อนำครอบครัวต้นแบบไปประชาสัมพันธ์ และมีการขยายผลโดยพาครอบครัวต้นแบบไปศึกษาดูงานหลักแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

ตารางที่ ๒.๑๐ แสดงสาระสำคัญของงานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการสาธารณูปการ (ต่อ)

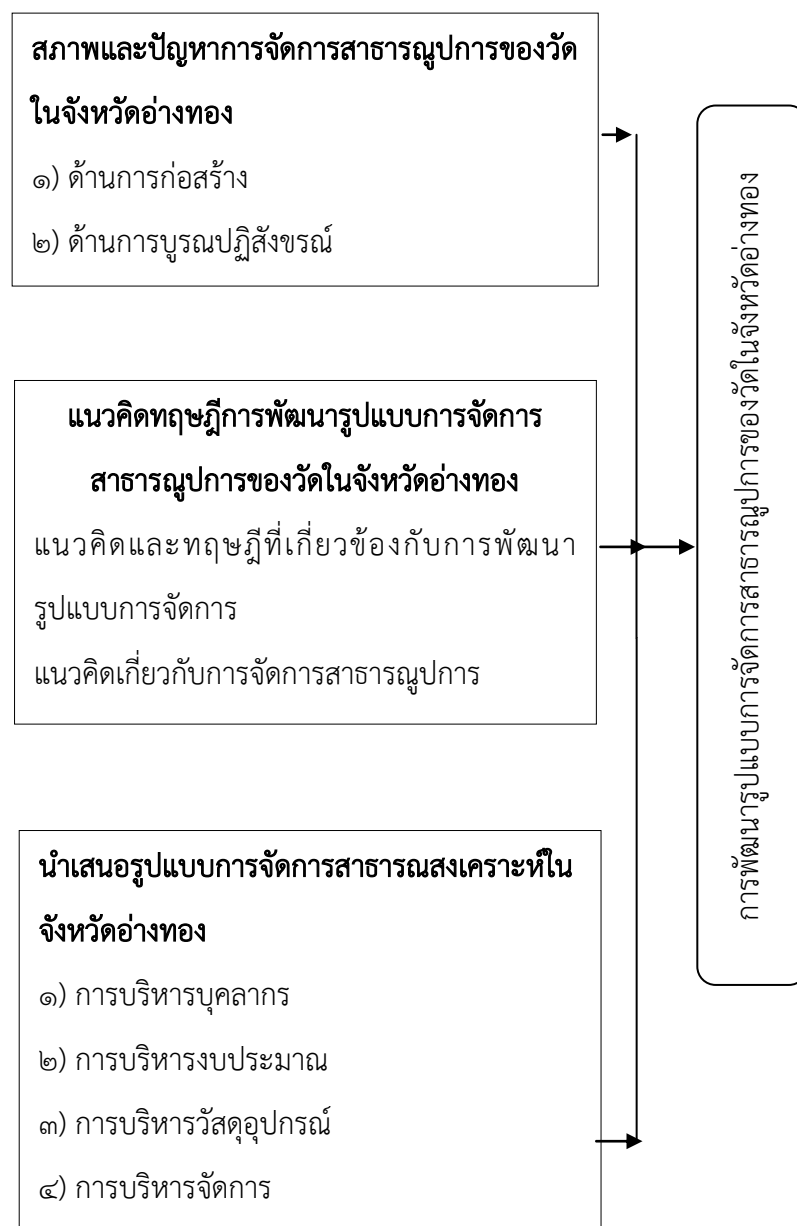
นักวิจัย	ผลการวิจัย
สุรพันธ์ สุวรรณศรี, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสารคาม, ๒๕๕๒).	ได้วิจัยเรื่อง “การสร้างความสงบสุขในสังคม : การศึกษาแนวทางการบูรณาการกระบวนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและคริสต์ศาสนาในภาคอีสาน” ผลการวิจัยพบว่า ธรรมสามัคคีธรรม และปัญญาธรรม เกี่ยวกับตัวผู้ฟัง คำนึงถึงและสอนให้เหมาะสมตามความรู้ความสามารถของแต่ละบุคคล ปรับวิธีการเผยแผ่ให้เหมาะกับบุคคล เกี่ยวกับตัวผู้เผยแผ่ ต้องสร้างความสนใจให้เกิดขึ้นแก่ตน สร้างบรรยากาศแห่งการเผยแผ่ สอนให้เกิดความเข้าใจในเนื้อหาเป็นสำคัญ และกระบวนการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระสงฆ์ได้นำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้กับสภาพแวดล้อมของสังคม ขนบธรรมเนียม ประเพณีตลอดจนอุปนิสัยและระดับภูมิปัญญาของผู้ฟังแต่ละกลุ่มด้วยการเข้าหาผู้นำทางศาสนา ผู้นำทางการเมืองการปกครอง และผู้นำทางเศรษฐกิจ โดยการเปลี่ยนแปลงคำสอน และหลักความเชื่อบางประการของศาสนาเดิม ให้เหมาะสมกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน
ชุติมา สัจจามันท์, (รายงานการวิจัย, สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษาแห่งชาติ : กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๘).	ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบยุทธศาสตร์และแนวทางการบูรณาการศาสนากับการศึกษาของวัดในพระพุทธศาสนา : กรณีการจัดการศึกษาตามอัยยาศัย” ผลการวิจัยพบว่า ๑. วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน และมีบทบาทเป็นแหล่งการเรียนรู้ตามอัยยาศัย โดยมีรูปแบบการจัดการศึกษา การจัดกระบวนการเรียนรู้และกิจกรรมที่หลากหลาย โดยเฉพาะศาสนพิธี พิธีกรรมทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต เป็นแหล่งปลูกฝังศีลธรรม สร้างเสริมคุณธรรมและจริยธรรมของบุคคลชุมชน และสังคม ๒. วัดเป็นแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยได้ดำเนินการสอดคล้องตามแนวทางการจัดการศึกษามาตรา ๒๕ รัฐต้องส่งเสริมการดำเนินงานและการจัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตทุกรูปแบบแหล่งการเรียนรู้สำคัญที่จัดตั้ง

ตารางที่ ๒.๑๐ แสดงสาระสำคัญของงานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการสาธารณูปการ (ต่อ)

นักวิจัย	ผลการวิจัย
ภิรมณ์ จันถาวรและคณะ, รายงานการวิจัย, สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗).	ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการพัฒนาชนบท บ้าน วัด โรงเรียน : โดยมหาวิทยาลัยสงฆ์” ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการเรียนรู้การพัฒนาชุมชน โดยใช้รูปแบบของ “บวร” มีกระบวนการที่น่าสนใจ ๓ ประเด็น คือ ๑. บทบาทของชาวบ้าน ขึ้นอยู่กับวิธีการที่สามารถจะนำชาวบ้านมาสู่กระบวนการโดยรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งเท่านั้น ๒. บทบาทพระสงฆ์ เป็นผู้นำแห่งศรัทธาเข้าไปกับคนทุกระดับ ๓. ผลสัมฤทธิ์ของการเรียนรู้ร่วมกันระหว่าง ๓ สถาบัน คือ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน นำไปสู่ประโยชน์ร่วมกันของชุมชน

๒.๑๐ กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบการจัดการ
สาธารณูปการของวัดในจังหวัดอ่างทอง ผู้วิจัยสามารถนำมากำหนดเป็นกรอบแนวคิดการวิจัยได้ดังนี้
คือ

แผนภาพที่ ๒.๖ แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย (Research Framework)